

SAYI
02

MAKALE

Kamu Yönetiminde
Kuram Sorunu

Hukuktan Kant'ı Kovmak:
Metafizik Hukuk Anlayışının Eleştirisi

Göç Akınlarının Yönetiminde
Büyük Veri ve Yapay Zeka Uygulamaları

ÇEVİRİ

N. N. Alekseyev

Devlet Biliminin Konusu ve Metodu

SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Korkut Boratav ile

Emperyalizm, Üçüncü Dünya ve
Emperyalizmin Güncel Krizine Bakış

KAMU

HUKUK VE YÖNETİM

ARALIK 2024

BOŞ Bırakılmıştır

SAYI
02

MAKALE

Kamu Yönetiminde
Kuram Sorunu

Hukuktan Kant'ı Kovmak:
Metafizik Hukuk Anlayışının Eleştirisi

Göç Akınlarının Yönetiminde
Büyük Veri ve Yapay Zeka Uygulamaları

ÇEVİRİ

N. N. Alekseyev

Devlet Biliminin Konusu ve Metodu

SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Korkut Boratav ile

Emperyalizm, Üçüncü Dünya ve
Emperyalizmin Güncel Krizine Bakış

KAMU

HUKUK VE YÖNETİM

ARALIK 2024

YAYININ ADI	KAMU Hukuk ve Yönetim Dergisi
YIL	2024 CİLT: 1 SAYI: 2, Aralık 2024
YAYIN SAHİBİNİN ADI	Yerel Yönetim Araştırma Yardım ve Eğitim Derneği adına Ozan Zengin
SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ	Ali Murat Özdemir
YAYIN İDARE MERKEZİ	Ankara
YAYIN İDARE MERKEZİ TEL.	0 312 430 35 60
İNTERNET ADRESİ	https://khydergi.com
E-POSTA	editor@khydergi.com kamudergisi@gmail.com
YAYIN DİLİ	Türkçe
YAYIN TÜRÜ	Yerel Süreli Yayın
YAYINLANMA BİÇİMİ	Temmuz ve Aralık Aylarında Olmak Üzere Yılda İki Kez Çevrimiçi Olarak Yayımlanır

EDİTÖR	Dr. Muammer Ketizmen
EDİTÖR YARDIMCILARI	Dr. Göksu Uğurlu, Ar. Gör. Ezgi Nur Türkoğlu Karacaova
YAYIN KURULU	Prof. Dr. Birgül Ayman Güler, Ankara Üniversitesi, Ankara Prof. Dr. Ali Murat Özdemir, Hacettepe Üniversitesi, Ankara Doç. Dr. Hamdi Gökçe Zabunoğlu, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale Doç. Dr. Ozan Zengin, Ankara Üniversitesi, Ankara Dr. Öğr. Üyesi Muammer Ketizmen, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
DANIŞMA KURULU	Prof. Dr. Korkut Boratav, (Emekli) Ankara Üniversitesi, Ankara Prof. Dr. Bilsay Kuruç, (Emekli) Ankara Üniversitesi, Ankara Prof. Dr. Örsan Akbulut, Hacettepe Üniversitesi, Ankara Prof. Dr. Can Umut Çiner, Ankara Üniversitesi, Ankara Prof. Dr. Esra Dik, Mersin Üniversitesi Prof. Dr. Gökhan Güneysu, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir Prof. Dr. Yonca İldeş, Hacettepe Üniversitesi, Ankara Prof. Dr. Onur Karahanoğulları, Ankara Üniversitesi, Ankara Prof. Dr. Koray Karasu, Ankara Üniversitesi, Ankara Prof. Dr. Tuğrul Katoğlu, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul Prof. Dr. Yunus Koç, Hacettepe Üniversitesi, Ankara Prof. Dr. Metin Özuğurlu, Ankara Üniversitesi, Ankara Prof. Dr. Mehmet Yetiş, Ankara Üniversitesi, Ankara Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir, Ankara Üniversitesi, Ankara Prof. Dr. Filiz Zabcı, Ankara Üniversitesi, Ankara Doç. Dr. Sonay Bayramoğlu-Özuğurlu, Ankara Üniversitesi, Ankara Doç. Dr. İ. Bahadır Turan, Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa Dr. Zübeyde Erdoğan-Çelikkın, Ankara

Dergide ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. Yerel Yönetimler Araştırma Yardım ve Eğitim Derneği'ni, Yayın Kurulu'nu veya Danışma Kurulu'nu bağlamaz.

İÇİNDEKİLER/ *CONTENTS*

Kamu Yönetiminde Kuram Sorunu/ <i>Theory Problem in Public Administration</i>1 <i>Prof. Dr. Birgül AYMAN GÜLER</i>	
Hukuktan Kant'ı Kovmak:Metafizik Hukuk Anlayışının Eleştirisi/ <i>Expelling Kant from Law: Criticism of the Metaphysical Conception of Law</i>15 <i>Prof. Dr. Önur KARAHANOGULLARI</i>	
Göç Yönetiminde Büyük Veri ve Yapay Zeka Uygulamaları: Etik İkilemler ve Güç Asimetrileri/ <i>Big Data and Artificial Intelligence in Migration Management: Ethical Dilemmas and Power Asymmetries</i>39 <i>Prof. Dr. Esra DİK</i>	
Devlet Biliminin Konusu ve Metodu - N.N. Alekseyev/ Предмет и метод науки о государстве - Н.Н. Алексеев.....49 <i>Dr. Hatice Duygu BANKOĞLU</i>	
Prof. Dr. Korkut Boratav ile Emperyalizm, Üçüncü Dünya ve Emperyalizmin Güncel Krizine Bakış/ <i>Perspectives on Imperialism, Third World, and the Contemporary Crisis of Imperialism with Prof. Dr. Korkut Boratav</i>69 <i>Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR / Dr. Göksu UĞURLU</i>	

BOŞ Bırakılmıştır

Kamu Yönetiminde Kuram Sorunu

Theory Problem in Public Administration

Birgül Ayman Güler, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yönetim Bilimleri
Anabilim Dalı/Ankara Türkiye. ORCID: 0000-0002-4124-5835, baguler@ankara.edu.tr

Öz

Türkiye’de kamu yönetimi alanı doğal düşünsel birikim yoluyla oluşmamış, uluslararası bir anlaşmayla kurulmuştur. Doğumdaki bu özellik, alanın konusunun belirlenmesinde ve kuramsal varlığı üzerinde kısırlaştırıcı etkiler yaratmıştır. Ülkede devlet üzerine var olan entelektüel birikim yok sayılmıştır. Alandaki kuramsal varlık, Amerikan örgüt-işletme modellerinden ve anılan coğrafyadaki sorunların çözümüne yönelik ideolojik formülasyonlardan ibarettir. Bu fikirlerin irdelenmeden genelgeçerli kuramlar olarak kabul edilmesi, alanın katı hale gelmiş tutum yanlışlarından biridir. Araştırmalarımız kuramlaştırmayı amaçlamaz. Kuram-seçme adımıyla başlar. Kuram sorunu, kuramlaştırmak yerine ‘kuram-seçmecilik’tir. Kamu yönetimi alanında üretkenliğin harekete geçirilmesi, alana egemen hale gelmiş olan kuram anlayışının değiştirilmesine bağlıdır.

Anahtar sözcükler: Kuram sorunu, kuram-seçmecilik, kuramlaştırma, kamu yönetimi, araştırma tipleri

ABSTRACT

The discipline of public administration in Türkiye was not formed through natural intellectual accumulation, but was established by an international agreement. This feature at birth has created neutering effects on the determination of the object of the discipline and its theoretical existence. The intellectual accumulation that exists on the state in the country has been ignored. The theoretical entity in the discipline consists of American organizational-management models and ideological formulations aimed at solving their own problems. The acceptance of these ideas as general-grand theories without examination is one of the most harmful attitudes. Our research do not aim at theorizing. They start with the step of theory-selection. The theory problem is ‘theory-selectionism’ instead of theorizing. The mobilization of productivity in the discipline depends on changing this mentality which has been dominant.

Keywords: Theory problem, theory-selectionism, theorising, public administration, types of research.

GİRİŞ

Araştırma ve düşünme dünyamızda bağımlılık durumu sürüyor.¹ Umut veren taraf şu ki bu durumdan şikayetçi oluş da sürüyor; çünkü durumdan şikayet yoksa buna son verme iradesi de yok demektir. Kamu yönetimi [public administration] alanında çalışanlar olarak biz de bu sorunun nasıl tanımlanıp nasıl aşılabileceği üzerine kafa yorup duruyoruz. Kamu yönetimi alanı, kendi üzerine düşünmeyi amaçlayan 200 civarında makaleye sahiptir (Karaduman, 2021). Umut kırıcı olan ise üniversite ve yayın dünyasında aktarmacı bilgililiğin artık kurumsallaşmış olması. Dünya sıralamasına girebilmek gerekçesiyle getirilen Q-tipi dergide makale, yabancı yayın gibi dışarıya endeksli akademik kriterler sistemi, Türkiye'nin hem kendisi hem dünya için araştırma gündemini belirleme iktidarına sahip olma isteğinden tümüyle vazgeçtiğini gösteriyor. Bu eğilimi destelemek üzere bazen, epeyce kısıp sesle olsa da 'artık yakınsama öyle büyük ki ayrı ve özgün düşünce aramak anlamlı değil' gibi sözler duyulabiliyor. Düşüncede bağımlılık sorunu üzerinde durmak, küreselci devrenin 'dünya artık küçük bir köy' yanılgısına kapılmış yakınsakçı aldanış yüzünden her zamankinden daha önemli hale gelmiştir. Akademideki yeni kurumsallık, durumu sorun olarak görmeyi engelleyen ve sorunu normalleştiren bir etken olarak iş görüyor.

Kamu yönetimi alanının 2020 yılı sonunda 80'in üzerinde üniversitede kürsüye, 300'ün üzerinde akademik araştırmacıya, 300'e yakın ilgili ve 30'a yakın iç halka denebilecek süreli yayında kendine yer bulabilen makale üretimine, alanın genel konusuna hasredilmiş en az 10 farklı ders kitabına sahip olduğu saptanmıştı (Çiner, 2021). Bu yapının büyüklüğüne göre niteliği bakımından aynı derecede etkileyici olduğunu söylemek pek kolay değildir. Alan *kuramsal varlık bakımından* irdelendiğinde, yerleşik kuram anlayışının yaratıcı üretme yeteneğimizi ciddi biçimde sınırlandırdığı görülmektedir. Sorunlar daha alanın adlandırılmasından ve dolayısıyla konusunun saptanmasından başlamakta, araştırma tavırlarında kendisini somut olarak göstermektedir.

1. KAMU YÖNETİMİ NE DEMEKTİR?

Kamu yönetimi, devlet yönetimi demektir. Nitekim kamu kurumu, kamu personeli, kamu alımları, kamu maliyesi... dediğinizde devlet kurumu, devlet personeli, devlet alımları dendiği herkes için açıktır. Ya da kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu demek, devlet kurumu niteliğine sahip sayılan kuruluşlardan söz etmek anlamına gelir. Ancak devlet sözcüğü yerine kamu ifadesi koyulduğunda anlam her zaman bu kadar açık olmaz. Örneğin *kamuoyu* sözcüğü devletin görüşü anlamına gelmez, *kamusal alan* devletin alanı değildir. *Taksiler, özel okullar, özel hastaneler kamu hizmeti görürler* dendiğinde burada kamu ifadesi devlet değil toplum anlamına gelir. Bunlar gibi devlet hizmeti olmayan toplumsal nitelikli hizmetlerde gerçekleştirilen etkinliklerin hukuku, personeli, bütçesi, kısacası her bir unsuru devletin dışındadır. O yüzden, örneğin tümü toplumsal iş gören hastanelere topluca 'kamu hastanesi' denmez; bunlar devlet hastanesi-özel hastane sıfatları verilerek birbirinden ayrı tutulurlar. Ya da *hepsi kamu hizmeti verir* denen yüksek okullar için topluca 'kamu üniversiteleri' denmez, aksine bunlar devlet üniversitesi-vakıf üniversitesi sıfatlarıyla birbirlerinden ayrılırlar.

Alana dil ve zihin karışıklıkları getiren bu adlandırma, yani *devlet yönetimi yerine kamu yönetimi* denmesi, 1950'li yıllarda Amerikan *public administration* teriminin Türkçeye anlam değil, sözcük olarak çevrilmesinden ötürüdür. Anglo-amerikan zihniyete ait bu terimin yarattığı karışıklık, geçtiğimiz yüz yıl boyunca *kamu yönetimi geniş anlamda devlet, dar anlamda idare – yönetim - bürokrasi demektir* formülüyle aşılmaya çalışılmışsa da aşağıda görüleceği gibi ortadan kalkmak bir yana giderek yayılmıştır.

¹ Bu yazı Yönetim Bilimleri 6-16 Temmuz 2022 döneminde Anabilim Dalı üyelerinin değerlendirmelerine açılan çalışma notu temelinde hazırlanmıştır. Yazının Kamu Hukuk ve Yönetim Dergisi'nde basım için son okuması Ar. Gör. İbrahim Can Karaduman tarafından yapılmıştır. Tüm katkılara teşekkür borçluyum. Ancak görüşler elbette değerlendircileri değil yazarı bağlar.

ABD’de *public administration* alanı 1920’lerde tanımlanırken ve bundan otuz yıl sonra Türkiye’de *amme idaresi* adıyla 1950’li yıllarda kurulurken, toplum bilimleri içindeki yeri kendi coğrafyasında halâ belirsizdir. Bazıları için bu alan *geniş anlamda* Almanya’da *genel devlet öğretisi* denen disiplinin Amerikan diline çevirisiyle siyaset biliminin bir parçasıdır. Ama bu görüş terimin *dar anlamı* karşısında geri planda kalmış ve alanın çatısının *devlete değil yönetim olgusuna ait* olduğu görüşü öne çıkmıştır. Buna göre kamu yönetimi, “idari bilimler” ya da “yönetim bilimleri”nin bir parçasıdır. Yönetim bilimleri Avrupa’da 20. yüzyılın başından beri *administrative sciences* olarak ifade edilir. Amerika’da ise yönetim bilimleri için önce içeriği sonra da adıyla *management sciences* ifadesi yükselmiş, piyasa mekanizmasına ait olan *managarial* giderek *administrative* sözcüğünün yerini almıştır. Avrupa’nın devletle ilişkili *administration* kavrayışı hukuk ve siyasetle bağlıdır; Amerika’nın *management*’i ise bunlarla ilişkinin kesilmesini ve anlayışın iktisadi-mali işletmecilikten ibaret sayılmasını talep eder. Süreç siyaset biliminden ayrı bir ‘yönetim bilimleri’ üst başlığı kurulmasına, bunun biri kamu (public) diğeri piyasa (business) olmak üzere iki ayrı dala ayrılmasına doğru ilerlemiştir. Ancak bu ilerleyiş bunların aslında iki ayrı bilim dalı değil yönetme (management) olgusunun yalnızca farklı görünüşlerinden ibaret oldukları görüşünün sürekli baskısı altında kalmıştır. Nitekim 1960’lı yıllardan başlayarak her yerde *administrative* ifadesi yaygın olarak kullanılsa da *yönetim bilimlerinin kuramsal içeriği management theories* ile doludur.

Ülkemizde adlandırma, bilimler sınıflandırması ve kuramsal içerik atama gibi konular özel olarak ele alınıp tartışma konusu yapılmamıştır. Bunlarla ilgili sayılabilecek yazılarda daha çok dış dünyada yapılan tartışmaların ‘görüşler’ diye özetlendiği görülür. Tartışmasına girilmemiş ama tercihler yapılmış, bunun da fiili sonuçları belirgin olmuştur. Bugün ülkemizin üniversitelerinde bir yanda “işletme fakültesi” vardır,² öte yanda “siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümü”. Bu statü farklılığının üzerinde durmaya değer. Birincisi, piyasaya dönük *management-işletim* zihniyeti, kurumlaşmada fakülte katına yükselmişken, ülkemizde devlet yönetimini konu alan herhangi bir ‘kamu yönetimi fakültesi’ yoktur.³ İkincisi, kamu yönetimi fakültelerinin içinde ya kendi başına ya da siyaset bilimine “ve” ile bağlanmış olarak bölüm kademesinde kalmıştır. Üçüncüsü, 1980’li yıllarda başlayan küreselleşme rüzgârı kamu yönetimi alanını tenzil-i rütbenin ötesine geçerek yerinden etmeye çaba göstermiş, bazı okullarda bu bölümler ‘siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler’e dönüştürülerek kamu yönetimi etiketi bölüm adlarından da silinmiştir.

Kamu yönetimi devlet yönetimi anlamına gelse de bilimler sınıflandırması ve üniversite yapılanması içindeki yeriyle birlikte konusunu da yitirmiştir. (Ayman Güler, 1994). Aslında bu durum, başlangıç noktasının mantıksal sonucudur. Başlangıç noktasında, kendi birikimi üzerinde ve bu birikime günün gerçeklerini temel alarak eleştirel yaklaşan doğal bir düşünce oluşumu süreci yoktur. Aksine alanın ortaya çıkmasında, hiçbir düşünce alanı için söz konusu olamayacak biçimde, doğuşu gün ay ve yıl olarak belli olan bir kuruluş olayı vardır (Ayman Güler, 2006). Kamu yönetimi bilimi Türkiye’de 8 Mayıs 1952 günü Hükümet ile Birleşmiş Milletler arasında imzalanmış bir uluslararası sözleşmeyle ve yabancılardan 400 bin TL’ye Türkiye bütçesinden ayrılarak eklenen 400 bin TL olmak üzere yıllık 800 bin TL bütçeyle “kurulmuş”tur. (Bilik, 1953, s. 246-254). Önceki tüm bilgi birikimini yok sayan bu “beyaz sayfa”da düşünce değil uluslararası politika yazıdır. Bu gerçeği görmeden alanı bir bilgi çemberi sayıp kendisini üretmesini ve özgün kuram ve yöntem buluşlarıyla serpilip büyümesini beklemek anlamlı olmasa gerek.

² İTÜ İşletme Fakültesi kendini *Faculty of Management*, Marmara ve Anadolu Üniversitesi işletme fakülteleri *School of Business Administration*, İstanbul Üniversitesi’nin okulu *School of Business* olarak ifade etmektedir.

³ Buna karşılık Sabancı Üniversitesi gibi özel yüksek okullardan birinde Türkçesi Yönetim Bilimleri İngilizcesi Business School olan kuruluşa bakılırsa, ‘yönetim bilimleri’ unvanı özel sektördeki yönetmeyle özdeş kılınmıştır.

2. KAMU YÖNETİMİ KURAMLARI NELERDİR?

Yönetim Bilimi/Kamu Yönetimi alanında çalışanlar, eskiden beri ve şimdi *kamu yönetimi kuramları* dendiğinde ellerinde bir liste bulurlar.

En yaygın kullanılan listeye göre yönetim bilimi/kamu yönetimi kuramları, 120 yıl önce başlamak üzere, zamandizinsel olarak dört gruptur:⁴ *klasik, neoklasik, modern, neomodern* [bazılarına göre *post-modern*] *kuramlar*. Klasik kuramlar 1900-1940 arasında *bilimsel yönetim (scientific management)*, neoklasik kuramlar 1940-1960'da *insan ilişkileri ve davranışçılık (human relations)*, modern kuramlar 1960-1980 diliminde *sistem ve durumsallık (contingency)*, 1980 sonrasında neo- ya da post-modern kuramlar *kaos, karmaşıklık kuramlarıyla yeni kamu işletmeciliği* yaklaşımı gruplarıdır. Ortada dolaşan başka listelerde zaman dilimleriyle oynanmış, grup sayısı ilk üçü bir arada ve dördüncüsü kendi başına modern – post-modern diye ikiye ayrılmış da olabilir, ama içerdikleri unsurlar genel olarak aynı cinstendir. Bu listenin adı *Organisation and Management*, Türkçesiyle kimi yazılarda yönetim-örgüt, kimilerinde yönetim-organizasyon olarak görülebilen *Örgüt ve İşletim Kuramları*'dır.

Kamu öğrencisi bu listeye işletme öğrencisinin elindeki listeye bakınca, onların da aynı listeye sahip olduğunu görür. *Farklı bilim alanlarında nasıl olur da aynı kuramsal taban benimsenmiş olabilir* sorusu ilginçtir ve kafa karıştırır. Gerçekten de kuramsal zemin aynı ise bunlar neden ayrı bilim alanlarıdır? Buna getirilen açıklamaya göre işletmecilikte ve kamu yönetiminde kuramlar listesi ortaktır; çünkü kamu ve özel sektör örgütlenme ve yönetme bakımından aynı doğaya sahiplerdir ve yönetme eyleminin yalnızca farklı görünüşleridir. Peki ama hem kamu hem özel kesimi kapsayan bu kuramları geliştirenler hangi alanın çalışanlarıdır? Bir görüşe göre bunlar, ortak 'örgüt (örgütlenme) bilimi' yapanlardır. Ne var ki ortada böyle bir bilim dalının kürsüleri ya da hocaları bulunmaz. Yani ortada kapsayıcı-kuşatıcı bir 'akıl' var, ama bu aklın ayrı bir bedeni yoktur.⁵ Bu konuyu, gerçekte örgüt bilimcilik unvanı taşıyanların işletme alanında çalışan uzmanlar olduğunu belirterek kapatabiliriz. Örgüt-işletim kuramları, 1980'lerden bu yana, örgütün çevresiyle birlikte ele alınması gerektiğini ileri süren Hofstede gibi isimlerin çalışmalarıyla *kültürel yaklaşımla* çeşitlenirken, Dr. Deming tarafından formüle edilen toplam kalite yönetimi (TKY), post-modern evreye uzanan *kaos, karmaşıklık, network (ağbağ) tipi örgütlenme* kuramlarıyla dolup taşmıştır.

Örgütlenme odaklı bu işletim (management) kuramları sınıflandırmasına, kamu yönetimi (public administration) alanında çalışanlardan itiraz vardır. Buna göre yönetim olgusunu devlet üzerinde çalışanlar, özel sektör -piyasa üstüne çalışanlar gibi 3E –efficiency, effectiveness, economy) hedefiyle, yani VET (verimlilik, etkililik, tutumluluk) ilkeleriyle yetinemezler. Kamu sözkonusu olunca bunlar ikincil önemde kalır. Kamu üzerine çalışanlar, birincil düzeyde eşitlik, adalet, refah, kalkınma gibi toplumsal hedeflere -değerlere bağlanmalıdırlar; VET bunlardan sonra gelir. Bu, Amerikan çevrede daha 1940'lı yıllarda dile getirilmeye başlanan önemli bir itirazdır. Sonuçta örgüt-işletim kuramlarının mevcut dört aşamalı listesine

⁴ Dr. Gökhan Aşkar, "Metnin Kürsü İçerisinde Dolaşımına Sunulan Taslağına Değerlendirme Notu", 19 Temmuz 2022'de bu sınıflandırma için şunları söylemiştir: "Bu sınıflandırmada klasik/neoklasik/modern/neomodern ayrımı, ki doğrudan *örgüt kuramının hegemonik etkisiyle işletme ve kamu yönetimine ıyılanması* konusu başı çekiyor. Bildiğim kadarıyla Scott'un örgüt kuramları için 1960'larda yaptığı üçlü ayrım (sonra neomodernle genişleyerek dördü) -örneğin daha sonra Waldo tarafından da örgüt tartışmalarında benimsenen- bir sınıflandırma ve bir yandan da kronolojik boyutuyla yaklaşımları dönemlendirme denemesi. Ama bunun belirli kısıtları bulunuyor. Temel olarak, kronolojik olmasına rağmen bunun ironik şekilde tarihsiz bir sınıflandırma olduğunu söylemek mümkün. Tarihsizliğin önemli bir nedeni zaman, mekan/coğrafya ve bağlam konusunda bir öneri veya temellendirme içermektense sınıflandırmanın örgüt tasarımı, rasyonallite ve motivasyon konularına sıkışmasında kendini gösteriyor. Öyle ki aktarıldıkları ülke örneklerine daha gelmeden ABD özelinde bile bu sınırlara oturuyor (diğer deyişle bu sınıflandırma ABD örneğinin kendisini de belli açılardan ısıtıyor ve konuyu teknik ve evrensel bir iddia üzerine kuruyor)."

⁵ Dr. Pınar İmran Dülger, "Metnin Kürsü İçerisinde Dolaşımına Alınan Değerlendirme Notu", 18 Temmuz 2022. "Modern yönetim tanımlaması işletme alanında [yukarıda klasik kuram aşamasıyla] verimlilik amacı ve Taylor'la birlikte başlatılır. Örgüt kuramının bir alt alan olarak kabul edilmesi durumculuk ya da koşul bağımlılık adı verilen kurama tarihlenir. Bu kuram, işletme alanı içerisinde örgütlerin değişken koşullarda ve daha çok kuramsal yönleriyle ilgilenen yeni bir inceleme alanı olarak örgüt kuramının başlangıcını sembolize ediyor."

bazı eklemeler yapılır. Klasik kuramlarda Taylor ile Fayol'un yanına *Weber* ve onun iktidar-bürokrasi kavramları eklenir. Neoklasik kuramlarda Simon'un yanına *Waldo* yerleştirilir. Modern kuramlar *David Easton*'ın siyasal sistem kuramıyla çeşitlenir. Neo ya da post-modern dediğimiz dördüncü grupta çok sahipli *new public management* (yeni kamu işletmeciliği), Fredericson'a bağlanan *new public administration* (yeni kamu yönetimi), Denhardt'ların *new public service* (yeni kamu hizmeti), başka temsilcilerle birlikte Bozeman'la anılan *public values* (kamu değerleri), aslında bunların hep birlikte ördükleri *public governance* (kamu yönetişimi) zihniyeti yer alır.

Kamu yönetimine işletimcilikten ayrı bir çizgi çekmek isteyenler, kuramlar hattını bir de çizdikleri ayrı tarihsel çizgiyle pekiştirmeye çalışırlar. Buna göre kamu yönetimi [1950'lerdeki deyişle Amme İdaresi] disiplini, alanının başlangıcı ABD'de ise de kaynağı Batı Avrupa'da olan bir alandır. Woodrow Wilson daha 1887 yılında, kamu yönetimi bilgisini Almanya'dan ve Fransa'dan aldıklarını söylememiş midir? Sözü ettiği bu bilgi, 18. yüzyılın *kameral bilim*ler alanından gelmiştir. Demek ki kamu yönetimi alanı yalnızca doğası gereğince piyasadan farklılığı nedeniyle değil, kaynağı bakımından da piyasacı işletim zihniyetinden ayrı bir alandır. Bilginin köken olarak ABD değil Avrupalı olduğu konusu, Türk kamu yöneticileri tarafından da etraflıca dile getirilmiştir (Karasu, 2004, s. 225-242). Ne var ki bu itirazlar örgüt-işletim kuramlarını reddetmeye neden olmaz; bunların yalnızca ikincil önemde sayılmalarına yol açar. Sonuçta örgüt-işletim kuramları ile kamu yönetimine ait sayılanlar, ikisi birlikte "yönetim kuramları" olarak adlandırılır. Bu toplamda 'yönetim' sözcüğünün *administration-idare* mi yoksa *management-işletim* mi olduğu ise, yanıtı verilemeyen kapalı bir soru olarak kalmaya devam eder.

Yönetim kuramları başka ölçütlerle farklı sınıflandırmalara da tabi tutulur. Örneğin alan yine zamanda aşamalı bir sıralamaya göre (1) 18. yüzyılda Alman Kameral Bilimler, (2) 19. yüzyılda Alman ve Fransız Kamu Hukuku, (3) 20. yüzyılın ilk yarısında İdari Bilimler, (4) 20. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak örgüt bilimi aşamalarından geçmiştir.

Fransız alanyazınında yapılan başka bir sınıflandırmaya göre yönetim kuramları üç boyutludur: (1) Devlet kurumları üzerine yoğunlaşan *yapısal-kurumsal*, (2) bürokrasi ve yönetici sınıfa odaklanan *sosyolojik-psikolojik*, (3) örgüt tipi, yönetme süreçleri, örgütsel kültür üzerinde duran *örgütsel* yaklaşımlar.⁶ İlk yaklaşım Taylor-Fayol-Weber ve rasyonalizasyon döneminde öndedir. İkinci yaklaşım aynı yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak Pareto, Mosca, Michels, daha sonra Mills gibi elitizm ve Rizzi, Burnham gibi bürokratism yazarlarında somutlanır. Sonuncusu ise yüzyılın ikinci yarısında, yukarıda andığımız Amerikan örgüt bilimi çalışmalarının öne çıkmasını anlatır.

Türkiye'de biz, bu zemin üzerinde Yönetim Bilimi/Kamu Yönetimi kuramları dendiğinde, fiili olarak üç farklı kategoriden kuramlarla çalışıyoruz. Kategorilerden biri, yukarıda ayrıntılı olarak andığımız Amerikan örgüt-işletim ve kamu yönetimi kuramlarıdır. Bunları çoğu zaman birlikte *Yönetim Kuramları* olarak adlandırıyoruz. İkinci kategoride 20. yüzyılda üretilmiş ve günümüzde yoğunluğu oldukça düşmüş olan *Bürokrasi Kuramları* vardır. Bu grup genel olarak Weber ve Neo-Weber kaynaklı açıklamalar dünyasını oluşturur. Üçüncü kategoride ise *Devlet Kuramları* yer alır. Sonuncu kategori çalışmalarımıza sızır, ama analiz aracı olarak bir türlü beliremez.

3. 'KURAMLAR'IN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ NELERDİR?

Yukarıdaki kuramlar dünyası özeti, okuyucuya bir miktar uzak ve zaman-olay bağlantısı zor anlaşılır gelmişse, bunun nedeni okurun bilgi eksikliği ya da konunun uzmanlık bilgisi gerektirmesi değildir. Böyle bir izlenim varsa bunun nedeni söz ettiğimiz şeylerden hiçbirinin Türkiye'ye ait olmamasıdır.

⁶ Can Umut Çiner, "Kamu Yönetimi Bilimi: Dün Bugün Yarın", *Yönetim Bilimi Yeniden Düşünmek: Durum Değerlendirmesi*, AÜ SBF KAYAUM Yayını, Ankara 2021, s. 6.

Hangi biçimde sınıflandırılmış olursa olsun, kuram listelerinin hiçbirinde Türkiye’den ve Türkiye’ye ait tek bir kavram ve kişi yoktur; tümü Avro-Amerikan’dır. Mekân ve zamanları çok net olmasına karşın, bunlar bizim gözümüzde nedense mekânsızmış gibidir. Dahası mekânları bizim yerimizmiş, hatta zamanları kendi tarihimizin parçalarıymış gibidir. Weber’i Almanya’dan değil Türkiye’den konuşmuş gibi okur, Simon’u Türk kamu yönetiminin kararverme sürecini incelemiş gibi kabul ederiz. Üstelik bunu, çoğu yabancı yazarın kendi ülkelerinin irdelenmesini yaptıklarını açıkça söylemelerine, hatta kitaplarının adına taşımalarına karşın yaparız.

Hollanda’dan bir akademisyen, içinde bizim yer almadığımız dışarıdaki kamu yönetimi alanının, “kendine ait büyük kuram” bakımından zayıf olduğunu söylemektedir. (Van Thiel, 2014). Yazar alana ait birkaç “büyük kuram”dan söz eder. Örnek verdiği ‘büyük kuramlar’ da aslında örgüt bilimine ait olan *public service motivation, network (ağbağ), new public governance* gibi yaklaşımlardan ibarettir. Yazara göre alandaki öz-kuram eksikliği, disiplinin dışından alınan düşünsel desteklerle kapatılmaktadır. Yazarın başka bir saptaması, disiplinin bu kendine ait kuram yokluğu ortamında araştırmalarının da ampirik (açıklayıcı) olmaktan çok normatif (sorunları irdelleyip önerilerde bulunma) olma özelliğidir. Avro-Amerikan kamu yönetimi bilgisi uygulamalı ve gündelik yaşamın sorunlarına çözüm bulmaya odaklıdır. Durum bir de böyleyse, bu kaynaktan taşınan akıl çerçeveleriyle (kuramlarla), yönetim gerçekliği adeta başka bir dünya olan kendi gerçekliğimizi açıklayıp biçimlendirmemiz nasıl mümkün olabilir?

Avro-amerikan kuramlar genellemeci-açıklayıcı değildir; ilgili ülkelerin yerel-tarihsel ve güncel iç ve dış yönetim sorunlarının çözümüne odaklıdır. Bizim gibi ülkeler, bu gelişmiş merkez ülkeler için onların yönetim sorunları içindeki alt başlık olarak yer alır. Örneğin 1900’lerin başlarında bu ‘kuramlar merkezi’ olan ülkeler için bir ‘Doğu Sorunu’, diğer deyişle Osmanlı Sorunu vardı. Sorunun çözümü için manda, himaye gibi yönetim modelleri geliştirmiş ve Osmanlı vilayetlerinde uygulamaya koymuşlardı. Benzer biçimde, ikinci dünya savaşı sonrasında yine bu ülkelere göre giderilmesi gereken bir ‘kalkınma sorunu’ vardı; bunun için bizim gibi ülkelere Truman Doktrini ve Marshall Planı ile başlayarak ‘amme idaresi’ adıyla yeni bir disiplin ve personel-planlama sistemleri ihraç etmişlerdi (Dik, 2009, s. 947-1060). Daha yakın zamanlarda *privatization, desantralisation, civilisation, deregulation* adları verilen yönetim politikaları da bu türden ihraç konuları olmuştur. Anlaşıyor ki merkez ülkelerdeki kuramlar dünyası, evrensel-nesnel açıklamalar olmak yerine, daha çok tarihsel-özel politikalar olma özelliğine sahiptir. Kısacası üretiminde, tartışılmasında, düzeltilmesinde, reddedilmesinde bizim yer almadığımız ve bilimsel kuram değil tarihsel politika olma özelliği taşıyan bir düşünce dünyasıyla karşı karşıyayız.

Osmanlı ve Türkiye’yi anlamak için Weber’in *patrimonyalizm*, Marks’ın *Asya Tipi Üretim Tarzı* adlı kuramsal çerçeveleri nasıl alınıp akla çerçeve olarak takıldıysa, Durkheim’in *mekanik – organik dayanışma* modelleri, Bergson’dan *sezgicilik*, Riggs’ten *prizmatik toplum*, Althusser’dan *devletin ideolojik aygıtları*, Wallerstein’in *dünya sistemi*, Bob Jessop’dan *devlete stratejik-ilişkisel yaklaşım*, Foucault’nun *yönetimsellik* kavrayışı.... nasıl ödünç alınıp incelenen konulara bu takma akıllardan bakılıyorsa, kamu yönetimi alanında çalışanlar da aynı biçimde davranmaktadırlar. Ancak kamu yönetimi alanında böyle davranmanın yarattığı sonuçlar bakımından önemli bir farkı vardır.

Yönetim bilimi/kamu yönetimi alanındaki “kuramlar”, yalnızca tek bir kararla uygulamaya sokulabilmekte, kurumlar ve onlar aracılığıyla tüm toplum üzerinde hızlı ve yaygın etkiler yaratılabilmektedir. Hatta diyebiliriz ki, kamu yönetimi kuramları genel gidiş üzerinde uzun ve orta vadeli etkiler yaratmakla birlikte, daha çok kısa vadede, hızla, kimi zaman *anında* değişiklik yaratma gücüne sahiptir. Örneğin son yıllarda kamu iktisadi teşebbüslerini ve kamu hizmetlerini özelleştirmes uygulamaları, bu ‘kuramlar listesi’ne bakılarak gerekçelendirilmiştir. Kamu kurumlarının yemekhane, kreş, spor salonları gibi çalışma ortamını olumlu yönde besleyen iş görme usullerinin ortadan kaldırılması, *işlem maliyeti teorisi’nce* gerekli görülmüştür. Yine örneğin devletin yetkilerini özel sektör ve sivil toplum örgütleriyle paylaşması, *‘yönetişim teorisi’nce* çağın

doğrusu sayılmıştır. Ulusal merkezi yönetimin küresel ve yerel kademelere dağılarak zayıflatılması '*multi-level governance*' kavramına dayandırılmıştır. Kamu kurumları örgüt şemalarını, en üst kademe olan cumhurbaşkanlığından başlayarak hiyerarşik çizim yerine, bir anda post-modern kuramcılarının fantastik '*güneş sistemi şemaları*'yla değiştirmiştir vb. vb.....

Alanda bugünlerde dolaşan fısıltı, devletin küçültülmesi ve tasfiyesi yerine planlama esaslı yeniden yapılanmalara gitmek gerektiği yönündedir. Eğer önümüzdeki günlerde bu yönde yeni Amerikan 'kuramları' ortaya atılacak olursa, Türkiye'de kuramlar listesinin hızla güncelleneceğini ve daha önce olduğu gibi yine 'çağdaş-evrensel gündemi yakalayan' birbirinden iddialı çalışmalarda patlama yaşanacağını tahmin edebiliriz. Doğrusu böyle olası bir rüzgâr, özelleştirmeci-yerelleştirmeci-küreselleştirmeci kamu yönetimi kuramları gibi tahrip edici olmaz. Aksine Türkiye'nin planlamaya olan ivedi ihtiyacına denk düşer. Belki o zaman kendimizi bununla teselli ederiz!

4. ARAŞTIRMALARIMIZIN KURAMSAL ÖZELLİKLERİ

Türkiye'de alanın kuram hazinesi *yabancılaşma ve siyasallık* özelliklerine sahip iken, kamu yönetimi alanında yapılan araştırmaların 'kuramsal değeri'nin düşük olduğu yakınması oldukça yaygındır. 'Kuramsal zayıflık', elbette her araştırmacı için çok keyif kaçırıcı bir eleştiridir.

Peki ama 'kuramsal değer düşüklüğü'nden kastedilen nedir?

Bu, genel olarak, herhangi bir alan/kurum/yönetimsel olay/uygulama/biyografi vb. araştırmasında belli bir kurama yaslanılmadığı; mevcut kuramlardan birinin seçilmediği; belli bir araştırmacı tarafından halihazırda geliştirilmiş olan bir kavram çerçevesinde düşünülmediği anlamında bir eleştiridir. Eleştirinin pratikteki anlamı, Türkiye'de yapılan tüm araştırmaların Amerikan kuram ve kavramlarından birine yaslanması talebinden ibarettir. Daha somut olarak söylersek bu durumda araştırmacı eldeki kuramlar ve kavramlar listesine bakacak, bunlardan konusuna en uygun düşen birini seçecek, yazısında önce bu kuram ya da kavramı selamlayacak, sonra da ne anlatacaksa anlatacaktır. Buna *kuram-takınma usulü* diyebiliriz.

Kuram-takınma usulünü benimseyen araştırmaları A, B, C adı vererek üç tipe ayırabiliriz.

A-tipi araştırmada kuram-kavram tanıtılmakta, araştırma bunun önerdiği zihinsel kurgu benimsenerek yapılmaktadır. Bu araştırmalarda amaç, seçilen düşünce ya da modelin geçerliğini sorgulamak değildir. Düşünce en baştan benimsenmiştir, amaç, incelenmek üzere belirlenen konunun o düşünce-modeliyle açıklamasını yapmaktır. *Sencer Divitçioğlu*'nun Osmanlı toplumsal düzenini Asya Tipi Üretim Tarzı kavramıyla açıklaması böyle bir örnektir. Bu tipe kamu yönetimi alanından *Metin Heper*'in Osmanlı ve Türkiye üzerine Weberci kuramı temel alarak yaptığı modernleşme ve bürokratik yönetim geleneği çalışmaları da örnek verilebilir. Başka bir örnek, örgüt bilimi alanından *Selami Sargut*'un Hofstede tarafından geliştirilen kültürel bağlamdan hareketle Türk örgütler dünyasındaki liderlik, örgüt kültürü çalışmaları olabilir.

B-tipi araştırmada en yeni ve güçlü görünen kuramlardan biri benimsenmekte, yazar bu kurama bürünmekte, benimsenmiş olan görüş Türkçe telif eser haline getirilerek savunulup öğretilmektedir. Yazıda düşüncenin sahibi olan kişiyle kuram-takınan yazarı birbirinden ayırt etmek güçtür. Metin olarak güçlü, iç tutarlılığı ve iddiası yüksek olan bu çalışmalar, kaderi bakımından en trajik olanlardır. Bu araştırmaların kaderi, kaynak düşünürün kaderine birebir bağlıdır. Kaynak düşünür eleştiriye uğradığında ve savlarının geçersizliği gösterildiğinde, bağlı Türkçe telif kendiliğinden söner. Son dönemde *toplam kalite yönetimi, performans yönetimi, yeni kamu işletmeciliği, yönetim, kamu değeri, kamu görevi motivasyonu* vb. yazılar, elbette bu kavramların eleştirisini yapanlar dışında, B-tipi yaklaşıma çokça örnek üretmişlerdir.

C-tipi araştırmada bir yaklaşım, kuram, kavram seçilip tanıtılmakta, sonra araştırmacı neyi araştırıyorsa kuram-kavramla bağlantısını pek önemsemeden her ne anlatmak istiyorsa anlatmaktadır. Bu yazılarda genellikle bir kuramsal-kavramsal bölüm ve bir de uygulama bölümü vardır. Kuramsal-kavramsal

bölüm kimi zaman bir literatür taramasından elde edilen çeşitli notlar, kimi zaman yazarın kendisinin de benimsediği bir ya da birkaç fikrin tanıtımı, kimi zaman da benimsendiği ilan edilen bir yaklaşım (örneğin tarihsel kurumsalcılık gibi) varsa bu yaklaşımın tarihçesidir. Bu tipte en çok lisansüstü tezlerde karşılaşıyoruz.

B-tipi araştırma, özellikle 1980'lerden başlayarak günümüze dek en yaygın olan araştırma tipidir. Bu tipin yapısal özelliklerini, yazarının ve kitabın değerini takdirle ayrı bir yerde tutarak, eski bir çalışma üzerinden somut biçimde gösterebiliriz. Yeni çalışmalardan biri yerine dönemini kapatmış eski tarihli bir çalışmayı örnek almak, bu tipteki araştırmaların zamanını doldurduğunda nasıl bir kaderle karşılaştıklarını görme olanağı da verdiği için daha yararlıdır.

Bilindiği gibi Amerika ve Batı Avrupa'da 1910'dan başlayarak ortalık Taylor ve Fayol kuramlarıyla kaplıdır. Türkçeye İngilizce okuyanlar Taylor'la, Fransızca okuyanlar Fayol'la, Almanca okuyanlar rasyonalizasyon akımıyla haşır neşirdir. Tarihte *scientific management* (bilimsel yönetme) olarak yer tutan bu akım İstanbul'da Almanya çıkışlı *İşletme İktisadi Bilimi* adı altında 1930'larda kurumlaşmıştır (Üsdiken, 2003, s. 119-147). Kurumlaşma Muhlis Etem (Ete) ve Alfred Isaac önderliğinde gerçekleştirilmiştir. Bilim'in ilk halkasındaki öğretim üyelerinden biri de Zühtü İnhan'dır.⁷ İnhan öğrencilerini çeviri değil telif ders kitabıyla yetiştirmeye ve bilim dilini yalın bir Türkçeyle zenginleştirmeye yatkın, konusuna tutkuyla bağlandığı anlaşılan önemli ve değerli bir öğretim üyesidir. 1935-1936 ders notlarını kitap haline getirmiş ve kitabı önce 1935 (M. Zühtü, 1935) sonra 1940 yılında (İnhan, 1940) iki kez yayımlamıştır.

Sekiz yüz sayfaya yakın hacme sahip olan bu büyük kitabın 1935 baskısındaki içindekilere bakınca, doruk eserlerini Taylor'un, ama asıl olarak 1916'da yayımlamış kitabıyla bilinen Fayol'un kavramlar silsilesi ile karşılaşıyoruz. Kitap, kendi numaralandırmasına değil konularına bakılırsa iki ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın ilk yarısında kamu yönetimi öğrencilerinin yakından bildikleri *örgütlenme ilkeleri*, ikinci yarısında *yönetme süreçleri* ele alınmıştır. *İdare prensip ve kaideleri* başlığı altında 18 ilke (Fayol'un 14 ilkesi vardır), her biri tek tek açıklanarak irdelenmiştir. Metin bu bakımdan, sayılan ilkeler üzerine çalışanlar için günümüzde de oldukça yararlı bir kaynak özelliği taşır.

1.İş bölümü prensibi	10.Tertiplilik
2.Otorite prensipleri	11.Hakkaniyet
3.Disiplin	12.Memur istikrarı
4.Kumanda birliği	13.Davranış ve mesuliyet
5.İdare birliği	14.Memur birliği
6.Kumanda daimiliği	15.Katilik
7.Şahsi menfaatin umumi menfaate tâbiliği	16.Hızlılık
8.Merkezileştirme	17.Uyanıklık
9.Sıra, Sıralılık, Sıralandırma [hiyerarşi]	18.Ekonomi

Kitapta *idare unsurları ve fiilleri* başlığı altında sayılanlar, günümüzde *yönetim fonksiyonları ya da yönetim süreçleri* olarak adlandırılan yöneticilik işlevleridir. Bunlar İngilizce POSDCoRB ve Kurthan Fişek tarafından Türkçe PÖPaYED diye çevrilen yedi yönetme sürecinden beşidir. Bu açıdan İnhan Fayol'a ait olan 5'lik

⁷ Zühtü İnhan yönetim bilimi ya da kamu yönetimi hocası değildir, alanımızda da tanınmaz. Ama çalışma konularına bakılınca İnhan'ın kamu yönetimi alanıyla ilgili olduğu tartışmasızdır. İnhan "Bulgarca, Rusça, Fransızca ve Almanca bilmesi, Almanya'da ve Rusya'da bulunması, Yusuf Akçura ile akrabalığı, görüşlerinin zamanla değişimi... bakımından ilgi çekicidir. Elbette kapsamlı bir değerlendirme yapabilmek için [Hoca'yı] araştırmak gerekir." "Metnin Kürsü İçi Dolaşımına H. Duygu Bankoğlu'nun Değerlendirme Notu", 7 Temmuz 2022.

şemayı benimsemiştir: 1. Tasarlama⁸ (planlama), 2. Organizasyon (örgütlenme), 3. Kumanda (yönlendirme), 4. Ahenkleştirme (eşgüdüm), 5. Kontrol (denetleme). Kitabın ikinci bölümünde bunlar tek tek ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Yazarla aynı kürsüde çalışan meslektaşı Alman uyruklu Alfred Isaac, bu kitap üzerine 1940 yılında bir kitap eleştirisi yazmıştır. (Isaac, 1940, s. 345-348.). Yazar burada her biri ayrıca dikkat etmeyi gerektiren dört noktayı vurgulamaktadır.

Birincisi, kitap işletme iktisadının yalnızca bir dalını oluşturan “örgütlenme” konusunu kapsamaktadır. Ama örgütlenme konusunu da öyle bir kapsamıştır ki, dışarıda hiçbir şey bırakmamıştır. İnhan’ın kitabı “tüm örgütlenme konularını” içermektedir. Oysa Batı’daki yayınlarda usul böyle değildir. Batı’da Taylor’un ya da Fayol’un görüşlerini geçerli genel-sistemler olarak kabul edilerek değil, en temel eserlerindeki görüşleri irdelenerek incelenmektedir.

İkincisi, Taylor ya da Fayol’un fikirleri [kuramları], ilk kez duyulmuş şeyler olmadığı gibi genel kabul görmüş ve kendi coğrafyasında bile bir bütün halinde uygulamaya geçmiş değildir. Bu yazarlardan herhangi birini “tüm örgütlenme meseleleri”ni çözmüş kuramsal fener gibi kabul etmek doğru değildir. Zühtü İnhan ise Fayol’u seçmiş ve Fayol’un söylediklerini *büyük açıklama* katına yükseltmiştir. Isaac bu yüceltici içselleştirmeyi “*eserin vücuda getirilmesinde Taylor’un fikirleri yanında bilhassa Fayol’un yukarıda ismi geçen kitabının esas olarak ele alındığı anlaşılmakta ve heyeti umumiyesi itibarıyla eserin Fayol’un kitabının bünyesine tevafuk ettiği de [uyduğu] görülmektedir*” diye nazıkçe vurgulamaktadır. Gerçekten de İnhan’ın kendi sözlerine bakarsak ona göre Fayol’un düşünceleri henüz “kanun” değilse de “prensipler” olarak adlandırılan genellikleri ifade etmektedir (M. Zühtü, 1935, 34). Gerçi İnhan, Fayol’un bazı önermelerine ilişkin olarak Chevallier adlı bir yazarın ya da ‘bazılarına göre’ diyerek isimsiz bıraktığı başkalarının itirazlarından söz eder. Ama kitabında bunların sayısı da tartışma boyutu da oldukça sınırlıdır.

Üçüncüsü, Alfred Isaac’a göre farklı yazarların fikirleri [kuramları] hareket noktası olarak alındığında “*evveliminde Türk iktisadî hayatının ihtiyaç ve zaruretlerinin düşünülmesi*” gerekir. Çünkü örgütlenmeye ilişkin fikirlerin [kuramların] tüm ülkeler için geçerli olduğu söylenemez: “*Tamamen umumî esas ve kaidelerle alâkadar bulunmadıkça teşkilâta ait fikirler çok nadir hallerde bilaistisna her memleketi kabili tatbiktir.*” Buna Fayol’un fikirleri de dahildir. Isaac “*her memleketi tatbik kabiliyeti olmayan teşkilâta ait fikirlere misal olmak üzere*” Fayol’un “*işin kontrolü, ücret meseleleri, işçi, memur, müdür ve idarecilerin haslet ve hususiyetleri gibi fikirleri*”ni göstermektedir.

Dördüncüsü, Isaac’a göre Türkiye’de örgütlenme ve yönetme sorunları kendine özgü olduğu için, öncelikle yapılması gereken iş bu yapının incelenip irdelenmesidir: “*Memleketimizin [Türkiye’nin] bir taraftan iktisadî sabada arzettiği tenevvü [çeşitlilik] ve diğer taraftan işletmelerin cesamet [büyüklük] ve şekillerindeki çeşitlilikten dolayı, teşkilât meselelerini münferit [farklı] işletmelerin hususiyetlerine uygun bir şekilde araştırmak, tetkik ve tablil etmek, teşekküle değer bir meşguliyet ve faaliyet olurdu.*”

Prof. Dr. Alfred Isaac, Zühtü İnhan’ın çalışma tarzından ötürü sıkıntılı görünmektedir. Çalışma, Fayol düşüncesinin sistematığını ve önermelerini mantıksal bakımdan sorgulamamış ve tarihsel olarak Türkiye’nin yönetsel gerçekliğinde sistematik sınamaya tabi tutmamıştır. Buna karşın İnhan, Fayol ilkelerini Türkiye’nin yönetme sorunlarını çözecek “çare” reçete olarak önermektedir. Aslında İnhan bu büyük kitapta az sayıda da olsa Türk işletmelerindeki uygulamalara ilişkin gözlemlerini paylaşmakta ve değerlendirmeler yapmaktadır. Ancak bu katkılar, benimsediği “prensipler” perdesi neyi nasıl görmesine izin veriyorsa o kadardır.

Bu kitabın kaderi kendine değil, Fayol düşüncesinin kaderine bağlı olmuştur. Olup bitenler kısaca şöyledir:

⁸ Tasarlama ve diğer parantezde olmayan sözcükler İnhan’ın kullandığı gibi yazılmıştır.

Kitabın konu edindiği ‘prensipler’, yazıldıktan otuz yıl ve Türkiye’de telifle konu olduktan on yıl sonra, 1946 yılında anavatanında Herbert Simon tarafından yayımlanan “İdaredede Atasözleri” başlıklı makale başlangıç olmak üzere sarsılmış ve tahtından edilmiştir (Simon, 1956, s. 85-109). Amerikan Taylorculuk yani “klasik kuramlar” Simon tarafından ‘atasözü’ diye alaya alınmış, insan unsuruna yeterince önem vermediği gerekçesiyle kusurlu bulunmuş, sonraki yıllarda otoriter – totaliter bürokratik şiddetin zeminini kurmaktan suçlu ve yeryüzündeki herşeyi ‘yönetilir kılma hastalığı’nı yaymaktan sorumlu sayılıp adeta mahkûm edilmiştir. Neo-klasik, modern, neomodern diye adlandırılan sonraki kuram dalgaları, anavatanındaki bir deyişle özetlersek, işi *banyo suyuyla birlikte bebeği de atmaya* kadar varırmış, klasik kuramlar 20. yüzyıldaki tüm kötülüklerin aklı sayılacak kadar ötelenmiştir. Bu süreç Türkiye’de aynada yansır gibi yaşanmıştır. Bizde de klasik kuramcıların tahtı baş döndürücü bir hızla boşaltılmış, taht yeni kuramcı Herbert Simon ve diğerlerine verilmiştir. (Simon 1954, 1973, 1975). Sonrası ve günümüze dek yaşananlar da buna benzer. Örgütlenme ilkeleri ve yönetme süreçleri olarak bilinen konular 1960’lı yılların kamu yönetiminde O&M (organisation and method) adıyla yeniden yıldız konular olduğunda, İnhan’ı ve dev kitabını taşıyan yoktur. Devir 1980’lerden başlayarak post-modernliğine vardığında, bu akımların otorite – iktidar – hiyerarşiye karşı *debürokratisasyon – deregülasyon - esneklik – stratejik yönetim - yönetişim* gibi ‘radikal kuramlar’ı, öncekilere benzer bir heyecanla bayrak gibi yükseltmiştir. Her aşamada Amerikan kuramlarındaki ‘son gelişmeler’e bakılmakta, en son gelişmeyi Türkiye’ye taşıyan kişi çevresini imrendirmektedir. Türk yönetim bilimleri dünyası adeta hafızasını yitirerek bir kuram dalgasından diğerine konarak hep sıfırdan işe koyulur gibidir.

Fayol-İnhan örneğinin seksen yılı gösteriyor ki, eleştirisiz ve incelemesiz kuram-takınma tavrının özelliği, kendi izini kendi silen bir yokluk olmasıdır.

5. KURAM AÇIKLAYICI FİKİRDİR

Kuramsal değeri *gerçekten yüksek* çalışma nasıl yapılabilir? Bu soruya yanıt vermeye, *biz neye kuram (teori) diyoruz* sorusuyla başlayabiliriz.

Bazen bir ön-kuram olan varsayım cümlesine, bazen bir cümlelik hükme, bazen yalnızca bir kavrama, bazen bir paradigmaya, yaklaşıma, dünya görüşüne.... ‘kuram’ denebiliyorsa da, kuram-seçmeci araştırmacı dergi ve kitaplar vitrinindeki ‘kuram’ı kolayca tanır. Çünkü ‘kuram’ı seçtiğinde ona kimse bunun kuram olup olmadığını ya da neden kuram diye kabul ettiğini sormaz. Muhtemelen o fikrin kuram olduğu başkalarınca onaylanmıştır. Metinde ‘kuram’a ve ondan söz etmiş başkalarına atıf vermek, kuram-seçenin tüm sorumluluğunu ortadan kaldırdığı için herkes birbirini hızla ve kolayca anlar. Dolayısıyla kuram-seçmecilik, neyin kuram olup olmadığı üzerine kafa yormayı gerektirmez. Ne var ki birisi ‘kuram yapmak’ üzere işe girişmişse ortaya dağlar gibi sorular dökülür. Araştırmacı eğer ortaya yeni bir kavram, hüküm, model, yaklaşım getirmişse, bunu da herhangi bir ‘kuramcı’ya göndermesiz söylüyorsa, kuram kendi başına bir soruna dönüşür. Bu durumlarda kuram, sırlarla dolu efsunlu bir şey gibi görünmektedir.

Kuram diye seçilen şeylerin ‘cisim olarak’ ne olduklarına bakarsak, bunların araştırılan konuyla ilgili olarak başka biri tarafından ifade edilmiş ya “-dır” cümleleri, ya bir şeyi anlatmak için üretilmiş yeni bir sözcük, ya da zaten kullanılan bir kavrama getirilmiş yeni bir tanım olabildiğini görüyoruz. Makro ya da mikro bir genelleme, üretilmiş yeni bir sözcük-kavram, yapılmış yeni bir tanım, her ne olursa, akla takılıp onunla bakıldığında, karışık görünen konu (gerçeklik) belli bir düzene giriyor; anlamlı ve anlaşılır hale geliyor. Böylece araştırmacı konusunu sistemli bir açıklamaya bağlayabiliyor.

Kuram sonuçta bir fikirdir; işlevi bir şeyi açıklamak olan zihinsel entelektüel bir yapıdır; incelenen şeyi bilir hale gelmeye yarayan önerme cümlelerinden ve kavramlardan oluşur. Önergeler kanıtlanması gereken cümlelerdir; dolayısıyla her kuram yöntemini de kendisi çağırır. Kuramla elde etmek istediğimiz şey, incelediğimiz çok renkli, çok boyutlu, karışık görünen bir konuyu, temel boyutları bakımından anlayıp

açıklamaktan öte bir şey değildir. Yapmaya kalkıştığımızda ortaya çıkacak olan “-dır”lı cümleler, varsayım ve hüküm cümleleri, yeni terim ya da tanımlar, kuram seçenlerin seçtikleri formlardan başka bir formda olmayacaktır. Bunun ötesinde kuramın bilgi ve bilgi-edinme süreci olarak “doğası”, teorik olanın pratikle ilişkisi, gerçekliğin ne kadarının bilinebileceği vb... konular bilim felsefecilerinin uzmanlık alanıdır. Yürümek için anatomi bilmek gerekmediği gibi, bilim yapmak için de bilim felsefecisi olmak gerekmez.

Konuya uygunluğu gerektirdiği için yapılan deneysel araştırmalara ‘kuramsal değeri düşük’ diye yüklenmenin bir anlamı yoktur. Bir araştırmanın deneysel (ampirik) mi yoksa kuramsal (teorik) mı olduğu, onun türünü belirler; değerini değil. Değerlilik, araştırmanın konusuna ilişkin olarak geçerli bir açıklamaya ulaşıp ulaşmadığı ölçütüne göre belirlenir. Kaldı ki artık kuramsal düşüncenin şu ya da bu halka özgü ya da insanlarda doğuştan gelen bir yetenek olduğu inancını kimse paylaşmıyor. Sömürgecilik devrinden kalma *‘felsefi ve kuramsal düşünce geleneği Eski Yunan’dan gelerek Batı Avrupa’da var, başka yerlerde düşük ya da yok’* iddiası 19. yüzyılda kaldı. Kuramsal düşünce, düşünmenin kimi yasalarına bağlı olduğuna göre, bu yetenek doğru ve uygun bir eğitimle geliştirilir. Öyle görünüyor ki bizim için, bilgi süreci (epistemoloji) tartışmalarında kaybolmaktan kurtulup *düşünme kurallarını öğreten* mantık ve uygulamalı mantık (metodoloji) alanına eğilmek yararlı olacak. Bu çaba, başka yerlerden konuya uygun ‘kuram’ aramaktan daha çekicidir.

‘Bir kuram seç’ önerisinin yaptığı kadar somut söylersek, kuramsal değeri yüksek çalışma yapmanın yolu, ilgili görülen kuram ve kavramları eleştiriye ve tartışmaya tabi tutmakla açılır. Daha da işe dönük söylersek incelenen konunun yazında nasıl ele alındığını belirlemek; hangi yaklaşım ve kavramsal çerçevelerde neden öyle incelendiğini değerlendirmek; bunları hem kendi içlerinde hem karşılaştırmalı olarak tartışmak; sonunda araştırmacının *kendi yaklaşımını, yöntemini, yargısını üretmesi...*

Aşlında bu görece kolay. Aşılması güç olan, ülkedeki moda araştırma gündemini ve kuram-seçmece usulünü kabule zorlayan entelektüel atmosfer ve onun mantıksal ve ezici ürünü olan akademik işleyiş. Kanat açıp buradan çıkmayı başarmak, araştırma için sahici teorik ve pratik sorunları seçip bunları açıklayacak yeni [başka birinden alınmamış] yaklaşım, önerme, kavram [fikir ve yöntem] önermek kolay değil. Çünkü mevcut atmosfer düşüncenin iç tutarlılığını sorgulamaya değil, atıf yapılan dayanakları görmeye ayarlanmıştır. O halde böyle bir ortamda girilecek yol da bellidir; ne de olsa *marifet iltifata tabi!*

6. KURAM SORUNU NASIL AŞILABİLİR?

Kuram seçip takınmanın araştırmacılığın ilkesi haline getirildiği böyle bir ortamda, bu yazıdaki önerinin *dışardan fikir alma!* çağrısı olmadığı gibi *biz daha iyisini yaparız!* gibi tuhaf bir tavırla ilişkisinin de olmadığını belirtmekte yarar vardır.⁹

Bilgi ve düşünce, dünyanın her ne zamanında ve hangi parçasında olursa olsun adeta insanlığa özgü bir içgüdüsellikle fark edilir, dikkat çeker, ardına düşülür. O bilgi, ister evrensel seslensin ister yerel bir merakı gidersin, fark etmez. Öte yandan mesele *biz, siz, onlar* meselesi olmadığı gibi, bugüne kadar kuramsal akıl ürünlerini pratikte sınamak dışında birbirine göre sıralayıcı herhangi bir ölçü de bulunabilmiş değildir. Bir kez daha vurgularsak buradaki öneri, başka kuramların takıp takıştırmak üzere alınmaması, bunun yerine ortadaki kuramların mantıksal ve tarihsel irdelemeye tabi tutulması, üzerinde durulan düşüncelerin bir bütün

⁹ Örneğin 17 Kasım 2005 KAYFOR III’te sunulan bir bildiri, Amerikan Public Administration Dergisi’nde 1995-1996 ve 2001’de yayımlanan dört makaleyi ele almıştı. Bunlar ‘Kamu Yönetimi Disiplininde Büyük Sorular Yaklaşımı’yla çalışmayı öneriyorlardı. Dört ayrı Amerikan yazar 3, 4 ve 7 soruluk setler önermişlerdi. Bildiri sahipleri bu yaklaşımı yararlı görmüş, Türkiye için 10 soruluk bir set düşünmüşlerdi. Bildiride, benim 1994 tarihli bir yazıma gönderme yapılarak, yaklaşımın Amerikan olduğu doğrudur deniyordu. *“ancak bu tespit biz’i ‘temel soru(n)lar yaklaşımı’nın ABD dışındaki ülkelerdeki kamu yönetimi araştırmacıları ve uygulamacıları açısından anlamsız-yararsız olduğu sonucuna götürmemelidir. Biz, karşılaştırmalı araştırma ve analizlerin; evrensel olanlar yanında yerel olanı ve tarihi ve sosyolojik gerçekleri dikkate alan çalışmaların alana katkı yapabileceğini, tartışmaları renklendirip zenginleştireceğini düşünmekteyiz”*. Oysa hiçbirimiz başkalarının deneyimi ve yöntem geliştirmelerini görmezden gelmekten söz etmiyorduk, mesele o zaman da eleştirisiz-sorgusuz fikir takıp takıştırmaya meselesiydi. Muhittin Acar, Nail Öztaş, “Temel Soru(n)lar Tartışması ve Türkiye Açısından Bir Deneme”, (Ed.) Şinasi Aksoy, Yılmaz Üstüner, *Kamu Yönetimi: Yöntem ve Sorunlar*, Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s. 75.

olarak doğru bir biçimde bilinir hale gelmesi, bu birikimden yararlanarak araştırmanın teori ve pratik birliği içinde, kendine ait kuramsal düşünce önderliğinde yapılmasıdır.

Tarihsel ve toplumsal olarak bambaşka pratiklerin teorik düşüncesini takınıp alınabilecek mesafe, bugüne kadar aldığımızdan daha fazlası olmayacak. O halde öncelikle ‘kuram’ denen şeyin, hazır bir alet kutusu olmadığını kabul etmeliyiz. Çünkü kuramsal düşünce, yaşamdan ayrı bir yerde kendi başına başka bir dünya değildir. Kuram (teori) yaşamda (pratikte) doğup orada sınanır. Teori-kuramın özü, herşeyden önce gerçek dünyada anlayıp açıklamak istediğimiz şey için kendi sahip olduğumuz fikir ve yöntem bütünüdür. Bu bütünün ‘kuramsal düşünce’ olarak yapılandırılması, elbette bazı kural ve yasalara göre gerçekleştirilir. Bunlar düşüncenin yasalarıdır; öğretene de mantık ve uygulamalı mantık olarak metodoloji alanlarıdır. Post-modern epistemolojinin bilinebilirlik – bilinemezlik kuşkuvarına gömülüp gitmek yerine, düşünmenin yasalarını öğreten mantık ve bunun uygulamalı alanı olan metodolojiyle sistemli bir biçimde uğraşmak daha yararlı olur.

Öte yandan Avro-Amerikan kuramları sınıflandırmak için gösterdiğimiz heyecanlı ve sürekli çabanın bir bölümünü, Türkiye’de yapılmış çalışmaları tanımlayıp sınıflandırma işine yöneltsek, deneysel ve kuramsal araştırma gücümüzü güçlendirecek çeşitli destekler bulabiliriz. Herhalde Türkiye’nin devlet yönetimi dünyasının adeta bir laboratuvar olduğunu herkes kabul eder. Buna karşın bu laboratuvarı yönetim üzerine düşünen kuşakları yeterince tanıdığımızı yine herhalde kimse söyleyemez. Genel olarak düşünce tarihimiz üzerine yapılan çalışmaların¹⁰ benzerini devlet yönetimi alanındaki uygulamacı, yazar ve düşünörlere odaklanarak yapmak, kapıyı aralamakta işe yarar bir ilk adım olabilir. Araştırma sorusunu kendisi belirleyen ve araştırmanın kuramsal çerçevesini ve yöntemini kendisi kurup yüröyen çalışmaları görmek için belki “kuramsal değeri yok” denen “ampirik çalışmalar” dünyasına özel bir önem vermek de işe yarayabilir.

Tabii bir de entelektöel atmosferin ve akademik kurulların araştırmalarda “kuramsal değeri” bir kuram seçilip seçilmediğine göre değil, çalışmaların iç tutarlılığına bakarak ve açıklama gücüne odaklanarak ölçme ilkesini benimsemesini dilemeliyiz.

¹⁰ Örneğin Mehmet Fuat Köprölü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, çeşitli baskılar; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, çeşitli baskılar; Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyası* 1994 gibi çalışmalar.

KAYNAKLAR

- Acar, Muhittin, Nail Öztaş (2007), “Temel Soru(n)lar Tartışması ve Türkiye Açısından Bir Deneme”, (Ed.) Şinasi Aksoy, Yılmaz Üstüner, *Kamu Yönetimi: Yöntem ve Sorunlar*, Nobel Yayın Dağıtım, 2007.
- Ayman Güler, Birgül (1994), “Nesnesini Arayan Disiplin”, *Amme İdaresi Dergisi*, 27/4 Aralık.
- Ayman Güler, Birgül (2008), “1950’li Yıllarda Kamu Yönetimi Disiplini: Disiplinin Kuruluşu Nasıl Gerçekleşmişti?”, *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi* 2008/7, s. 6-28.
- Ayman Güler, Birgül (2011), “Yönetim Bilimi ya da Kamu Yönetimi: Yöntembilimsel Özellikler Üzerine”, özellikle s.11-16, Ed. Filiz Kartal, *Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları*, TODAİE 357, Ankara 2011, s. 9-45.
- Bilik, Erol (1953), “Kamusal İdare”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1953, 10/1-4, s. 246-254.
- Çiner, Can Umut (2021) “Kamu Yönetimi Bilimi: Dün Bugün Yarın”, *Yönetim Bilimi Yeniden Düşünmek: Durum Değerlendirmesi*, AÜ SBF KAYAUM Yayını, Ankara 2021, s. 1-36.
- Çiner, Can Umut ed. (2021) *Yönetim Bilimini Düşünmek: Durum Değerlendirmesi*, AÜ SBF KAYAUM, Ankara. (Kitaba internetten erişilebilir.)
- Dik, Esra (2009), “1948: Marshall Planıyla Hür Dünyaya Giriş”, B. A. Güler (ed), *Açıklamalı Yönetim Zamandışını 1940-1949*, AÜ SBF KAYAUM Yayını, s. 947-1060.
- Isaac, Alfred (1940?), “Bibliyografya”, *İÜHF Dergisi*, s. 345-348. <https://cdn.istanbul.edu.tr/file/1CD58DF90A/E4CF1D4EFA6B4A7DA76B7EB102070D6E?doi=>
- İnhan, M. Zühtü (1940), *İşletme Ekonomisi. Birinci kısım: İdare fonksiyonu ve prensipleri*, (1934 - 1935 senesi takrirleri) İstanbul, 761 sayfa;
- Karaduman, İbrahim Can 2021, Disiplin Kaynakçası, <http://yonetimbilimi.politics.ankara.edu.tr/yonetim-bilimleri-kamu-yonetimi-disiplini-secme-bibliyografyasi/>
- Karasu, Koray (2004), “Kamu Yönetiminin Köken Sorununa İlişkin Bir Not”, *II. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildirileri*, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara, s. 225-242.
- Köprülü, Mehmet Fuat *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, çeşitli baskılar.
- M. Zühtü (1935), *İşletme Ekonomisi: “İdari” Teknik Fonksiyon ve İşletme Düzeni*, Fasikül I Cüzü II (1934-1935 senesi takrirleri) Bozkurt Matbaası, İstanbul, 761 sayfa.
- Simon, Herbert A. vd. (1954), *İnsan Davranışı ve Teşkilat*, (Çev. Cemal Mihçioğlu), TODAİE Yayınları, Ankara.
- Simon, Herbert A. (1956), “İdaredeki Atasözleri”, (Çev. Mümtaz Soysal), *AÜSBF Dergisi*, 11/4, 1956, s. 85-109.
- Simon, Herbert A. vd (1973), *Kamu Yönetimi*, (aynı çevirmen), TODAİE, Ankara.
- Simon, Herbert A. ve J. March (1975), *Örgütler*, (Çev. Ömer Bozkurt, Oğuz Onaran), TODAİE, Ankara.
- Ülken, Hilmi Ziya *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, çeşitli baskılar.
- Üsdiken, Behlül, (2003), “Türkiye’de İş Yapmanın ve İşletmenin Akademikleştirilmesi 1930-1950”, *AÜSBF Dergisi*, 58/1, s.119-147.
- Van Thiel, Sandra (2014), *Research Methods in Public Administration and Public Management*, Routledge.

BOŞ Bırakılmıştır

Hukuktan Kant'ı Kovmak: Metafizik Hukuk Anlayışının Eleştirisi

Expelling Kant from Law: Criticism of the Metaphysical Conception of Law

Onur Karahanoğulları, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Hukuk Bilimleri
Anabilim Dalı/Ankara Türkiye. ORCID: 0000-0002-3400-542X, karahan@politics.ankara.edu.tr

Öz

Metafizik kavranışına göre hukuk, olması gereken davranışı gösteren ve ihlal edilebilir a priori normlardan oluşur. Hukukun işleyişinde nedensellik değil ereksellik, zorunluluk değil özgürlük vardır. Tüm bu nedenlerle hukukun bilgisi doğa bilimlerinden farklı olarak nesnel değil, normatif niteliktedir. Metafizik hukuk kavranışının temel savları Kant'ın ahlak ve hukuk felsefesine dayanır. Bilimin gelişmesiyle insanın doğanın parçası ve doğa yasalarına bağlı olduğu görüldüğünde ahlak ve hukukta sorumluluk yüklenen öznenin nedensel yasalardan kurtarılması gerekmiştir. Kant, fenomen dünyası (görüngü dünyası) ile nomen dünyası (özdünya) yaratarak bu soruna çözüm bulmuştur. Özdünyanın özinsanı (homo noumenon) nedensellik yasalarına bağlı değildir, amaçlarını gerçekleştirmekte özgürdür. Özdünya, fizik dünyanın ötesindedir, metafiziktir. Hukukçular, toplumsal yaşamın hukuksal kurgusunun kuramını Kant metafiziğini kullanarak oluşturmuşlarsa da Kant'ın iki dünyalı metafiziği hukukun varoluşunu açıklayamaz. Hukukbilimi, siyasal zor ile dayatılan özgül toplumsal ilişki biçimlerini, hukuku inceler. Hukuk, bilim değildir, toplumsal etkinliktir. Hukuk, normatif bir toplumsal etkinlik değildir, toplumsal ilişkilerin, özellikle mübadele ilişkilerinin devletçe tanınmış biçimidir. Hukuk çekişmeden doğar, hukukun ihlali geliştirici çelişkidir. Hukuk, biçimi ve taşıdığı içeriğiyle değişmez ve gelişmez değildir. Bunun bilgisini üretecek yöntemin, gelişme ve değişmeyi kavrayacak araçlara sahip olması gerekir. Hukukun bilgisi üretilirken maddi gerçeklik (canlı ve cansız varlıklar, yaşam), değer yargıları ve hukuk (biçimler ve kurallar) arasında sürekli akışlı çalışma yapılmalı, varılan her sonuç aşılmalı üzere sabitlenmelidir.

Anahtar sözcükler: Kant, Hukuk, Norm, Metafizik, Diyalektik

ABSTRACT

According to the metaphysical understanding, law consists of a priori norms which indicate the behavior that ought to be and therefore can be violated. In the legal sphere not the causality but the teleology, not necessity but freedom reign. The fundamental arguments of the metaphysical concept of law are based on Kant's philosophy of morality and law. With the development of science, when it was seen that man is a part of nature and is bound by the laws of nature, the subject who is charged with responsibility in morality and law had to be freed from causal laws. Kant found a solution to this problem by creating two worlds, a phenomenal world and a noumenal world. The homo phenomenon of the phenomenal world is not bound by the laws of causality and is free to pursue his goals. The phenomenal world is beyond the physical world, it is metaphysical. Jurists have built the theory of the legal reconstruction of social life using Kant's metaphysics but the two-world metaphysics cannot explain the existence of law. Jurisprudence studies specific forms of social relations imposed by political coercion. Law is not a science, it is a social activity. Law is not a normative social activity, it is a state-recognized form of social relations, especially exchange relations. Law arises from contention, violation of the law is a creative contradiction. Law, with its form and content, is not fixed and immutable. While producing knowledge of law, a continuous flow of work must be done between material reality, value judgments, legal forms and rules, and each conclusion reached must be fixed in order to be surpassed in the future.

Keywords: Kant, Law, Norm, Metaphysics, Dialectics

GİRİŞ

Diyalektik Hukukbilimi Notlarının giriş paragrafında şu saptamayı yapmıştık: “Hukuk kuramlarını/okullarını metafizik veya idealist olarak sınıflandırmak yerine, onlara bu niteliği veren eksiklik ve hatalarını saptamak teknik araçlarını ve kazanımlarını kullanmak gerekir.” (Karahanoğulları, 2023: 103) Hukuk bilgisinin teknik araçlarını metafizik/idealist hataya düşmeden kullanabilmek için metafizik niteliğini belirginleştirmek, tanınır kılmak gerekir.

Hukuk metafiziğinin temel savlarına hiçbir Türk hukukçusu yabancı değildir. Hukukçular eğitimlerinden meslek yaşamlarına hukuk metafiziğiyle yoğrulmuşlardır. Bundan rahatsız olan, sıkılan ya da yerleşik hukuk anlayışına karşı olanlar realist hukuk, eleştirel hukuk ve toplumbilimsel hukuk gibi yaklaşımlar benimseseler de soluk aldıkları havanın taşıdığı hukuk metafiziğindeki temel kabulleri bütünüyle ya da parçalı olarak taşırlar.

Hukuk metafiziğinin kaba, çelişkili ve yavan bir biçimle ancak tek doğru olduğu inancının verdiği özgüvenle anlatıldığı ve ne yazık ki öğrencilere okutulan “Hukuka Giriş”, “Hukuk Başlangıcı”, “Hukuk Felsefesi”, “Hukukta Yöntem” vb. adlarını taşıyan temel ders kitapları vardır. Eğitim yaşamlarında mutlaka bunlarla karşılaşmış okurlar için yazar adı vermek gereksiz. Hukukun metafizik anlayışı ne yazık ki toplum, devlet ve siyaset bilgisine en açık dallar olan Türk kamu hukukuna, anayasa hukukuna ve idare hukukuna da etki etmeye başladı.¹

Kendinden öncekilerin en yalın ve en biçemsiz özetçileri olan metafizik hukuk anlayışının taşıyıcısı olan bu yapıtlar, dilden dile kolayca aktarılabilmelerinin skolastik gücü dışında hukuk gerçeğini anlaşılır kılabilmekten gelen bir güce sahip olmasalar da hukukçuların iş gördükleri paradigmayı oluşturmaktadır.

Hukuk Metafiziğinin Temel Savları

Hukuk metafiziğinin temel savları yaklaşık olarak şunlardan oluşmaktadır. (Güriz, 1999)²

1. Hukuk normlardan oluşur.
2. Normlar davranışa önseldir (*a priori*).
3. Bilimsel yasalar ihlal edilemezken hukuk normları ihlal edilebilir.
4. Hukuk, olanı değil, olması gerekeni düzenler.
5. Hukuk nedensel değil, erekseldir.

¹ (Gözler, 1999). Yazarın bu kitabında ortaya koyduğu saf pozitivist hukuk yaklaşımı anayasa hukuku ve idare hukukuna ilişkin tüm kitaplarında da kullanılmakta ve kamu hukuku öğretisine etki etmektedir. Yazarın talihsizliği, sahip olduğu hukuk anlayışının hukuksal gerçekliği açıklayamadığını itiraf etmek zorunda kalmış olmasıdır. 2014 yılında paralel devlet yapılanmasına üye oldukları ve yasa dışı dinleme yaptıkları saviyla çok sayıda polis gözetimine alınmış ve yeni kurulan sulh ceza hakimliklerince tutuklanmışlardı. Sahur vakti ev baskınları yapıldığı için olay “Sahur Operasyonu” olarak adlandırılmıştı. Yazarın saf pozitivist hukuk anlayışına göre bu sulh ceza hakimliklerini kurulması yasakoyucunun tercihiyle çıkarılmış bir norm ve gözaltılar, tutuklamalar normun uygulaması olmalıydı, “ötesi” ise hukuku ve hukukçuyu ilgilendirmemeliydi. Buna karşılık yazar tüm kitaplarında ve makalelerinde kurmuş olduğu, tüm kamu hukukçularına karşı sert biçimde savunduğu hukuk anlayışını terk ederek bir makale yazmıştır (Gözler, 2014: 46-49). Yazı şöyle başlıyor: “Ben sahip olduğum hukuk anlayışı gereğince güncel siyasal olaylar karşısında susmayı ilke edinmiş bir anayasa hukukçusuyum. Geçmişte birkaç olayda, bu ilkem, beni ahlâken rahatsız etti ve sessizliğimi bozup ... açıklamalar yapmak zorunda kaldım.... Bugün de bu ilkemden ayrılarak sulh ceza hâkimlikleri konusunda bir açıklama yapmak gereğini hissediyorum. Zira mevcut durum karşısında susmayı artık içime sindiremiyorum.” Yazar fizikötesinden fizik dünyaya döndükten sonra normu da üst normla değerlendirmekten vazgeçiyor: “Ben sahip olduğum hukuk anlayışı gereği, kanun koyucunun güttüğü amaçların hukuken değerlendirilmesinin kural olarak mümkün olmadığını ve yine yargı organlarının da prensip olarak kanun koyucunun güttüğü amacı denetleyemeyeceğini savundum. ... Ancak yukarıda özetle vermeye çalıştığım gelişmeleri gözlemledikçe ... bu Kanunu çıkaran kanun koyucunun, adalet hizmetinin daha iyi işlemesi amacıyla değil, birtakım art niyetli düşüncelerle sulh ceza mahkemelerini kaldırdığını ve yerlerine sulh ceza hâkimliklerini kurduğu düşünmeye başladım.”

² (Güriz, 1999) kitabından özetlenmiştir.

6. Hukukta zorunluluk değil, özgür irade vardır.
7. Hukuk normatif bir bilimdir.

Bunlar birer mantıksal/matematiksel belit gibi kabul görmektedir. Hukuk normlardan yani devletçe konulmuş davranış kurallarından oluşur. Her hukuk kuralının bağlayıcılığının ve geçerliliğinin temelinde temel hukuk normunun geçerliliği varsayımı bulunduğundan hukuk kuralları, gerçekliğe *önsel (a priori)* niteliktedir. Bütün normların geçerliliği, *fizikötesi* (metafizik) nitelik taşır, bir *koyuta* (postülaya) dayanır.

Hukuk, gerçek olaylara uygulanan normlar sistemidir. Hukuk normlardan oluştuğuna göre uygulama için mutlaka usamlama gerekir. Normatif kapsamlı (*kurallayıcı*) cümlelerden bağlayıcı sonuçlar çıkarılması usamlama işidir. Hukuk sorunlarını çözmenin tek yolu yine hukuk normlarından hareket etmektir.

Devletin pozitif (konulmuş) hukuku, olması gereken değil, fakat fiilen var olan hukuktur. Anayasaya uygun olmak koşuluyla hukuk normları herhangi bir içerikte olabilir. Hukuk normları belli bir şeyin yapılması ya da yapılmaması emridir. Hukuk kuralı, olanı değil olması gerekeni açıklar/emreder; hiçbir biçimde gerçek bir ilişkiyi, nedensel ilişkiyi göstermez. Gerçekliğe önsel olan hukuk, gerçekliğe usamlama ile sonradan uygulanır. Bu durumda hukuk ile gerçeklik ilişkisi mantıksal bir ilişkidir. Olan değil, olması gereken geçerlidir ve nedensellik değil, ereksellik işler. Tekil duruma uygulandığında hukuk kuralının kural özelliği yitmez. Doğa bilimlerinde olgular fizik yasasını doğrulamazsa ya da yanlışlarsa yeni bir hipotezle ve doğrulamayla yeni bir doğa yasasına ulaşılır. Oysa ihlal edilebilirlik hukuk kuralının temel özelliğidir.

Bu temel koyutlar metafizik hukuk düşüncesinin dışında yer aldığını düşünen ya da ileri sürenlerce de benimsenmektedir. Hukukun sınıf çatışmalarının bir yansıması, sınıf egemenliğinin aracı olduğunu, maddi altyapının üzerinde yüksekliğini savunanlar; feminist hukuk kuramı geliştirenler ya da eleştirel hukuk akımını benimseyenler de “olan – olması gereken” ayrımını, “hukuk normları ihlal edilebilirken bilimsel yasaların ihlal edilemeyeceğini”, “hukukun normatif bir bilim olduğunu”, “hukukta nedensellik değil, ereksellik olduğunu” ve diğer savları benimsemektedirler.

Hukuka yerleşik bu metafizik savlar Kant felsefesinin hukuka uyarlanmasıyla oluşturulmuştur. Mantıkçı pozitivist savunan Yeni Kantçı Viyana Okulu'ndan hukuk için normativist pozitivist anlayış çıkmış ve 1960'lerden başlayarak eleştirel ve Marksist akımlarla sarsılsa da Kıta Avrupası'nda egemen olmuştur. Türk hukukundaki üstünlüğü ise bu görüşün dışında kalanların da Kantçı metafizik hukuk anlayışının temel savlarını sürdürüyor olmasıyla belirginleşmektedir.

1. HUKUKTA KANT METAFİZİĞİ

Kant'ın dönemindeki bilimsel gelişmelerle, tüm diğer canlılar gibi insanın da doğa yasalarına bağlı olduğu ve bu yasalarla açıklanabileceği anlaşılmıştı. İnsana ilişkin bilgi dinselikten kurtulup yercilleşmişti. Bu durumda din, ahlak ve hukuk kendi eylemlerden sorumlu olan insan öznesini kaybedebilirdi. Kant buna tepki olarak geliştirdi kuramını, doğa yasaları dışında yeni bir dünya kurdu.

On sekizinci yüzyılda İsveçli doğa bilimci Carl Linneaus, tıpkı Newton'un fizik yasalarını sistemleştirmesi gibi, biyolojiyi sistematik bir bilimsel disipline dönüştüren yapıtı Systema Naturae'yi (Doğa Sistemi) yazmış, insanı, homo troglodytes'in (orangutanın) yanında, homo sapiens adıyla memelilerin en üst kategorisi olan primatlar arasına koymuştur. Linneaus'a göre insanın böylesi bir öz farkındalıkta olması bilgeliliğin en üst aşamasıdır. (Byrd ve Hruschka, 2010: 279) Böylece bilgelik de maddileşmiş, varlığa aşkın bir durum olmaktan çıkmış bilimselleşmiştir.

1.1. Kant'ın iki dünyası: Görüngü dünyası – Özdünya

Bilim, insanın tümüyle doğanın parçası olduğunu ve onlardan özgürleşme olanakları yaratsa da doğa yasalarına bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Öte yandan sözleşmeci din, ahlak ve hukuk kurgusu için mutlak özgür bir özneye gereksinim vardır. İnsanların sonsuz nedensel ilişkilerin parçası olarak eylemde bulundukları kabul edilirse eylemler kişilere yüklenemez. Kant doğal nedensellik zinciri içinde insanın özgür olmadığını kabul ederek ona ayrı bir dünya, *özdünya* yaratmış ve iç özgürlük tanımıştır. Kant iki dünya kurarak sorunu çözer. İnsanın eylemlerinden sorumlu tutulabilmesi, eylemlerinin özgür iradesine atfedilebilmesi için *görüngüler dünyası – özdünya* ve *görüngü insan – özinsan* ayrımını kullanır.

Kant 1796'da yayımlanan **Ahlak Metafiziği'**nin ilk bölümünde hukuk ile ahlakı ayırdıktan sonra, hukuka ilişkin temel kavramları tanımlamış ve daha sonra kamu hukuku ve özel hukuk bölüntüsü içinde hukuk anlatmıştır. Kitabın bu bölümü **Hukuk Felsefesi, Hukuk Bilimi Olarak Hukuk Felsefesinin Temel İlkelerinin Açıklanması** adıyla ayrıca basılmıştır.

Hem ahlakın hem de hukukun temeli olan ödev sözkonusu olduğunda da insanın, görüngü insanı olmaktan çıkartılıp mutlaka özinsan olarak değerlendirilmesi gerektiğini bu yapının başında koyut olarak kabul eder. Kant'a göre,

“ödev öğretisinde insan, bütünüyle duyular üstü olan özgürlük yetisinin doğasına uygun olarak temsil edilmelidir. Bu nedenle insan, fiziksel belirlemelerle dönüştürülmüş kişiden (*homo fenomen*) farklı, fiziksel belirlemelerden bağımsız bir kişilik (*homo noumenon*) olarak insanlığıyla temsil edilmelidir.” (Kant, 1887: 25)

Kant özgür irade için iki dünya ayrımını ilk önce 1785 tarihli **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi** (*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*) kitabında yapmıştı. Buna göre

“.. ahlâklılığı sadece özgürlüğün özelliğinden türetmek gerektiğinden, özgürlüğü de bütün akıl sahibi varlıkların istemesinin özelliği olarak kanıtlamak gerekmektedir. ...” (Kant, 2002: 64)

Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi'nde Kant irade özgürlüğü için duyular dünyasından başka bir dünyaya, “farklı şeyler düzenine” gönderir insanı. Bu çalışmada *homo noumenon* yerine *düşünce varlığı* kavramı kullanılmaktadır.

“... isteme özgürlüğü savı, temelini, aklın ... duyusalılık genel adı altında toplananlardan oluşan nedenlerden – bağımsızlığının bilincinde ve ... varsayımında bulur. Kendine bu şekilde düşünce varlığı olarak bakan insan, böylece kendini istemesi olan ... bir düşünce varlığı olarak düşündüğü zaman, kendini duyular dünyasında bir fenomen (gerçekten olduğu) gibi algıladığı ve nedenselliğini, dış belirlenişe göre, doğa yasalarına bağlı kıldığı zamankinden farklı bir şeyler düzenine kendini yerleştirir ...” (Kant, 2002: 76)

1.2. Özgür iradeli özinsan

Linneaus'un doğal sistem içinde homo sapiens olarak sınıflandırdığı insanı Kant *homo phaenomenon* (*görüngü insanı*) olarak nitelendirmiş, bu varoluşun karşısına kişi olarak *homo noumenon* (özinsanı) koymuştur. *Özinsan, görüngü insanın* dürtü ve isteklerinden bağımsız olarak ahlaki yasaya özgürce uyabilme yeteneğine sahiptir. Özinsan, görüngü insanı, özgürce aldığı kararlara uygun davranmaya zorlar. (Byrd ve Hruschka, 2010: 293) Varlık, özler dünyasında olduğunda duyusal eğilimlere boyun eğmediği için özgürdür. Varlık, görüngüler dünyasında yer aldığı anda ise yalnızca hayvani güdülere sahiptir; duyularla, uyarıcılarla ve dürtülerle belirlenir, yalnızca doğa yasalarına göre hareket eder, özgür değildir. (Trivisonno, 2015: 125) Fizik kurallarına bağlı insan *homo phaenomenon* (görüngü insanı) ile özdünyada yer alan *homo noumenon* (özinsan)

arasındaki ayırım insanın doğal nedenselliğin yarattığı zorunluluktan kurtulabilmesinin ve özgür iradesiyle yaptığı seçimlerden sorumlu olabilmesinin dayanağıdır. (Byrd ve Hruschka, 2010: 280) Duyularla algılanabilen uzay-zamansal nesneler ve olaylar, görünür şeyler (görüngü, fenomen) doğal nedensel yasaya bağlıdır; tanrı ve ölümsüz ruh gibi uzay-zamansal olmayan ya da duyularla algılanamayan şeyler (öz, numen) ise doğal nedensel düzenin dışındadır. İnsan iradesi de uzay-zamansal olmayan, duyularla algılanamayan niteliktedir ve doğal belirlenimin dışındadır. Bu niteliğiyle insan iradesi, tanrıyla ve ölümsüz ruhla birlikte öz (noumenal) dünyadadır. Doğa dışında, uzam ve zaman dışında yer alan özdünyada, neden sonuç ilişkileri değil, farklı mantıksal ve kavramsal ilişkiler, farklı yasalar vardır. (Uleman, 2010: 11)

Kant, insanın her iki dünyada da bulunabileceğini bunun tuhaf olmadığını, insanın çok geçmeden bunun ayırdına varacağını da söyler.

“Şimdi çok geçmeden farkına varır ki, her ikisi birden olabilir, hatta olması gerekir. Çünkü (duyular dünyasına ait) görünüştebilinenbirşeyin bazı yasalara bağlı olması, ama bu aynı şeyin kendibaşınaşey ya da varlık olarak bu yasalardan bağımsız olması en ufak bir çelişme içermez; ama kendini bu ikili şekilde tasarlaması ve düşünmesi gerekmesi, ilki söz konusu olduğunda, duyular aracılığıyla uyarılan nesne olarak kendi bilincine, İkincisi söz konusu olduğunda ise, kendisinin düşünce varlığı olarak, yani aklını kullanırken duysal izlenimlerden bağımsız (dolayısıyla anlama yetisi dünyasına ait) olduğu bilincine dayanır.” (Kant, 2002: 76)

Doğanın parçası olan *görüngü insandan* farklı olarak özinsan ahlaki yeteneğe, haklara ve yükümlülöklere sahip bir hukuk öznesidir. Bir aslanın bir ceylanı öldürmesi hukukla ilgili değildir; ancak bir insan diğeri öldürürse doğal yasaların zorunluluğuyula değil, özgür iradesiyle hareket eden insanın bu eylemi hukukla ilgili olur, hukuken ona yüklenir (isnat edilir). (Byrd ve Hruschka, 2010: 290) İsnat (yükleme), Kantçı anlayışın temel kavramlarındanıdır. Kant’a göre,

“Ahlaki anlamda isnat, bir kişinin belli bir eylemin Yapanı ya da özgür Nedeni olarak saptandığı ve bunun sonucunda kişiye yasanın uygulandığı yargıdır. Bu yargı eylemin hukuksal sonucunu belirlediğinde hukuksal bir hüküm olur. Eylemleri yargısal olarak yükleme Hakkı ile donatılmış kişi ya da kolektife, yargıç ya da mahkeme denilir.” (Kant, 1887: 37)

Özgür irade, eylemin kişiye yüklenebilmesi için temel koşuldur. Bir eylemin o kişiye yüklenmesi bir başka öznenin, eylemin bir insanın özgür iradesinden kaynakladığı sonucuna vardığı mantıksal bir çıkarımdır, mantıksal yargıdır (hükümdür). (Byrd ve Hruschka, 2010: 290) İnsanlar, eylemleri başka insanlara yükleyemezse onlarla ilişki kuramazlar. Kişi, bir eylemi başka bir insana yüklediğinde o insanı bir eşözne ve dolayısıyla bir kişi olarak görür. (Byrd ve Hruschka, 2010: 292) Kant herhangi bir canlı olarak insan yerine kişiyi temel alır; ancak kişi olarak insanın haklar, ödevler ve ahlaki yeteneklere sahip olabileceğini kabul eder. (Byrd ve Hruschka, 2010: 279)

Kant, görgül ve antropolojik temelleri reddederek kurallayıcı (*normatif*) ilkeleri temel alır. Temel normatif ilkeye göre her kişi kendi kendisinin efendisidir, hiç kimse bir başkasının seçimine uymak zorunda değildir. (Ripstein, 2009: 13) Kant, kişiler arasındaki özgür ilişkiyi adaletin ve tüm hukuk sisteminin ahlaki temeli olarak kabul eder. (Colomer, 2015: 24) Kant’ın hukuk ve siyaset felsefesi yalın bir kavrama, kişinin başkasının seçimiyle bağlı olmaması anlamında özgürlük kavramına dayanır. (Ripstein, 2009: 29)

Marx, Kant’ın irade özgürlüğüne ve ahlak ilkelerine ilişkin düşüncesinin tarihsel bağlamını Alman burjuvazisinin güçsüzlüğü ile açıklamaktadır. Marx, Kant’ın görüngü dünyası – özdünya ayırımını toplumsal çelişkilerin gerçekliğinden ve siyasal kavgadan kaçış olarak görür. Fransız Devrimi, feodal bağlılıkları siyasal şiddetle kırmış; üretim ilişkilerinin yarattığı zorunluluklara bağlılığı sürse de siyasal ve hukuksal olarak özgür kişiyi yaratmıştır. Alman burjuvazinin, çok sayıda kent ve prenslikteki siyasal bölünmüşlüğü, köylü savaşlarının anılarından oluşan siyasal şiddet korkusu ve genel güçsüzlüğü, onun düşünürlerinin, burjuva toplumun özgürlüğü için siyasal devrimi değil, düşsel bir özler dünyasında tek tek insanların özgür iradeye

kavuşmalarının kurgusunu yapmasına neden olmuştur. Marx’a göre, “Kant’ın felsefesi Fransız Devriminin Alman teorisi olarak görülmelidir.” (Marx, 1842: 221) 1842 yılındaki bu saptamasından üç yıl sonra Marx, Engels ile birlikte yazacakları *Alman İdeolojisi*’nde bu tezini alaycı bir dille geliştirir:

“Almanya’nın geçtiğimiz yüzyılın sonundaki durumu, Kant’ın ‘Pratik Usun Eleştirisi’ne olduğu gibi yansımaktadır. Fransız burjuvazisi, tarihin bugüne kadar tanık olduğu en muazzam devrim aracılığıyla iktidara yükselip Avrupa kıtasını ele geçirdiği sırada; politik kurtuluşunu zaten elde etmiş olan İngiliz burjuvazisi, sanayide devrimci bir atılım gerçekleştirdiği ve Hindistan’ı politik olarak, dünyanın geri kalanını da ticari bakımdan boyunduruğu altına aldığı sırada, aciz Alman kentlileri ‘iyi niyet’³ göstermenin ötesine geçemedi. Kant, hiçbir sonuç vermese bile ‘iyi niyet’le teselli bul[du] ve bu iyi niyetin gerçekleştirilmesini, onunla bireylerin ihtiyaçları ve güdeleri arasındaki uyumu öteki dünyaya [ahiret anlamında değil, numen dünyası kastediliyor – OK] bırakıyordu. Kant’ın bu iyi niyeti tamı tamına, küçük çıkarlarını asla bir sınıfın ortak ulusal çıkarları düzeyine çıkartamayan ve bu yüzden de sürekli olarak diğer ulusların burjuvaları tarafından sömürülen Alman kentlilerinin acizliğine, ezikliğine, sefilliğine karşılık gelir. ... Gerçek sınıf çıkarlarına dayalı Fransız liberalizminin Almanya’da aldığı karakteristik biçimi yine Kant’ta buluyoruz. Ne o, ne de onun yaldızlayarak sözcülüğünü yaptığı Alman [orta sınıfı -OK], burjuvazinin bu teorik düşüncelerinin temelinde maddi çıkarların ve maddi üretim ilişkileri tarafından belirlenen belli bir iradenin yattığını fark edebildi. Kant, bu yüzden bu teorik terimi, ifade ettiği çıkarlardan kopardı; Fransız burjuvazisinin iradesinin maddi saiklerce belirlenimlerini, ‘özgür iradenin’ kendinde ve kendisi için iradenin, insan iradesinin saf öz-belirlenimleri haline getirdi ve böylece onu tamamen ideolojik – kavramsal belirlenimlere ve ahlaki postulatlarla dönüştürdü. ... Alman küçük burjuvaları, bu enerjik burjuva liberalizminin hem Terör Döneminde hem de arsız burjuva kar elde etme sürecinde kendini gösteren pratiği karşısında dehşete kapıldı. ... Gelişmiş bir burjuvaziye karşılık gelen politik biçimler, Almanlara dışarıdan dayatıldı. Ne var ki Almanya’daki ekonomik ilişkiler, bu politik biçimlere uygun bir gelişmişlik düzeyinden henüz çok uzak olduğundan, kentliler bu biçimleri yalnızca soyut fikirler olarak, kendinde ve kendisi için geçerli ilkeler, temiz yürekli dilekler ve söylemler olarak, iradenin ve insanın nasıl olması gerektiğine dair Kantçı öz-belirlenimler olarak benimsedi.” (Marx ve Engels, 2013: 165-166)

1.3. Saf, a priori ve metafizik

Kant, *a priori saf ahlak metafiziği* oluşturmaya çalışmıştır. (Schönecker^{2009: 95}) Kant, “Ahlak Metafiziği Düşüncesi ve Zorunluluğu” (Kant, 1887: 15) başlığında “metafiziğin, saf kavramlardan oluşan a priori bilgi sistemini” anlattığını belirtir. (Kant, 1887: 18)

Ahlak metafiziği için yaptığı “saf”lık ve “önsellik (*a priori*)” nitelemesi, onun herhangi bir deneysel temel ya da kaynağa dayanmadığını göstermektedir. (Schönecker^{2009: 97}) Kant’ın hukuksal ve siyasal felsefesi, insan doğasına, kötülüğe, kusurlara ya da insanların içinde bulundukları koşullara hiçbir göndermede bulunmaz, gerçekliğe önsel bir sistem kurar. Öyle ki “eğer normatif bir gereklilik gerçekte olup bitenlere uygulanamazsa, bu durum dünyada bir şeylerin ters gittiğini gösterir. Normda herhangi bir kusur olduğunu göstermez.” (Ripstein, 2009: 323) Kant, normları, zaman ve uzamın dışında olan *özler (numenler) dünyasına* yerleştirir. (Schönecker^{2009: 314}) Suç yasayı ihlal etse de yasanın varlığına etki etmez. Suçlu eylemiyle yasayı ihlal etmiş olsa da yasa, normatif olarak el değmemiş olarak kalır ve davranışları düzenlemeyi sürdürür. (Schönecker^{2009: 306}) Çünkü normlar olanı değil olması gerekeni düzenler. (Schönecker^{2009: 314}) Suçlunun eylemi bir görüngüdür, norm ise özdünyada yer alır.

Kant, sistemini olgusal olarak kanıtlamaya çalışmaz; geometride olduğu gibi sistemini belitlerle (aksiyomlarla) oluşturur. Kant pek çok yapıtında çalışmalarını *koyut* ve *belitler* kullanan Öklit geometrisine benzetmiştir. (Byrd ve Hruschka, 2010: 9-10) Yalın bir varsayım ile başlar, bu varsayıma göre tüm insanlar doğuştan gelen seçim özgürlüğüne sahiptir. Dışsal özgürlük beliti olarak adlandırdığı bu varsayımdan bir

³ Buradaki “iyi niyet” özgür iradedir. Bkz. (Hançerlioğlu, 1987: 287)

geometrice gibi yeni belitler, yani tanıtlamayı gerektirmeyecek kadar apaçık olduğu kabul edilen ilkeler oluşturur ve koyutlarla yani çıkarım yapabilmek için kanıtlanması gerekmeyen ancak kabul edilmesi gereken önsavlarla ilerler. (Byrd ve Hruschka, 2016: xii) Kant'a göre "ahlak yasaları kanıtlanabilir değildir ancak matematiksel Postülatlar gibi sabittir." (Kant, 1887: 35)

1.4. Hukukçuların Kant'ın "ahlakını alması"

Kant'ın *gerçekliğe önsel fizik ötesi ahlak* kurgusu hukukçularca hukukun açıklanması için kullanılmaktadır. Kant'ın gerçekliğe önsel kurallayıcılık (*a priori normatiflik*) kavramı da hukuka aktarılmıştır. Kant'ın normu ile hukuk normunun aynı şey olduğu kabulünün Kant'ta bir dayanağı bulunmamakla birlikte, Kant'ın öz dünyaya için söyledikleri hukuku açıklamak için kullanılmaktadır. Hukukçular çekincesiz biçimde Kant'ın normlarını hukuktaki normlar ile eşlerler. Kant'ın norm için tanıdığı özellikleri hukuk kurallarında da ararlar, bulurlar.

Kelsen'in içinde yer aldığı Viyana Okulu'nun⁴ pozitivizmi de bu temele dayanır. Kelsen'in hukuk anlayışı doğal ve toplumsal gerçekliğe önsel, fizikötesi, boş kural kalıplarından oluşan aşamalı yığının (normlar hiyerarşisinin) mantık kurallarıyla çalışılmasıdır. Yeni Kantçı hukukçular, "matematiksel mantığa dayanan saf pozitivist hukuk dogmatığı" aramaktadır. (Pina, 2014: 134) Kant'tan farklı olarak Kelsen, değerler ile hukukun bağı bütünüyle kesmiştir. (Wacks, 2009: 127)

Kant, hukuktaki yasaları öznenin içsel dünyasından yola çıkarak oluşan ahlaktan ayırır. (Weinrib, 2016: 18) Kant'ta hukukun yasaları kişinin dışsal ilişkiler alanında. Kant'ta hukuk ahlak metafiziğinin iki bölüntüsünden biridir. Ahlakın ve hukukun temeli, ödev yükleyen kuralın kaynağı dışında, kişinin ödevleridir. Kant 1796'da yayımlanan *Ahlak Metafiziği*'nin ilk bölümünü oluşturan ve daha sonra ayrı basılan *Hukuk Felsefesi*'nde "Kant ahlak metafiziğine ilişkin genel bölümlemeyi", "ödevler sistemi olarak ahlak metafiziği" başlığı altında yapmıştır. Kant ödevleri ikiye ayırır. Kant'a göre, Bütün ödevler ya hukuksal nitelikte görevlerdir (*officia juris*) ya da ahlaki görevlerdir (*Officia Virtutis s. Ethica*). Hukuksal görevler dıştan konulmuş kurallardan ahlaki görevler için dıştan kural konulabilmesi olanaklı değildir. (Kant, 1887: 24) Kant hukuk ile ahlak ayrımını yapsa da ikisi arasında geçişkenlik vardır, birlikte tanımlanırlar. "Doğa yasalarından farklı olarak özgürlüğün yasaları ahlak yasalarıdır. Özgürlük yasaları kişinin dış eylemlerinin yasallığını değerlendirmeye yönelikse bu yasalar *hukuksaldır* bununla birlikte eylemlerimizin belirleyicileriye *etik*dir. Bir eylemin hukuksal yasalara uygunluğuna *yasallık*, etik yasalara uygunluğuna *ahlak* denir." (Kant, 1887: 14) Kant hukuk kuralı ile ahlak kuralı arasındaki temel ayrımı kural ile getirilen ödevin nedeni/kaynağı bağlamında yapar. "Ödevlerin hukuksal ve ahlaki ödevler neden-ilkesine göre ayırılır. Ödev olan davranışın nedeni ödevin kendisiyse kural ahlakidir; kuralın (yasanın) nedeni kuraldaki ödevin kendisinden başka birşeyse o kural hukuksaldır." (Kant, 1887: 20)

Kant'ın ahlak metafiziğini, hukukun ve ahlakın düzenlediği bir ödev sistemi olarak kurması, hukukçuların iki alanın bilgileri arasında geçiş yaparak ahlak kuramını hukuku açıklamada kullanmasına olanak sağlamış; ahlak kuramındaki yasa, norm, ilke vb. terim benzerlikleri hukukçuların Kant'tan yararlanmasını kolaylaştırmıştır.

1.5. Kant'ın düşüncesi pozitivist hukuk anlayışıyla uyumludur.

Kant'ın hukuk görüşü pozitivist değildir; bununla birlikte, devletin koyduğu hukuk kurallarına tanıdığı değer nedeniyle Kant, günümüz pozitivist hukuk anlayışıyla uyumsuz değildir.

⁴ Kelsen'in Viyana Üniversitesinde oluşturduğu hukuk ekolü, yine aynı üniversitede yaklaşık aynı yıllarda oluşmuş bulunan *mantıkeci pozitivist*mi benimseyen, Viyana Çevresi ya da Viyana Ekolü olarak adlandırılan ve başlıca temsilcisi Karl Popper olan akım içinde yer alır. (Viala, 2011: 110).

Kant konulmuş kurallara yani pozitif hukuka uyulmasının sahip olduğumuz hakların gerçekleşmesinde önemli olduğunu kabul eder. Ona göre pozitif hukuk *a priori* ilkelerin gerçekleşmesinin aracıdır. Örneğin devletin kayıtları, koyduğu kurallar (pozitif hukuk) ve koruması olmazsa mülkiyet boş bir ahlaki ilke olacaktır. (Byrd ve Hruschka, 2010: 35) Görgül dünyadaki somut olaylar sözkonusu olduğunda Kant, özsel dünyadan ayrılır, pozitif hukuka (konulmuş kurallara) başvurur. Pozitif hukuk, yasanın ne olması gerektiğine ilişkin önsel ilkeleri içerir ve onlara uygulama gücü vererek bu ilkeleri deneysel dünyaya aktarır. (Byrd ve Hruschka, 2010: 39)

Kant için pozitif hukuk yasakoyucunun, büyük harfle yazdığı, “İradesi”nden kaynaklanır.

“Bilimsel öğretiler sistemi olarak Hukuk Sistemi Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk olarak ayrılır. Doğal hukuk *a priori* saf ussal İlkelerle dayanır. Pozitif ya da Kuralcı Hukuk ise Yasakoyucunun İradesinden türer.” (Kant, 1887: 256-257)

Yasakoyucu İradesinin kural koyabileceğinin kabul edilmesi de *a priori* ussal ilkeye dayanan bir doğal hukuk kuralıdır.

“Zorunluluğu usça *a priori* [gerçekliğe önsel –OK] olarak tanınabilen dışsal yasalar [ahlak değil, hukuk kuralları –OK] dıştan kural konulmamış olsa bile doğal hukuk kurallarıdır. Ancak dıştan kural konulduğunda zorunlu olan yasalar ise pozitif hukuku oluşturur. Öte yandan saf doğal hukuk kurallarını içeren bir dış yasama da düşünülebilir; ancak bu durumda, yasakoyucunun, kendi İradesiyle başkalarını yükümlü kılabilme hakkının bir doğal hukuk kuralıyla oluşturulmuş olması gerekir.” (Kant, 1887: 33)

Yasakoyucunun iradesinin temeli gerçekliğe önsel ussal ilke olarak toplumun kabulü. Günümüzün normativist pozitivist hukuk anlayışının peygamberi olan Kelsen’in görmek olanaklı. Doğal hukuk ahlaki bir ilke olmaktan çıkıp pozitif hukuka ancak dış yasama ile dönüşebilir, dış yasamanın kural koyabilmesi ise *a priori* ussal kabule dayanır.

Kant, konulmuş kurallara ve otoriteye uyulmasını kategorik emperatif olarak kabul eder. Kant’a göre,

“‘(Ahlaka aykırı olmayan her konuda) senin üzerinde yetki kullanan otoriteye uy’” bir koşulsuz buyruktur. ... Bu buyruk, otoritenin nasıl elde edildiğini ona zarar verebilecek biçimde sorgulamayı da yasaklar.” (Kant, 1887: 37)

Konulmuş kurallara verdiği işleve karşın Kant, devletin koyacağı kuralların da hukukun temeli olan önsel idelerle çelişmemesi gerektiğini kabul eder. (Byrd ve Hruschka, 2010: 36)⁵ Öte yandan Kant, otoriteyi, ona zarar verebilecek biçimde sorgulamayı yasakladığı gibi egemenin iradesine direnmeyi de yasaklamaktadır. Egemene direnmenin yasaklanmasını da pratik usun gerçekliğe önsel ilkesi olarak kabul eder. Kant’a göre,

“Halkın iradesi doğal olarak birleşik değildir ve dolayısıyla hukuku yoktur. Halkın tüm özel iradeleri tek bir hukukla birleştiren egemen bir İradeye koşulsuz bağlı kılınması ancak üstün bir gücün kurulmasıyla, kamu hukukuyla olanaklıdır. Bu egemenliğe direnmeyi bir hak olarak tanımak ve onu sınırlamak bir çelişkidir çünkü bu durumda o artık üstün hukuksal güç olmaz, eğer direnilirse o neyin kamusal olarak neyin doğru neyin yanlış olduğunu da ilk elden belirleyemez. Bu ilke Siyasal Kuruluş düşüncesinde *a priori* olarak yer alır.” (Kant, 1887: 258)

Kant yasakoyucu ile yasa sahibi arasında ayrım olduğuna ilişkin kısa saptaması ile hukukun Tanrısal kökeni bulunabileceğini, hukukun tanrısını ya da tanrısal hukuku sezdirir ancak bunu açmaz.

“Uygulamalı ahlak yasası, koşulsuz buyruk ya da zorunluluk içeren bir önermedir. Bir yasa ile buyuran kişi yasakoyucu ya da yasa vericidir. Bu kişi, yasadaki ödevin koyucusudur; yasanın değil. ... Kendi usumuzca

⁵ Byrd ve Hruschka bu bilgiyi Kant’ın pozitivist hukuk anlayışına sahip olmadığını, onun bir doğal hukukçu olduğunu kanıtlamak için vermektedir ancak aktarılanlar Kant’ın devletçe konulmuş olan kuralların *a priori* ilkelere aykırı olsa da geçerli olduğunu kabul ettiğini göstermektedir.

gerçekliğe önsel ve koşulsuz olarak bize dayatılan Yasanın, Yüce Yasa Sahibinden ya da İlahi İradeden geldiği de kabul edilebilir. Yüce İrade, görevlere değil yalnızca haklara sahip olabilir. İradesi herkes için Yasa olan ahlaki bir Varlık düşüncesidir bu.” (Kant, 1887: 37)

Devletin koyduğu kuralların önsel ilkelere dayanması gerektiği mantıksal bir kabuldür, bu bir kez kabul edildikten sonra soyut mantık geride kalır, konulmuş kurallara uyulması zorunludur. Konulmuş kuralların önsel ilkelere uygun olmadığı durumlar yani deneysel gerçeklik, mantıksal kabulü ortadan kaldıramaz.

Devletin hukuk sistemine girip onu kabul ettiğimizde haklarımızı korumak için bireysel güç kullanmaktan vazgeçeriz ve bu işi devlete devrederiz. Bu vazgeçiş karşılığında devlet de haklarımızı güvence altına alma yükümlülüğüne girer. (Kant, 1887: 265) Hakkın varlığı, hakkı savunmak için zorlama uygulama yetkisine bağlıdır, zor kullanabilecek yetke olmadan haktan söz edilemez. (Byrd ve Hruschka, 2010: 264) Devlet, hukuk düzeniyle bunu sağlar. Ceza hukuku da pozitif hukuk düzeninin koruyucusudur, başkasının bireysel haklarını ihlal edenler devletçe cezalandırılır. (Byrd ve Hruschka, 2010: 261)

Kant, insanın tüm davranışlarının nedensel bilimsel yasalarla açıklanabileceğine ilişkin görüşe karşı çıkarken özgür iradeyi temel alan kurgusuyla sözleşmecî siyasal düşünce için temel dayanağı oluşturmuştur. (Booth, 1996: 245)⁶ Kant’a göre, bağımsız kişilerin eşit özgürlük temelinde ilişki kurabilmesi için bir siyasal gücün varolması gerekir. Siyasal güç özgürlüğün koşulu ve sınırınıdır. Devlet kurumları insanları yalnızca eşit özgürlük sistemini sürdürmek için gerekli olduğu ölçüde zorlayabilir. (Stone, 2017: 165; Waldron, 1996: 1535)

Pozitif (konulmuş) hukuk Kant’ın sisteminde önemlidir. Kant’a göre hakların içeriği resmi olarak konulmuş kurallarla belirlenir. Hakların içeriğini belirlemek ve bunu yapabilmek için de yasal biçimler oluşturmak ve hakları başkasının iradesine bırakmamak için devletçe pozitif hukuka gerek vardır. (Stone, 2017: 169) Eğer hukuk uygulaması ahlaki doğruluğa duyarlı olsaydı hukuk, hakların içeriğini resmi olarak belirleme işlevini yerine getiremezdi. (Stone, 2017: 178) Kant siyasal düzenlemelerin ve yasaların adaletsiz olabileceğini kabul eder; öte yandan, içeriklerinden bağımsız olarak varolan anayasa ve yasalara uymamız gerektiğini savunur. (Pogge, 2016: 57)

1.6. Nedensellik – ereksellik – mantıksal zorunluluk

Kant, insan etkinliğini, doğal nedensellikten kurtarır salt amaçlı (erekli) etkinliğe dönüştürür.

Kant’a göre nedensel doğa yasalarına bağlı bir irade özgür olamaz, bununla birlikte özgürlüğün de bir yasası vardır. Özgürlüğün yasası “isteme”dir.

“Nedensellik kavramı, ‘neden’ dediğimiz bir şey aracılığıyla başka bir şeyin, yani sonucun ortaya çıkmasını gerektiren yasalar kavramını gerektirdiğinden; özgürlük, doğa yasalarına bağlı bir istemenin özelliği olmamakla birlikte, bundan dolayı hiç de yasadışı değildir; daha çok o, değişmez, ama özel türden yasaları olan bir nedensellik olmalı; yoksa özgür bir isteme saçma bir şey olurdu. ... istemenin özgürlüğü özerklikten başka, yani istemenin kendi kendine yasa olma özelliğinden başka ne olabilir? ‘İsteme, bütün eylemlerde kendisi bir yasadır’ önermesi ise, yalnızca ‘kendini genel bir yasa olarak da nesne edinebilecek maksimden başka hiçbir maksimle eylemde bulunmama’ ilkesine işaret eder.” (Kant, 2002: 18)

Kant’a göre, nedensel ilişkiler zincirinin edilgenliğinden farklı olarak insanın özgür iradesi amaçlı insan etkinliğini yaratır. Amaçlı insan etkinliği, doğanın nedenselliğinden farklıdır. Doğal nedensellikte etki her zaman nedeni izler, amaçlı insan etkinliğinde ise etki, düşünsel olarak öznenin usunda önceden oluştuğu, temsil edildiği için kendi varoluşunun nedenidir. (Hruschka, 2016: 13)

⁶ Bu çalışmada yazar, Kant’ın irade özgürlüğü tezini alaya almış olsa da Marx’ın görüşlerinin Kant ile bağdaşabileceğine kanıtlamaya çalışmış.

Kant'ın tüm çabası, doğa yasalarının zorunlu nedensel ilişkileri karşısında insanın özgür olduğunu ve dolayısıyla yaptıklarından sorumlu olduğunu kanıtlatabilmektir. Kant bunu yapabilmek için fiziksel dünyayı ve doğabilimlerini terk eder. Kant'a göre özgürlük, doğal nedensel yasaların dışında bulunur. Fiziksel dünyanın bir parçası olan insan, o dünyanın nedensellik yasalarına bağlıdır. Doğa bilimleri de doğal zorunluluğun bilgisini üretir; bu nedenle özgürlük, doğa bilimlerinin bilgisini üretebileceği bir olgu değildir. (Hruschka, 2016: 72) Kant, insan etkinliğinin temeline “kategorik emperatif”i (“koşulsuz buyruk”u) ya da zaman zaman aynı anlama gelmek üzere kullandığı “ahlaki zorunluluk”u, “görev yasası”nı ya da “ahlak yasası”nı koyarak özgürlüğe ulaşır. Çünkü koşulsuz buyruk ya da ahlaki yasa, doğa yasalarının yaptığı gibi dünyayı betimlemez, bir şeyi emreder. (Hruschka, 2016: 73) Kant'ın insan özgürlüğü sağlayan ahlak yasası fizik dünyanın dışındadır, *metafiziktir*.

Doğa biliminin yasaları dünyayı görüldüğü gibi tanımlar. Bilimsel yasalar, doğal görüngüleri açıklamıyorsa yanlıştır. Mantık ve ahlak kuralları için böyle bir durum söz konusu değildir. Mantık ve ahlak kurallarının görüngüler dünyasıyla uyumlu olması aranmaz. Bununla birlikte, mantık ve ahlakta da bir tür zorunluluk oluşur. Mantık kurallarına aykırı davranan kişi saçmıyor ve ahlaki zorunluluğu ihlal eden kişi de adaletsiz, haksız veya yanlış davranıyor demektir. (Hruschka, 2016: 75)

Koşulsuz buyruk, ondan türeyen ilkeler ve ahlak yasaları mantık gibi biçimseldir. “Evrensel bir yasa haline gelmesini isteyebileceğin bir ilke doğrultusunda davran” biçimindeki koşulsuz buyruğun somut bir içeriği yoktur. Koşulsuz buyruk ile çelişki yaratmaması koşuluyla ona herhangi bir içerik verilebilir. (Hruschka, 2016: 73) Kategorik emrin yarattığı mantıksal zorunluluk, doğa yasalarının yarattığı zorunluluktan farklıdır. (Hruschka, 2016: 75) Kant, doğa yasalarındaki “olan” (*sein*) ile özler dünyasının yasalarındaki “olması gereken” (*sollen*) arasında ayırım yapar. Koşulsuz buyruktan doğan yasalar “... olması gerekir” diyen yasalar ve ancak bunlar özgürlüğün yasalarıdır. (Siep, 2009: 81)

Hukukun/hakkın temeli, özgür iradeler arasındaki ilişkidir. Kant, *iradeyi* içerikten soyutlar. Özgür iradenin gerçekleştirdiği *seçim*, istenilen bir nesneyi bir başka nesne ile değiştirebilme olanağıdır. (Weinrib, 2016: 20) Kant'tın kullandığı *Wille* ve *Willkür* kavramları Türkçe’de *irade* ve *seçiş* sözcükleriyle karşılanabilir. (Alison, 1990: 129)⁷ Kant'ın sisteminde içerik yoktur, tutarlılık önemlidir. Örneğin Kant'a göre hak/hukuk, “bir kişinin özgür seçiminin, evrensel bir özgürlük yasasına uygun olarak bir diğerinin özgür seçimiyle birleştirilebileceği koşulların toplamıdır.” (Weinrib, 2016: 18) Kişinin eylemlerinden sorumlu olabilmesi için fizikötesi (metafizik) bir gereklilik olarak insanın seçim yapabilme (*willkür*) yeteneği vardır. Sorumluluk için eylemin öznesi, eylemin mutlak kaynağı olmalıdır. Seçim, kişinin özgür seçim yeteneğidir. (Uleman, 2010: 14) İnsanın eylemleri özgür iradesinin bir sonucu değil de sonsuz doğal nedensellik zincirinin zorunlu bir parçası olsaydı, insan, eylemlerinden sorumlu olmazdı. (Uleman, 2010: 64)

Özgür iradeli kişiler arası hak oluşturan ilişkilerin temel biçimi sözleşmedir. Sözleşme irade özgürlüğünü gerektirir ve özgür iradelerin ilişkisinden nedensellik doğar. İradesini özgürleştirmek için insanı özdünyaya gönderen Kant *sözleşmenin yarattığı nedensellik* kavramını da bulmuştur. Sözleşmedeki yüklenim, yüklenilmiş şeyin karşı yana geçirilecek olmasına ilişkin nedensellik yaratır.

“Bir başkasının etkin iradesiyle bana vaat edilmiş şeyi doğrudan doğruya dışsal bir şey olarak elde edemem ama bir başkasının etkin İradesinin Nedenselliğini, onun İradesinin bir İşlemini elde ederim, böylelikle o şey ona sahip olabilmem için benim iktidarım altına girer.” (Kant, 1887: 104)

Kant'ın hukuk kurgusu, herkesin doğuştan gelen ve us gereği önsel olan dışsal özgürlüğe sahip olduğu koyutuna dayanır. Bu koyut, mantıksal bir başlangıç sağlar Kant'a. Dışsal özgürlük kişinin bir başkasının zorlayıcı seçiminden bağımsız olması demektir. (Byrd ve Hruschka, 2010: 77) Kant'a göre kendini belirleyen

⁷ Ayırımın ayrıntılı açıklaması için bkz. (Alison, 1990: 129 – 135).

ve başka hiçbir şey tarafından belirlenmeyen, amaçlarını ve bunları gerçekleştirme yollarını dışsal etkiden bağımsız olarak seçen irade özgürdür. (Uleman, 2010: 9) “Genel yasa seçiş özgürlüğüdür, bir başkasının seçiş özgürlüğü ile uyumlu olan her eylem” hukuka uygundur, haklıdır. Genel yasa kişiye, “özgür seçiminin başkalarının özgürlüğü ile bir arada yaşayabileceği biçimde eylemde bulun” emri ve “bulunmak” hakkı verir. Yasal eşitlik, herkesin dış özgürlüğü ile uyumlu olabilecek kadar özgür olma hakkıdır. (Byrd ve Hruschka, 2010: 79) Kant'ın dış özgürlük aksiyomu, fizik, maddi vb. eşitsizlikleri görmezden gelse de Kantçı düşünceye göre böyle yapmamanın alternatifi yasa önünde eşitsizliklerin kabul edilmesi, fiziksel olarak güçlülerin haklı olması olacaktır, aksiyom bu nedenle meşrudur. (Byrd ve Hruschka, 2010: 79)

Marx'a göre, Kantçı özgürlük anlayışı, kapitalizm öncesi toplumların kişisel tabiiyet ve eşitsizliğini yıktığı için değerlidir. Ancak bu sözleşmecî özgürlük anlayışı ekonomik ilişkilerin yarattığı yeni bir zorlama biçimini görmezden gelir. Kişinin üzerinde bir başkasının doğrudan zorlaması olmadığı durumlarda bile sermayenin yeniden üretim devresinin yarattığı zorlama o kadar büyüktür ki, sözleşme yapan bireylerin sözleşmedeki rolleri onlara atanır; sözleşmenin tarafları, değer yeniden üretiminde, piyasada önceden belirlenmiş olan kendi rollerinin taşıyıcılarıdır. Pazarlık avantajları, sözleşmelerinin amacı ve sonuçları, hepsi sermaye devresi tarafından onlar için belirlenir. (Booth, 1996: 265)

Kant'ın görüngülerden oluşan fizik dünyanın dışında yer alan *özdünya* ve *özinsanı* için geliştirdiği metafizik sistem, kolektif insanın (insanlığın) cansız ve canlı varlıklara ve topluma ilişkin bilgi üretme olanaklarının sürekli güçlendiği çağımızda⁸ ancak ideolojik işlev görebilir. Toplumsal gerçekliğin bir dolayımı olan hukuksal varoluşun bilgisinin üretilebilmesi için Kant metafiziğinin hukukbiliminden çıkartılması gerekir.

2. HUKUK METAFİZİĞİNİN ELEŞTİRİSİ

2.1. Doğa yasası ve hukuk normu (bilimsel yasa ve hukuktaki yasa)

Hukuku norm ile tanımlamak ve normu da doğa yasası ile karşıtlamak metafizik hukuk görüşünün temel kabullerindendir.

Hukuk düzenli, uyumlu ve mantıksal bütünlüğü olan normlar sistemi olarak kabul edilip norm da olanı değil olması gerekeni içerdiğinden hukuk sistemi var olan gerçeklik ile bağıyı koparır. (Miaille, 1976: 98) Metafizik anlayışa göre hukuk, normdur ve hukuk normları da hiçbir biçimde gerçek ilişkiyi göstermez. Normatif önerme, olanı değil olması gerekeni içerir. Mantıksal önermenin doğruluk kurallarına uyduğu oranda hukuk kuralı doğrudur ve elbette herhangi bir çelişki ve çatışma taşımaz. Özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü durumun olanaksızlığı hukukun mantıksal yasalarıdır. Yasa, kendisidir, kendisinden başka bir şey değildir. Yasa hem kendisi hem de kendisinden başkası olamaz. Yasaya/sözleşmeye ya uyulmuştur ya ihlal edilmiştir, üçüncü durum olanaksızdır.

Normun içeriğinin taşıdığı toplumsal çelişki ve çatışmalar, normun hiçbir biçimde gerçek ilişkiyi göstermediği kabul edilince mantıksal doğruluk değeri ile ortadan kaldırılmış olur. Hukukun üstünlüğü, cennettir. Normun fiziksel/toplumsal gerçeklikle bağı koparılıp bir öznenin olması gerekene ilişkin emri

⁸ Çok önce, 1880 yılında Engels, Hegel'den alıntı yaparak Kant'ın iki dünyasını ve varlığın bilinemezliği anlayışını şöyle eleştirmişti: “...Yeni-Kantçı bilinemezci ortaya çıkıp diyor ki: bir nesnenin niteliklerini doğru olarak algılayabiliriz, ama nesnenin kendisini hiç bir duyuşal ya da zihni yolla kavrayamayız. Bu kendinde-varlık, kavrayışımızın ötesindedir. Hegel, buna çok önceleri şu cevabı vermişti: Bir nesnenin bütün niteliklerini biliyorsanız, nesnenin kendisini de biliyorsunuz demektir; geriye, sözkonusu nesnenin bizim dışımızda varolmasından başka hiçbir şey kalmaz; ve duyularınız size bu olguyu öğrettiği zaman, kendinde-varlığın, Kant'ın o ünlü *Ding an sich* bilinmezinin üst yanını da kavramış olursunuz. Buna şunu eklemek gerekir: Kant'ın çağında, doğal nesneler konusundaki bilgimiz gerçekten öylesine bölük pörçüktü ki, onların her biri üstüne bildiğimiz az bir şeyin ötesinde esrarlı bir 'kendinde-varlık' bulunduğu pekala sanılabilirdi. Ama bu kavranamaz nesneler, bilimin dev adımlarıyla ilerlemesi sırasında kavrandılar, çözümlendiler, üstelik yeniden üretildiler; üretebildiğimiz şeyin bilinemez olduğunu elbette düşünemeyiz.” (Engels, 2008: 29)

sayılarak hukuk fizik ötesine, Kant'ın özdünyasına benzer ayrı bir dünyaya taşınır. Adı üstünde metafizik bir hukuk görüşüdür bu.

Hukuku norm (yasa, kural) ile eşitlemek hukuksal varoluşu tam olarak kavramaz. Hukuk, hukuksal biçimlerle taşınan ilişkiler ve oluş yığındır. Norm, hukuksal biçimlerden yalnızca biridir. Hukuksal biçimler, toplumsal ilişkilerin ve onunla bağlantılı fizik varlığın devletçe tanınması için oluşturulmuş kalıplardır, maskelerdir. Devlet, tanıdığı ilişkilere çatışma çözme güvencesi verir; bu kalıplar tarih boyunca devletçe çözülen çatışmaların biçimlerinden oluşmuştur. Örneğin Roma Hukukunda davalar başlarda yasalarda tanımlanmış ve sınırlı sayıdaki istem için düzenlemişti (*legis actio*). Toplumsal ilişkiler geliştikçe özellikle Roma yurttaşı olan çok sayıdaki zanaatçı, tüccar ve diğer yabancıların arasında doğan uyuşmazlıkları da dava edebilmek için birer yüksek yönetici olan *praetor*'lara (vali) olayı yargıya gönderme izni verme yetkisi tanındı. Roma yurttaşları *praetor urbanus*'a yabancılar ise *praetor peregrinus*'a başvurarak izin ister, praetor da izin verirse, izin belgesinde bir davanın görülüş biçimine ilişkin bir *formula* düzenleyerek işi yargıca gönderirdi. (Tahiroğlu ve Erdoğan, 2014: 240) Böylelikle praetor istemlere dava edilebilme olanağı vererek hukukun ne olduğunu söylerdi (*ius dicere*). (Stein, 2000: 9) Dava edilebilir olanlar hukuktur. Yıllar içinde formulalarda dava edilebilir olduğu kabul edilen istemler resmi liste halinde yayımlanmıştır. Bu liste daha MS 130'da senato kararıyla *Edictum Perpetuum* olarak kabul edilmiştir. (Tahiroğlu ve Erdoğan, 2014: 64) Daimi Beyanname oluşturulduktan sonra hukukun açıklanması ve yorumlanması, *digesta*'lar, *responsa*'lar, *definitiones*, *dententiae*'ler ve *institutiones*'ler yazan hukukçuların temel uğraşı olmuştur. (Tahiroğlu ve Erdoğan, 2014: 69)

Normlar da hukuksal biçimlerden biridir. Çatışmalarda yenenlerin, karar vermiş olanların iradelerinin biçimidir. Sözleşme birden fazla iradenin hukuksal biçimi ise norm kolektif tarihsel öznenin iradesinin hukuksal biçimidir. Hukuk, yalnızca normlardan oluşmaz; devletin arkasına iradesini koyması için içine girilmesi zorunlu olan biçimlerden, kalıplardan oluşur. Hukuk biçimlerinin büyük bölümü normlardan önce varolmuşlardır.

Norm (hukuk kuralı) toplumsal gerçeğin soyutlamasıdır. Genellikle çok sayıdaki geçmiş uyuşmazlıktaki çözümlerin ya da uzlaşaların soyutlanmasıdır. Toplumsal çatışmaların çözümü ya da yenenlerin yeni istekleri hukuk kuralı biçiminde devletin iradesinden geçerek topluma kendini dayatır. Hukuk kuralları gerek varlıklarıyla ve gerekse içerikleriyle gerçektir. Mantık önermelerinde doğruluk değeri yeterlidir, gerçeklik aranmaz. Oysa hukuk normları, doğruluk değerleriyle birlikte toplumsal gerçeklik taşıyıcısıdır.

Norm (hukuk kuralı), çözülmüş çatışmaların anlatımı değil de çözülecek çelişki/çatışmalara ilişkin olduğunda ise bir toplumsal sınıfın ya da kesimin önerisidir.

Ayrıca toplumsal yaşamın tümü hukukla düzenlenmez. Mübadele ilişkilerinin dışında kalan ya da ondan uzaklaşan alanlar, onunla bağlantısı kopmuş ya da zayıflamış alanlar hukukla değil kullanım değerinin kurallarıyla, hukuk olmayan kurallarla düzenlenir. Buralardaki çatışma temel çelişkiden kaynaklanmayan ve devletin zor aygıtının desteğini gereksinmeyen çatışmalardır. Çatışmasız, çekişmesiz ilişkiler hukuksal biçim almaz. Devletçe norm ile taahhüt edilen hukuksal yaptırım yenenlerin örgütlü şiddetidir. Çatışmasız görünen ancak hukuksal biçim almış toplumsal ilişkiler olası çatışma kaynaklarına ya da çatışmayı çözecek verilere ilişkindir.

Gereksinimlerin, tatminlerin ve emeğin metalaştığı, kullanım değerinin ancak değişim değerinin gerçekleşmesiyle yaşam bulabildiği sınıflara bölünmüş toplumlarda hemen her noktada çatışma (uyuşmazlık) ürer. Toplumsal çelişkilerin sürekli ürettiği yeni ilişki biçimlerinin hukuksal kuruluşu gerçekleşir ya da gerçekleştirilir.

Hukuku yalnızca norm ile sınırlamak, hukuk uygulamasını da yalnızca normların uygulanması saymak hatasına götürür. Bir toplumsal olayın, oluşun hukuksal biçim kazanması ve hukuksal biçimlerin ilişkisine dönüşmesi zorunlu olarak bir normun uygulaması değildir. Kişiler, aralarında iktisadi ilişkiler kurarlar,

amaçları hukuku uygulamak değildir. Hiç kimse borçlar yasasındaki alım-satım sözleşmesini uygulamak için araba almaz, satmaz. Yazılı ya da resmi biçime bağlı olmayan sözleşmeler iktisadi ilişkinin tarafları için görünür bile değildir; varlıkları ancak uyumsuzluk anında görünür olur. Bireyler arasındaki ilişkilerde hukuk normunun uygulanması ancak uyumsuzluk anında görünür olur ve gerçek niteliğini gösterir.⁹

Metafizik hukuk görüşünde, “hukuk” bilim midir hatalı ya da “hukukbilimi” olabilir mi doğru sorusuna da hukuk normunun niteliği değerlendirilerek yanıt verilir. Bu göre hukuk normu, olanı değil olması gerekeni içerdiğine, gerçekliğe önsel olduğuna, nedensellikte değil ereksellikte düzenlendiğine ve daha önemlisi ihlal edilebilir olduğuna göre, beklenileceği üzere hukuk bilim olamaz ya da hukukun bilimsel bilgisi üretilemez.

Hukukbiliminin bulduğu yasalar, hukuku oluşturan değil, hukuka varlık kazandıran, onun ortaya çıkış, oluşum ve gelişiminde nedenselliklere gösteren yasalar, hukuk normları değildir, bunlara ilişkindir. Normlar, hukukun varlığının ve oluşumunun yasaları değil, toplumsal yaşamın hukuksal kurgusunda iş gören kalıplardan, hukuksal biçimlerden biridir.

Metafizik hukuk görüşü, özgür iradeyi hukukun temeli yapabilmek için doğa yasası ile hukuktaki yasayı karşılaştırıp ikincisinin özelliğinin ihlal edilebilirlik olduğunu kabul eder. Doğa yasası yanlışlanabilir ancak ihlal edilemez; hukuk normu ise ihlal edilebilir. Bu karşılaştırmadan, hukukun bilimsel bilgisinin üretilmezliği sonucu çıkartılır. Norm, hem hukuk kuralını hem de doğa yasasını anlatmak için kullanılır.

Metafizik hukukun anlayışının hukuktaki yasa ile bilimsel yasa karşılaştırılmasına bir örnek verelim:

“Normları betimleyen nedensel bir bilim olamaz. ... Nedensellik iki olgu arasındaki ilişkidir. Örneğin, suyu 100 °C'ye ısıtırsanız kaynar. Bu norm da iki olgu arasında ilişki kurar, ama öyle ki, eğer birincisi meydana gelirse ikincisi de ‘meydana gelmek’ zorundadır. [Hukuk normu ise farklıdır] Örneğin, birisi hırsızlık yaparsa hapisle cezalandırılmalıdır. ... bu ilişki, ‘eğer A varsa, o zaman B de olmalıdır.’ biçimindedir. Kelsen bunu isnat olarak adlandırır. Nedensel ilişki doğa bilimleri tarafından betimlenebilirken isnat ilişkisi betimlenemez, yasa tarafından yaratılmıştır.” (Troper, 2003: 67)

Bu saptamalarda bir çarpıtma var. Hırsızlığa ilişkin yasa kuralının, olguyu açıklamak için kullanılabilecek bir bilimsel kural olduğunu kimse savlamaz. Hukuktaki “yasa” ile olguların aralarındaki nedenselliklerin incelenmesinden elde edilen ve oluşum/değişim/gelişim eğilimlerini betimleyen “bilimsel” ya da “tarihsel değişim yasaları” arasında fark olmadığı da savlanamaz. Yasa kuralı (norm) hukukbiliminin inceleyeceği ve belki de bir kural üreteceği hukuksal biçimlerden biridir. Hukukun bilgisini üretmeye çalışanlar yasaları inceledikleri gerçekliğin bir parçası olarak kabul ederler, bilimsel yasa olarak değil. Ceza yasasında hırsızlık suçunun düzenlenmiş olması bilimsel bir yasa değildir. Hukukbiliminde özel mülkiyetin geliştiği toplumlarda malda irade dışı egemenlik kurma yaptırıma bağlanmıştır gibi genel bir bilimsel norm (yasa) araştırılabileceği gibi tekil normun niteliğine, yorumuna, uygulanma biçimine, normun kapsamına girebilecek toplumsal gerçekliğin niteliğine, olgunun hukuksal kuruluşu ile normun orta terim aracılığıyla nasıl bağlanabileceğine, içtihadın gelişimine vb. ilişkin daha sonraki araştırmaları ve uygulamayı zenginleştirebilecek bilgi de üretilir.

“Hukuktaki yasalar veya genel olarak kurallar hukukun varlığının, oluşunun yasaları değildir. Hukuk düşüncesi ortada basitçe yasaları görünce, bunlarla yetinir ve hukukun oluş yasalarını araştırma zahmetine girmez. Hatta bunları alır düşüncenin yasalarına dönüştürür, bunları olgularda yeniden tanır ve bir aşamada olguların varlığını hukuka borçlu olduğu sonucuna varır. Mevzuat/içtihat görüngüsü hukukun tek gerçekliği değildir. Bunlar gerçekliğin çiftkat görüngüsüdür. Hukukun oluşum yasaları da hukuk görüngülerine içkindir.

⁹ Tarafların üzerinde tasarrufta bulunamayacağı konuları düzenleyen – ki bu konular devlet iktidarının kuruluş ve kullanımına ilişkin olabileceği gibi bireyler arası ilişkilerde de söz konusu olabilir – kamu hukukunda ise normlar büyük çoğunlukla üretilmekte olan mal ve hizmete ilişkin bilimsel yasaların ve teknik ilkelerin hukuksal ifadelerinden oluştuğundan norm uygulaması, genel durumdur.

Doğal hukukçuların ve hukuksal idealizmin sandığı gibi hukuku dışarıdan yöneten bir güç değildir. Hukukun bilgisine erişmekte zorluk, görüngülerin çok sayıda dolayımıyla ortaya çıkmasıdır.” (Karahanoğulları, 2023: 124)

Hukukun buyrukları, normlar ile bilimsel önermeleri karşılaştırmak bunların farklarını anlatmaya çalışmak anlamsızdır. Hiç kimse hukuktaki yasaların (normların) bilimsel yasalar olduğunu ileri sürmez, süremez. Kimse medeni kanun maddelerin bilimsel önermelerin bulunduğunu, medeni kanunun bir bilim kitabı olduğunu ileri sürmez. Kitabın bilimi de içerdiğini savunmak tanrıbilimcilerin işidir. Hukuk normlarının bilimsel yasalar ile karşılaştırılabileceğini kabul edersek hukuk dine, hukukçular da din adamlarına dönüşür.

Hukuktaki yasa/norm, hukuk bilgisinin ürettiği bir yasa değildir başka anlatımla hukukbiliminin bulunduğu, bulmaya çalıştığı yasalar, hukuk yasaları değildir. Normlar, çoğul hukuksal biçimlerin bir türüdür ve diğerleri gibi bilimsel incelemenin konusu olabilir bilgisi üretilebilir. Bilimsel yasa ile hukuk yasanın tek ortak noktası adıdır. Yerçekimi yasası ile ceza yasasının aynı nitelikte olduğunu ileri sürülemez elbette. Peki bunları karşılaştırma gereksinimi nereden gelir? Nedensellik yasalarına bağlı olan insanların hukuk düzeni içine özgür iradeli özneler olarak taşınabilmesinin tek yolunun, devletin örgütlü şiddetiyle uygulanan hukuksal biçimlerin ve başta normların herhangi bir toplumsal nedensellik içermediğinin kanıtlanmasıdır. Üretim araçlarından yoksun olduğundan yaşamını sürdürebilmek için emek gücünü satmak zorunda olan kişi hukuk öznesi olarak özgürdür, ancak çalışmak, iş sözleşmesi kurmak zorundadır. Kişinin “hukuksal özgürlüğünü” kullanmak “zorunda” olup olmadığının fizik ötesindeki hukuk ve hukukçuyu ilgilendirmedığı varsayılır.

Metafizik hukuk düşüncesi, görüngülerin değil özlerin yaşadığı fizik dünyanın ötesindeki özdünyayı temel alarak işgörür ancak gerçekliğin bu dünyaya sızması da kaçınılmazdır. Ne denli fizik ötesine geçildiği varsayılsa da hukuk ve hukukçu bu dünyada işgörür. Hukuk uzun bir süredir, fiziksel ve ekonomik olanlar öncelikli olmak üzere toplumsal nedensellikleri yapısına katmıştır. Meşru müdafaa, zorunluluk, beklenmeyen durum, zorlayıcı neden, hayatın olağan akışı ve eşyanın tabiatı¹⁰ gibi fiziksel gerçekliğin, nedenselliğin hukukta işgördüğü durumlardır. Son dönemlerde bu temel kurumlara iktisadi gerçekliğin hukuka girmesini sağlayan sözleşmenin uyarlanması, sözleşme kurma zorunluluğu, sözleşmenin temelinden sarsılması vb. yeni hukuksal biçimler eklenmektedir.

2.2. Ereksel biçimde yazılmış olsa da normlar nedensel ilişkileri taşırlar

Hukuk normlarında bilimsel yasalardan farklı olarak ereksel önermeler bulunduğu için hukukun bilimsel bilgisinin üretilmeyeceği, metafizik hukuk görüşünün belirleyici kabullerindendir.

Bilinçli öznelerin ve örgütlerinin varlığı amaçlıdır (ereklidir). Bu özellik, doğal ve toplumsal zorunlu ilişkilerden, nedensel yasalardan bağışık olduklarını göstermez. Doğal zorunlulukların dışında, öznelerin eylemleri de birbirlerinin zorunluluklarını üretir. Ereklilik ile nedensellik ilişkisi bilinçli insan etkinliğinin özelliğidir.

Doğa bilimlerinde de ereksel bir dil kullanıldığına rastlanılır. Ereklilik, insan tarafından doğaya da yüklenir. Ancak bu bir yakıştırmadan başka bir şey değildir. Örneğin evrim kuramının aktarımında erekselliği çağrıştıran bir dil görülür. Milyonlarca yılda sayısız küçük değişikliklerle oluşmuş dirimsel parçalar, organlar, organizmalar bilimlerde belki de kolaylık gereği bütün bu geçmiş atlanarak varolan biçimleriyle anlatılır ve hatta işlevler de amaçlar olarak sunulur.

¹⁰ Poulantzas, maddi dünya ile hukuksal dünya arasında geçişliliği sağlayan “eşyanın tabiatı” kavramını inceleyerek hukuksal pozitivizmi aşmaya çalışmıştır. (Poulantzas, 1965)

Hukuk kuralları da binlerce yılda çok sayıda küçük değişiklikle birikerek oluşmuştur. Gelişmesinin belli bir aşamasında, toplumsal öznelerin ve modern devletlerde merkezi yasakoyucuların görelî serbest seçimiyle konulan kurallar ve kurumlar ortaya çıkmıştır. Hukuk kuralları ve kurumları gerçekliği dönüştürmekte zayıf araçlar olmakla birlikte vardır. Kuralla gerçekliğe yapılan müdahalenin gerçek sonuçları gözlemle saptanabilecek olgulardır.

Hukuk kurallarını tek tek kişiler değil, toplumsal örgütlenmeler oluşturur. Hukuku öznelerden bağımsız varlık sayamayız. Amaçlı insan etkinliği, nedensellik kurallarından kopmaz, onlarla koşullanmış ve sınırlanmış olarak işler ancak nedenselliği kırma, istediğinde onun getirdiği zorunluluktan özgürleşme yetisi geliştirir. Yerçekimi yasası hükmünü sürdürür ancak insan yerçekimsiz ortam yaratabilir ya da karşıt güçler uygulayarak havalanabilir, dünyanın yerçekiminden kurtularak uzaya erişebilir. Nedensel yasa, amaçlı insan etkinliğiyle “ihlal edilir”. Bilinçli insan etkinliği ile nedensel zorunlu ilişkilerden özgürleşme olanağı tarihsel olarak sınırlıdır, sürekli gelişir. İnsanlar hukuk kurallarını oluşturur, uygular ve onlara bağlı kalırken de doğal ve toplumsal nedensellik kurallarıyla sınırlıdır ve aynı zamanda bunlardan özgürleşme olanaklarıyla donanmışlardır. Zorunluluk – özgürlük dengesi tarihsel belirlenimlidir. Bilimsel gelişmeler doğanın, insanın ve toplumun gizemini çözüp işleyiş yasalarını ortaya çıkararak zorunlulukların bilincine varma ve bu zorunluluktan kurtulabilecek araçlar yaratma gücü vererek insanı özgürleştirmektedir. Doğa ve toplumun zorunlu nedensel ilişkileri bilgi ve araçlarla geriletilse de insan iradesi zorunlu nedensel ilişkilere bağlıdır. Doğal-toplumsal yasalar, özgürlüğü ortadan kaldırmaz; bilerek ve araç kullanarak elde edilen özgürlük de doğal-toplumsal yasaları ortadan kaldırmaz.

Hukuk kurallarının yazılma biçimleri ereksellik çağrışırsa da *nedensel birikimlerin* hukuksal biçimleridir. Hukuk kuralları aracılığıyla toplumsal gerçekliğe amaçlı yön verme çabaları söz konusu olduğunda da bunlar toplumsal gerçeklikle sınırlı, onun zorunluluklarına bağlıdır. Doğanın gücü ile toplumsal örgütlenmenin gücü arasındaki fark toplumsal nedenselliği görmemizi engellememelidir.

2.3. Olan – Olması Gereken Ayrımı. “Olması gereken”in bilgisi üretilebilir

Olan ve olması gereken ayrımı, sorumluluk üstlenecek özgür özne gereksinimini karşılar. Hukukun, nedensellik yasasına bağlı insan davranışlarını düzenlediğini kabul etmek demek özgürlüğün ve dolayısıyla sorumluluğun olamayacağı sonucuna götürür. Bunu aşmak için hukukçular Kant'ın *sollen – sein* ayrımını kullanırlar (*Sein*: être, to be, being. *Sollen*: devoir, shall, should). Doğa olayları *nedensellik yasasına* uymak zorundayken insan olması gerekeni söyleyen yasaya uymak zorunda değildir.

Hukuk normu, olguya dayanmaz, çünkü olması gereken (*sollen*) ile olan (*sein*) ayrıdır, bağımsızdır. Bu nedenle hukuk normu varlığını zorunlu olarak kendisinden önce var olan bir postülaya borçludur.

Kant'ın us (akıl) ile olgular (madde) arasında kurduğu ilişkide us yerine hukuku koymak hukuku bilinemez kılar, içsel ödev konusu yapar. Salt usun duyuların (maddenin) verilerinden alınmamış olan bir bilgiyi gerçekleştirdiği savında olduğu gibi hukuk, olgularla gerçeklerle bağını keser, önsel (*a priori*) bir nitelik kazanır. Hukuk, nesneler düzenini aşır düşünce düzenine yükselir.

Olması gereken, ahlaki kuraldır ve önsel (*a priori*) olarak vardır. Hukuk kuralını ve oluşunu olması gereken saydığımızda hukukun varlığı, maddi yaşama, fiziksel dünyaya önsel nitelik kazanır. Hukuk, önsel bireşimsel (sentetik) yargıya/yargılara dönüştürülür. Böylece hukukun bilgisini üretmek yerine hukukun kendisi kesin ve bilimsel bilgiye dönüşür. Temel norm, hukukun önsel bireşimsel yargısını oluşturuyor. Hukukun görüngüsü (fenomeni) ile hukukun kendisi (numeni) ayrımı, usun hukukun kendisini bilemeyeceğini kabul eder. Temel norm, ona dayanan diğerleri ve hukukun temel biçimleri salt usun ürünü sayılır. Temel normun geçerliliği ve bağlayıcılığı Kant'ın ödevine dönüşüyor.

Kantçı ilkeler hukuka aktarılıp hukuk kategorik emperatife dönüştürülüyor. Hukuk metafiziğinin temel ilkeleri oluşturuluyor. Kant'ın otonom bireyi hukukun özgür öznesi yapıyor. Kantçılık altüst ediliyor ama hukuk, bilimsel bilginin ve bilinçli toplumsal etkinliğin saldırısından kurtarılıyor.

Kantçılık ile hukukçuların Kantçılığı uyumsuzdur. Hukukçular, hukukun bilinemezliğini sağlamak ve hukuku kaygısız uygulayabilmek için Kant'a başvururlar. Salt usun eleştirisindeki bilgileri bozarak hukuk normunu açıklamak için kullanırlar. Hukuk ile ahlakı karşılaştırırlar, hukukun ahlaktan farklı olduğunu söylerler sonra da Kant'ın törebilim için kurduğu sistemi, örgütlü toplumsal zorun en güçlüsünü kullanan hukuka aktarıp öznenin özgürlüğünü kabul ederler. Bir yandan hukukun heterenom olduğu kabul edilir öte yandan Kant'ın törebiliminden aktarım yapılır.

Zorunluluk alanı ile özgürlük alanı ayırımında hukuk özgürlük alanındadır. Çünkü bilen aklın değil, uygulayan aklın alanındadır. İnsan, artık us değil, iradedir.

Yeni Kantçılık, toplumbilimlerin doğa bilimleri gibi yasalı olamayacağını savunur. Görüngülerle yetinilmelidir. Hukukçu da hukuka ilişkin toplumsal etkinliklerin bilimsel yasalarla açıklanamayacağını kabul eder. Yasalar, görüngülerdir. Görüngüler, yasa olarak karşımızda durduğuna göre başka bilgi yasaları aranmasına da gerek yoktur. Hukukun yasasını, bilgisinin yasası yerine koyar.

Yeni Kantçı Hukukçu hukuksal varoluştaki düzenlilikleri, bilimsel yasaları, hukuk kuralları ile karıştırır. Hukukun varoluşunu düzenleyen yasaların bulunduğunu kabul etmez, belki de hiç düşünmez. Hukuk kuralı, ereksel olduğuna göre hukuk kuralında nedensellik bulunmadığına göre, hukukun varoluşunda da toplumsal etkinliğinde de nedensellik yoktur. Hukuk zaten olanı değil olması gerekeni, bir düşülkeyi düzenlemektedir, bilimsel bilgisi de üretilemez.

Genel kabule göre hukukbilimi olsa olsa normatif bir bilim olabilir. “Normatif bir bilim olarak hukukta, pozitif bilimlerde rastlanan deney ve gözlem yöntemlerine ve neden – sonuç mantığına yer verilmez.” (Serozan, 2015: 3) Kelsen hukukun normatif bilimine ayrıca *saf bilim* niteliği de tanımaktadır. (Miaille, 1976: 351) Saflık, nedensel ilişkiden kurtulup fizik ötesine çıkmış olmasından ve özdünyada¹¹, özgür iradeli özinsanlar arasındaki ilişkileri düzenliyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Genel kabulü taşıyan bu önermenin bin değişik biçimine rastlanır hukuk kitaplarında. Bu kabul geçerli olduğunda, hukukçunun ve hukukbiliminin normlardan başka gerçeği yoktur; gerçeklik yok olur ve ancak hukuk dünyasında (Kant'ın özdünyasında) bir *norm gerçeği* olarak var olabilir.

Hukuk kuralının taşıdığı olması gereken de olandan çıkmıştır, ondan üremektedir. Gramsci, Kantçılık ve Yeni Kantçılığın pozitivist Marksist eğilimlerce de benimsenen olan – olması gereken ayrımını reddeder. Ona göre, *olması gereken* insanların isteklerini, umutlarını ve dileklerini dile getirir, *olan* kadar gerçektir. (Kolakowski, 1978: 234)

Hukukun bilimi ile uygulaması arasındaki, bilgi ile nesne arasındaki bağlantıyı doğru kuramayanlar “normatif bir bilim olarak hukuk” sonucuna varırlar. Hastalığın kendisi ve hastalığı iyileştirmek, evin kendisi ve ev yapmak bilim değildir, bu işleri yapanlar da bilimsel etkinlikte bulunmazlar. Öte yandan bilgi geliştirmeyenler ve bunları aktarıp biriktirmeyenler de bu işleri yapamazlar. İş yapıyor olmak bilgi gerektirir ancak bilgi üretiminin kendisinin bir iş olmasıyla bilim çıkar ortaya. Elbette tarımcıda yaptığı işin bilgisi vardır ancak tarımcı, tarımbilimci değildir. Hukuk bilgisi üretmeyi meslek olarak seçenlerin aynı zamanda avukatlık, bilirkişi, danışmanlık, dosyaya mütalaa sunma gibi etkinliklerde de bulunmaları hukuk uygulaması ile hukukbilimi görelî ayrımını gözardı etmelerinde etkendir.

¹¹ Kelsen'in hukuk anlayışı Türkçe'de genellikle “saf hukuk kuramı” olarak karşılanmakla birlikte Hirs'in kitabının güncel Türkçeye uyarlanmasında, kuramın dayanaklarını daha iyi yansıtır biçimde “öz hukuk bilimi” olarak karşılanmaktadır. (Hirs, 1996: 31)

Hukuk, dogmatik/normatif hukuk ve hukukbilimi olarak ayrılır. (Serozan, 2015: 3) Buna göre, ancak normatif bilgisi üretilen dogmatik ve normatif hukukçuluğun iki temel uğraş alanı vardır. Birincisi yasa ve sözleşme hazırlamak gibi uğraşları olan uyuşmazlık önleyici hukukçuluk. İkincisi, uyuşmazlıklar hakkında rapor sunanlar ve karar verenlerin uğraşı hüküm hukukçuluğu. Uyuşmazlık önleyici hukuk uygulamasında tümevarım yöntemi kullanılırken hüküm hukukçuluğunda tümden gelim yöntemi kullanılır. Uyuşmazlık önleyici ve hüküm verici normatif-dogmatik hukuk uygulamasının karşısında deskriptif, ampirik ve pozitif nitelikteki, yani bilimsel bilgi üretebilen hukuk tarihi, hukuk antropolojisi, hukuk sosyolojisi, adli tıp ve karşılaştırmalı hukuk gibi uğraşlar vardır. “Bu alanlarda hukuk bilimcisi klasik, beylik bilimsel yöntemlerle çalışır; sınanabilir olgulara, somut verilere, gözlemlere, deneylere ve nedensellik mantığına dayanır.” (Serozan, 2015: 4)

Hukukun varlığı ile bilgisini bu denli kesin ayırmak, varlık ile bilgisi, nesne ile bilen özne arasındaki ilişkiyi koparmak hatalıdır. Hukuk uygulaması ile hukuk bilgisinin üretilmesini ayıranlara göre, hukuk uygulamasının bilgisi normatif ve dogmatiktir, bilimsel yöntemler değil, mantık kullanılır. Hukukun bilimi olmaz, hukuk tarihi, antropolojisi, sosyolojisi vb. olabilir. Buna göre borçlar hukuku ya da idare hukuku alanında bir bilim dalı olamaz. Olsa olsa idare hukuku tarihi ya da idare hukuku sosyolojisinden söz edilebilir. Hem üniversitelerde bilimsel anabilimsel tutmak, buralarda doktorluk, doçentlik ve profesörlük unvanlara sahip olmak hem de çalıştıkları alanın biliminin olamayacağını kabul etmek çelişkidir. Üniversitelerin piyasada birer hukuk uygulayıcısı olarak iş yapıp para kazanan hukuk hocalarının bilimden ve gerçekten bu denli uzak kalma çabası, uygulayıcı olabilmenin önkoşulu olarak değerlendirilebilir.

Olguların saptanması ve teknik olarak değerlendirilmesi her türlü yargılamanın neredeyse bütünüdür kapsamaktadır ve neredeyse bütünüyle bilimsel bir etkinliktir, normatif bir etkinlik değildir.

2.4. Biçimsel mantık içerikten kaçış olanağı yaratır

Viyana Okulu'nun mantıkçı/analitik pozitivizmiyle hukukun gerçekliğe kapılarını kapatmasında ya da dar bir aralık bırakmasında hukukun mantıksal nitelik taşıdığı kabulü önemli bir işlev görmektedir. Soyut (biçimsel, klasik) mantıkta temel kabul gözlem ve deney ile mantığın ilgisinin olmamasıdır. Hukukta biçimsel (mantıksal) doğruluk gerçekliğin yerini alır. Hukuk, gerçek ile değil, mantıksal (hukuksal) doğru ile işler. “Bir argümanın geçerliliği, öncüllerinin doğruluk değerlerinden bağımsız olduğu için mantık, diğer bilimlerin arasında eşsiz bir yere sahiptir. ... Mantıkçı yalnızca önermeler arasındaki ilişkilerle ilgilenir, önermelerin gerçekte taşıdığı doğruluk değerleri ile değil.” (Bowell ve Kemp, 2018: 82) “Gerçeklik var olma halidir. Doğruluk ise var olan durum üzerine yargıda bulunma durumudur. Mantık bir önermenin nasıl doğru veya yanlış olduğuyla ilgilenmez.” (Çüçen, 2004: 33) “Bir bilim olarak mantık, içeriksiz, yani formel bir dildir. Böyle bir dil sayesinde bir çıkarımın geçerli olup olmadığına matematik bir işlem yapar gibi karar vermek mümkündür” (Ural, 1995: 145) Mantıkta “*doğru önerme*, dile getirdiği konuyu (nesneyi) gerçekliğe uygun olarak yansıtan önermedir. ... Mantık, bir akıl yürütmede öncüllerin gerçekten de doğru olmalarını değil, bu *öncüllerin doğru kabul edilmeleri halinde* bu öncüllerden sonucun zorunlu olarak çıkıp çıkmadığını ... gözetir. ... Bir akıl yürütmede sonucun öncül veya öncüllerden zorunlu olarak çıkmasına *geçerlilik* denir. ... Akıl yürütmede yer alan önermelerin *doğruluk değerleri* ile akıl yürütmenin *geçerliliği* arasında ilişki yoktur.” (Özlem, 2007: 33-35)

Hukuk etkinliği bilimsel bir etkinlik değildir tüm gerçeklik hukuk sistemine ve hukuk kurallarına uyumuyla değerlendirilir. Gerçekliğe önsel olan hukuk, gerçekliğe usullama ile sonradan uygulandığından hukuk ile gerçeklik ilişkisi mantıksal bir ilişkidir. Biçimsel tutarlılığı ile tanımlandığında akıl boş bir uyum ve sabitliktir, gerçeklikle bağını koparır. Gerçek değil, mantıksal doğruluk üstün gelir. Mantıksal çıkarımla gerçekliğe eziyet edilir.

2.5. Hukuk ile hukuk bilgisi ilişkisiz değilse de ayırdır

Hukuk ile hukukbilimi, ilişkisiz değilse de ayırdır. Varlık ile bilgi ilişkisi koparılmamalıdır ancak ikisi aynı şey de değildir; bilgi varlığın kendisi değildir, bilginin tümü varlığın tümü değildir. İnsanın ve bilinç araçlarının varlığın tüm bilgisine erişmesi, sürekli oluş nedeniyle olanaksızdır, aradaki boşluk özellikle uygulamalı sonuçları bakımından gözardı edilebilir nitelikte olsa da varlık ile bilinçteki görüngüsü arasında ayırım yapmayı gerektirir. Düşüncenin araçlarıyla zenginleşen görüngüler, insanın bilgisi geliştikçe varlığa yakınsar, belki de anlık olarak ya da belli duraklarda tam bilgisine dönüşür.

Hukukun bilgisinin üretilmesi sözkonusu olduğunda varlık normlarla sınırlanınca temel sorunlar ortaya çıkar. Hukukçuların karşılaştığı en temel sorun, hukukun normatif (kurallayıcı) niteliği ile hukukbiliminin niteliğini karıştırmaktır. Hukuk kuralları değerler taşıyıcısıdır, olması gerekenleri gösterir; buna karşılık hukukun bilgisinin aynı nitelikte olması gerekmez.

Hukuk kuralının içeriğinin gereklilik (olması gereken) biçiminde yazılmış olması bilgisinin üretilmeyeceği anlamına gelmez. Kuralların bilgisinden oluşan bilgi kuralları, kuralların taşıdığı içerikten değil, kuralların varoluşundan gelir. Hukuk kurallarının, olması gereken emirler ve değerler taşıması, kuralların bilgisinin de bunları taşımasını gerektirmez. “Hukuk kuralı olması gerekeni içeriyor olabilir. Hukuk bilimi olması gerekeni söyleyen hukuk kuralını bir toplumsal gerçeklik olarak inceler.” (Miaille, 1976: 98)

Hukukun uygulanması ya da işlemesi yöntemi, bilimsel bilgi üretimi yöntemi ile aynı şey değildir; bu anlamıyla yöntem bir süreçtir, sistemdir, sistemin işleyişidir. İnsan bedenindeki dolaşım sisteminin işleyişi ile onun bilgisinin üretilmesi yöntemi aynı değildir. Canlının varoluşu ile biyolojinin bilgisi gibi. Hukuk ile hukukbilimi arasında ayırım ve ilişki, dirim (bio) ile dirimbilim (bioloji) arasındaki ilişki gibidir.

Hukuk ile hukukbilimini ayırmanın kuramsal öneminin yanısıra böyle bir ayırımın uygulamalı yararı da vardır. Böylece hukukçu akademisyenlerin birer bilim insanı olmaktan çok yaşam uğraşı içindeki hukuk uygulayıcıları olduklarını da kolaylıkla görebiliriz.

Hukukun bilgisinin üretilmesi yöntemlidir. İdarecinin, avukatın, yargıcın, kuralkoyucunun, kullanıcının ve yönetilenin hukukun uygulamasında izlediği yol ise yöntem değil, işleyiştir. Hukuk uygulamasında, işleyişinde ortaya çıkan düzenlilikler, düzenekler, sistemler ve alt sistemler bir terim niteliği taşımaksızın yöntem olarak adlandırılabilir. Örneğin idare hukukunda yöntem kavramı, işlemin biçim ögesi incelenirken ve genel olarak idarenin işleyişi için konulan genel işleyiş kurallarını adlandırmak için kullanılır. İşlem yapılırken idarenin iradesinin oluşum ve açıklanma aşamalarını anlatmak için yöntem terimi kullanıldığı gibi, idarenin tüm işleyişi için geçerli olması öngörülen genel işleyiş kurallarını anlatmak üzere de genel idari usul (yöntem) kavramı kullanılmaktadır. Ayrıca, yargılama yöntemli bir etkinlik olarak idareden ayrılır ve idari yargılama yöntemi, yargılama işleyişini düzenleyen yasanın ve disiplinin adıdır. İdari yargılama hukuku, İdari Yargılama Usulü Kanununu temel alır. Bunlar ve benzerleri için yöntem sözcüğü kullanıldığında anlatılanın bilme yolu olmadığı, işleyiş yolu, yöntemi olduğu akılda tutulmalıdır.

Uygulayan özne de bilme etkinliğinde bulunur. Bununla birlikte uygulayan öznenin bilme etkinliği genellikle ayırdında olmadan gerçekleşir; uygulama sırasında ortaya çıkan yeni bilgi “tuhafılık, ilginçlik” ve genellikle işi geciktiren bir sorun olarak görülür. Uygulayıcı için gerekli ve önemli olan işleyişin sürmesidir. İşleyiş yolunda karşısına çıkan sapmalar ve aykırılıklar, işini uzattığından bunların birer yenilik, yeni bir bilgi olup olmayacağını düşünmez, biran önce onlardan kurtulmak ister, çoğunlukla da onları görmezden gelir.

Uygulayıcı, büyük çoğunlukla, bilgi edinme yöntemiyle ilgilenmez, işleyiş yolunun tanınması ve daha önemlisi bu yolda kestirmelerin, dolanmaların, gizli geçitlerin bilinmesi daha önemlidir.

Hukukun bilgisini üretenlerin aracı, bilgi yöntemidir. Bununla birlikte hukukun bilgisini üretenler neredeyse bütünüyle üniversitede görev yaptıklarından ve yine büyük oranda zamanlarının önemli bölümünü danışman ve avukat olarak hukuk uygulamasında geçirdiklerinden hukukbiliminin yönteminin ne olduğundan çok işleyiş yollarıyla, kurallarıyla ilgilenirler. Bilgi üretme yöntemine hemen hemen hiç kafa yormayan ve zaman içinde sabitlenmiş hukuk bilgilerini kuşaktan kuşağa aktaran üniversite hukukçuları, hukukçuların genel özgüvenine de tam olarak sahiptirler. Hukuktaki yasaların bir bölümü toplumun yasalarıdır. Daha açık anlatımla, toplumda yasalaşmış ilişkilerin büyük bir bölümü devletin koyduğu yasalar olarak hukuksal biçim almıştır. Hukuk fakültesi eğitiminden geçenler, toplumsal yaşamın neredeyse tümüne ilişkin hukuksal yapıyı öğrendikleri ya da gördükleri için onlar da toplumun bilgisine sahip oldukları sanısı oluşur; toplumsal yaşamın hukuksal dolayımından uslarında kalanların toplumsal yaşamın kendisi olduğunu, her olayı açıklayabileceklerini sanırlar. Ne de olsa “[hukuk] bu dünyanın genel teorisi, onun ansiklopedik özetidir.”¹² Hukuk, toplumsal yaşamı anlamak için bir yöntem olduğuna göre, hukuku anlamak için yöntem ne gerek var diye düşünürler.

2.6. Sözleşmedeki devlet

Metafizik kabullerden biri de norm ile müeyyide bağlantısıdır. Buna göre, hukuk olması için norm olması, norm olması için de yaptırım olması gerekir. Yaptırım, hukuksal biçimi diğer toplumsal ilişkilerden ayırır ancak norm tek hukuksal biçim değildir. Devletin tanıdığı, arkasına örgütlü şiddetini koyduğu biçimler hukuktur, normlar bunlardan biridir. Normlar devlet iktidarını arkasına aldığı gibi sözleşmeler de devlet iktidarını arkasına alır. İrade özgürlüğüne dayanan sözleşme de siyasaldır. Sözleşme devlet iktidarındır. Sözleşme yapmak devlet iktidarına başvurmayı kabul etmektir.¹³ Uyuşmazlık dışında devlet iktidarına başvurmayı kabul etmek dışında sözleşmeler hukukun değil olsa olsa işletme biliminin konusu olur.

Hukuktaki yaptırım yalnızca normların güvencesi değildir; sözleşmelerin gerisindeki uygulama gücüdür, idari uygulamaların da güvencesidir.

Hukukta yaptırım ya da hukukun yaptırımı devlet iktidarından başka bir şey değildir. Milyonlarca yaptırım uygulaması devlet iktidarının somutlayıcısı ve oluşturucusudur. Devlet iktidarının incelenmesine ilişkin bilgiler hukuksal yaptırımın anlaşılmasında da kullanılabilir, tersi de geçerlidir. Devletin örgütlü şiddeti hukuksal yaptırımdır.

2.7. Dogmatizm ve “de lege lata – de lege ferenda”

Hukuk metafiziğinde olan – olması gereken ayrımına bir de yürürlükte olan “*lata*” ve önerilen “*ferenda*” ayrımı eklenir. Hukuk olması gerekenleri söyleyen konulmuş normlardan oluşur, konulmuş normlar “*de lege lata*”dır, konulmuş normların eleştirilmesi, önerilerde bulunulması ise “*de lege ferenda*”dır.

Hukuk metafiziğine göre pozitif hukuk (konulmuş) dogmadır. Dogma eleştirilmez, bilimsel olarak incelenemez. Dogmaya inanılır, dogmaya inanmayan, onu eleştiren bir başka dogmaya inanmakta, bir başka ideal kurmaktadır. Pozitif hukukun eleştirisi doğal hukuktur, ideal hukuk ya da olması gereken hukuktur.¹⁴ Bu hatalı kabul ile pozitif hukuka ilişkin, bu hukuk teknikleri ve araç gereçleri ile kendini sınırlamayan tüm eleştiri doğal hukuk, olması gereken hukuk olarak nitelendirilir; eleştiri yapan ve bilgisi, yürürlükteki hukuku korumak için sonsuz bir çabayla pozitif hukukçular arasından dışlanır.

¹² Marx bunu din için söylemişti, yaptırım gücü dışında aynı nitelikte bir dolayım olan hukuk için de söylenebilir. (Marx ve Engels, 1995: 35)

¹³ Örgütlü işinin toplu sözleşme ile özgür iradeyi ortadan kaldırması, çalışma ilişkisini statü ilişkisine dönüştürmesi ayrı bir konudur.

¹⁴ Olan (Sein) – olması gereken (sollen) ayrımını doğal hukuk için de kullanan ve doğal hukukun normlarının yani doğal olması gerekenlerin, insanın sürekli gelişen doğal varoluşundan yani olandan (sein) türediğini savunan görüş için bkz. (Dabin, 1969: 323)

Hukukun metafizik anlayışında *olan – olması gereken* ayrımı kullanılıp hukuk kuralına olması gereken nitelmesi yapılır, olması gereken emirleri taşıyan normlar eleştirilince de “olan bu, eleştiri ise olması gereken” denilir. Hukuk metafiziğinde hukukun varlığı fizik ötesi bir yerde, Kant’ın özdünyasındaydı. Eleştiriler de olması gereken olarak değerlendirilerek hukukun varlığı gibi eleştirilmesi de öte dünyaya gönderilir.

Dogmatizm, ileri sürenin yetkesine dayanarak ileri sürüleni kanıt aramaksızın bilgi saymaktır. Devletçe konulan kuralların, devletin gücü/yetkesi nedeniyle hukuk sayıldığına ortaya çıkan hukuk, dogmatik hukuktur. Devletçe konulan kuralları geçerliliğine ilişkin bir kanıt aramaksızın hukuk sayabiliriz ancak bunları devlet tarafından konulmuş/kabul edilmiş olması dışında başkaca bir kanıt aramaksızın hukukun bilgisi sayamayız.

Dogmatik hukuk öğretisi, metafizik bir öğretiler, pratikle doğrulanmak ve tanıtlanmak istemez, tersine aksiyomlarının fizikötesi (metafizik) olduğunu gururla kabul eder. Hukuk kurallarını dogma olarak ele almak hukukçu ile din adamını yakınlştırır. İman etmeden iyi hukukçu olunamaz.

Öte yandan fizikötesi, önsel aksiyomlara dayandığı kabul edilen hukuk, en kolay gözlemlenebilir toplumsal olaylardandır. Bu nedenle hukuk dogmatığı, nesnenin niteliğinin dayattığı bir özellik değil, öznenin seçimidir. Dogmatik hukuk, uygulamadan/bilinçli insan etkinliğinden gelebilecek belirlemelere engel olmak için vardır. Oluş, hukuk dogmatığıne yabancıdır.

SONUÇ

Yaşamın hukuksal kurgusunun temeli olan özgür iradeli özneyi oluşturabilmek için metafizik bir dünya kurulmuş insan aklı hukuk dogmasına mahkum edilmiştir. Hukukçular ve hukukbilginleri görüngüler dünyasını bir yana bırakmışlar, Kant’ın özdünyasında, özinsanın yapıp ettikleriyle uğraşmaktadırlar. İki dünyalı hukuk anlayışı terk edilmelidir.

Hukukbilimi, toplumsal ilişkilerin özgül bir biçimini inceler. Siyasal zor ile güvence altına alınan ve dayatılan toplumsal ilişki biçimleri hukuku oluşturur ve hukukbiliminin özgül konusudur. Hukuk, bilim değildir, toplumsal etkinliktir. Hukuk, normatif bir toplumsal etkinlik değildir, toplumsal ilişkilerin, özellikle mübadele ilişkilerinin devletçe tanınmış biçimidir. Hukukun ihlali ya da normun ihlali, hukukun oluşudur, kendisidir. Metafizik dogmatik hukuk çelişkiyi yalnızca davada bulur. Davadaki çelişki durağandır, mantıksaldır. Hukuk çekişmeden doğar, hukukun ihlali geliştirici çelişkidir.

Hukuk, biçimi ve taşıdığı içeriğiyle değişmez ve gelişmez değildir. Doğa gibi sürekli gelişir ve değişir. Bunun bilgisini üretecek yöntemin, gelişme ve değişmeyi kavrayacak araçlara sahip olması gerekir. Bilimler doğayı değiştirmek için inceler. Hukukbilimi de hukuku değiştirmek için inceler. Hukukbiliminin etkinliği hukuksal biçim kazanmış toplumsal gerçekliğe hukuk dolayımı bir müdahaledir.

Hukukbiliminde bir konu incelenirken hukukun gerçek yaşamın dolayımı olduğu akılda tutulmalı, metafizik dünyanın maddi gerçeklik ile bağıni kurmak için şu sorulara yanıt aranmalıdır. İncelediğimiz olayda hangi hukuksal biçim kullanılmaktadır? Bu hukuksal biçim hangi maddi içeriği taşımaktadır? Maddi içerik hukuksal biçimde nasıl yer almaktadır, hangi hukuksal içerik sözkonusudur? Öncelikle maddi içerik konusunda ve daha sonra hukuksal içerik ve biçim konusunda benim değer yargım, seçimim nedir? Konunun hukuksal rejimi/kuralları nedir? Maddi içeriğin hukuksal biçimi ve hukuksal içeriğine uygulanacak hukuksal rejim saptanırken bir farklılık ortaya çıkmışsa, bunu nasıl nitelermeliyim, bu bir ihlal midir yoksa bir yenilik midir? İhlalin sonucunu nasıl belirleyebilirim ya da yeniliği nasıl kavramsallaştırabilirim? Varacağım sonucun hukuksal yapı ile uyumu nasıl kurulabilir, uyumsuzluk varsa nasıl giderebilirim, hukuk bilgisine yeni ilkeler eklenebilir mi? Hukukbilginleri, hukuk öğrencileri ve hukuk uygulamacıları, metafizik özdünyadan yaşama dönmeli; özinsanların değil, gerçek insanların yaşamına ilişkin çalıştıklarını, karar verdiklerini uslarından

çıkarmamalı ve her bir olaya ilişkin bu sorulara yanıt arayarak maddi gerçeklik (canlı ve cansız varlıklar, yaşam), değer yargıları ve hukuk (biçimler ve kurallar) arasında *akışlı bir çalışma* gerçekleştirmelidir.

KAYNAKLAR

- Alison, Henry E. (1990), *Kant's Theory of Freedom*, (New York: Cambridge University Press).
- Booth, William James (1993), "The Limits of Autonomy: Karl Marx's Kant Critique", Beiner, Ronald ve William James Booth (Der.), *Kant and Political Philosophy: The Contemporary Legacy*, (New Haven & London : Yale University Press): 245-275.
- Bowell, Tracy ve Gary Kemp (2018), *Eleştirel Düşünme Kılavuzu*, (Çev. Bilge Tanrıseven), (Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları).
- Byrd, B. Sharon ve Joachim Hruschka (2010), *Kant's Doctrine of Right: A Commentary*, (New York: Cambridge University Press).
- Byrd, B. Sharon ve Joachim Hruschka (2016), "Introduction", Byrd, B. Sharon ve Joachim Hruschka (Der.), *Kant and Law*, (London & New York: Routledge)
- Colomer, José Luis (2015), "Kant's Theory of Law and the Principle of Freedom", Merle, Jean-Christophe ve Alexandre T. G. Trivisonno, *Kant's Theory of Law*, (Stuttgart: Franz Steiner Verlag): 21-35.
- Çuçen, A. Kadir (2004), *Klasik Mantık*, (Bursa: Asa Kitabevi).
- Dabin, Jean (1969), *Théorie general du Droit*, (Paris: Dalloz).
- Engels, Friedrich (2008), *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, (Çev. Öner Ünalın), (Ankara: Sol Yayınları).
- Gözler, Kemal (1999), *Anayasa Hukukunun Metodolojisi*, (Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları).
- Gözler, Kemal (2014), "Sulh Ceza Hâkimlikleri Ve Tabii Hâkim İlkesi, 'Sahur Operasyonu' Hakkında Bir Açıklama", *Güncel Hukuk*, Ekim, s.46-49.
- Güriz, Adnan (1999), *Hukuk Felsefesi*, (Ankara: İmaj Yayınları).
- Hançerlioğlu, Orhan (1987), *Düşünce Tarihi*, (İstanbul : Remzi Kitabevi)
- Hırş, Ernest (1996), *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, (Güncel Dile Uyarlayan: Selçuk Baran Veziroğlu), (Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü).
- Hruschka, Joachim (2016), "Kant and Human Dignity", Byrd, B. Sharon ve Joachim Hruschka (Der.), *Kant and Law*, (London & New York: Routledge): 69-84.
- Kant, Immanuel (1887), *The Philosophy Of Law, an Exposition of the Fundamental Principles of Jurisprudence as The Science of Right*, (Çev. W. Hastie), (Edinburgh: T. & T. Clark).
- Kant, Immanuel (2002), *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, (Çev. İoanna Kuçuradı), (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu).
- Karahanoğulları, Onur (2023), "Diyalektik Hukukbilimi Notları", *Marksizm ve Hukuk: Diyalektik Hukuk Bilimi*, (İstanbul: Yordam Yayınları).
- Kolakowski, Leszek (1978), *Main Currents of Marxism, Vol.3: Breakdown*, (New York: Oxford University Press).
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (2013), *Alman İdeolojisi*, (Çev. Ok, Tonguç ve Olcay Geridönmez), (İstanbul: Evrensel Basım Yayın).
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (1995), *Din Üzerine*, (Çev. Kaya Güvenç), (Ankara : Sol Yayınları).
- Marx, Karl (1842), "The Philosophical Manifesto of the Historical School of Law", *Rheinische Zeitung*, 221.
- Miaille, Michel (1976), *Une introduction critique au droit*, (Paris: François Maspero).
- Özlem, Doğan (2007), *Mantık*, (İstanbul: İnkılap).

- Pina, Sadrina (2014), "Kelsen et l'École viennoise de théorie du droit", *Revue historique de droit français et étranger*, Janvier-Mars, 92 (1), s.131-138
- Pogge, Thomas W. (2016), "Kant's Theory Of Justice", Byrd, B. Sharon ve Joachim Hruschka (Der.), *Kant and Law*, (London & New York: Routledge): 41-68.
- Poulantzas, Nicos (1965), *Nature des choses et droit*, (Paris: LGDJ).
- Ripstein, Arthur (2009), *Force and freedom: Kant's legal and political philosophy*, (London: Harvard University Press).
- Schönecker, Dieter (2009), "The Transition from Common Rational Moral", Ameriks, Karl ve Otfried Höffe (Der.), *Kant's Moral and Legal Philosophy*, (New York: Cambridge University Press): s. 93-122.
- Serozan, Rona (2015), *Hukukta Yöntem*, (İstanbul: Vedat Kitapçılık).
- Siep, Ludwig (2009), "What Is the Purpose of a Metaphysics of Morals? Some Observations on the Preface to the Groundwork of the Metaphysics of Morals", Ameriks, Karl ve Otfried Höffe (Der.), *Kant's Moral and Legal Philosophy*, (New York: Cambridge University Press): 77-92.
- Stein, Peter (2000), *Roman Law in European History*, (New York: Cambridge University Press).
- Stone, Martin J. (2017), "Kant's Apparent Positivism", Kisilevsky, Sari ve Martin J. Stone, *Freedom and Force: Essays on Kant's Legal Philosophy*, (Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing): 165-182.
- Tahiroğlu, Bülent ve Belgin Erdoğan (2014), *Roma Hukuku Dersleri*, (İstanbul: Der Yayınları).
- Trivisonno, Alexandre T. G. (2015), "Kant's Republicanism", Merle, Jean-Christophe ve Alexandre T. G. Trivisonno (Der.), *Kant's Theory of Law*, (Stuttgart: Franz Steiner Verlag): 119-138.
- Troper, Michel (2003), *Hukuk Felsefesi*, (Çev. Işık Ergüden), (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları).
- Uleman, Jennifer K. (2010), *An Introduction to Kant's Moral Philosophy*, (New York: Cambridge University Press).
- Ural, Şafak (1995), *Temel Mantık*, (İstanbul : Çantay Kitabevi).
- Viala, Alexandre (2011), "Le positivisme juridique: Kelsen et l'héritage kantien", *Revue interdisciplinaire d'études juridiques*, 2 (67), s. 95-117.
- Wacks, Raymond (2009), *Understanding Jurisprudence, An Introduction to Legal Theory*, (New York: Oxford University Press).
- Waldron, Jeremy (1996), "Kant's Legal Positivism," *Harvard Law Review*, 109 (7), s. 1535-1566.
- Weinrib, Ernest J. (2016), "Law as a Kantian Idea of Reason", Byrd, B. Sharon ve Joachim Hruschka (Der.), *Kant and Law*, (London & New York: Routledge): 3-40.

BOŞ Bırakılmıştır

Göç Yönetiminde Büyük Veri ve Yapay Zeka Uygulamaları: Etik İkilemler ve Güç Asimetritleri

Big Data and Artificial Intelligence in Migration Management: Ethical Dilemmas and Power Asymmetries

Esra Dik, Prof. Dr., Mersin Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü Yönetim Bilimleri Ana Bilim Dalı
Mersin/Türkiye. ORCID: 0000-0003-0450-5172, esradik@mersin.edu.tr.

Öz

Savaş, ekonomik çalkantılar, iklim krizi gibi dünya ölçeğinde derinleşen olağanüstü koşullar, insanları göçe zorlamakta ve bu durum giderek daha karmaşık bir sorun alanına dönüşmektedir. Bu bağlamda, göç hareketliliğinin etkili bir biçimde yönetilebilmesi ve düzensiz göçün kontrol altına alınabilmesi için sürekli, düzenli ve kapsamlı veri toplama ihtiyacı her zamankinden daha kritik bir hal almıştır. Geleneksel veri toplama yöntemlerinin yetersiz kaldığı durumlarda, öngörü sağlayabilmek amacıyla yapay zeka, büyük veri ve makine öğrenimi gibi ileri düzey bilgi teknolojileri, uzun süredir devletlerin ve uluslararası göç kuruluşlarının gündemindedir. Özellikle insani yardım kuruluşları, teknolojinin sunduğu yüksek işlem kapasitesinden yararlanarak göç hareketlerini tahmin etme ve analiz etme kapasitelerini artırmaktadır. Ancak hızla gelişen teknolojilerin sunduğu fırsatlara rağmen, etik ihlalleri önleyici veri yönetimi altyapısının tam anlamıyla kurulduğunu söylemek zordur. Bu makalede, insani hareketliliğin ileri teknolojik araçlarla izlenmesinin ve güvenilir veri tabanlarına dayalı derin analitik yaklaşımların göç yönetimindeki karar alma süreçlerinde kritik rol oynayacağı, ancak dijitalleşmenin getirdiği hızlı değişim karşısında ülkeler arası güç dengesi ve veri güvenliğine ilişkin etik ikilemlerin de göz önünde bulundurulması gerekliliği vurgulanmaktadır.

Anahtar sözcükler: Zorunlu Göç, Göç Yönetimi, Yapay Zeka, Büyük Veri, Etik

ABSTRACT

The deepening extraordinary conditions on a global scale, such as war, economic turmoil, and the climate crisis, are forcing people to migrate, turning this into an increasingly complex issue. In this context, the need for continuous, regular, and comprehensive data collection has become more critical than ever to effectively manage migration and control irregular migration. When traditional data collection methods fall short, advanced information technologies such as artificial intelligence, big data, and machine learning have become a priority for states and international migration organizations, enabling greater foresight. Humanitarian aid organizations, in particular, are enhancing their capacity to predict and analyze migration movements by leveraging the high processing power of technology. However, despite the opportunities presented by rapidly developing technologies, the migration data management infrastructure needed to prevent ethical violations has yet to be fully established. This article emphasizes that monitoring human mobility with advanced technological tools and deep analytical approaches based on reliable databases will play a critical role in decision-making processes in migration management, but that the balance of power between countries and ethical dilemmas regarding data security should also be taken into consideration in the face of rapid change brought about by digitalization.

Keywords: Forced Migration, Artificial Intelligence, Big Data, Ethics

GİRİŞ

Birleşmiş Milletlerin (BM) son tahminlerine göre dünya genelinde yaklaşık 281 milyon uluslararası göçmen bulunmaktadır; bu sayı dünya nüfusunun %3,6'sına tekabül etmektedir. Çatışmalar, şiddet, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar, iklim değişikliği ve çeşitli doğal afetler nedeniyle giderek artan sayıda insan, hem ülke içinde hem de sınır ötesinde yerinden edilmektedir. 2022 yılı itibarıyla dünya genelinde 117 milyon kişi göçe zorlanmış olup, bu kitlenin 71,2 milyonu ülke içinde yerinden edilenlerden oluşmaktadır. Sığınmacı sayısı ise 2022'de %30'u aşkın bir artışla 5,4 milyona yükselmiştir (International Organization for Migration (IOM) Report, 2024: xii).

Günümüzde göç hareketliliği pek çok faktörden etkilenerek dünya çapında etkisini artırmaktadır. Özellikle savaş ve çatışma ortamları, göçün kapsamını genişletmekte ve kitlesel göç hareketlerini kontrolsüz hale getirmektedir. Kitlesel göç dalgalarının izlenmesi, analizi ve yönetimi, klasik yöntemlerle sınırlı kalınamayacak kadar kompleks bir durum arz etmektedir. Bu bağlamda, yapay zeka ve veri bilimindeki ilerlemeler, göçmen hareketlerinin izlenmesi ve göç politikalarının doğru yönetimi açısından önemli bir potansiyel sunmaktadır. Yapay zekanın veri işleme kapasitesi ve tahmin yapabilme yetenekleri sayesinde, göç akınlarının izlenmesi ve kalıcı veya geçici hareketliliklerin belirlenmesi daha analitik bir şekilde gerçekleştirilebilir. Büyük veri analizleri ve makine öğrenimi algoritmaları, göçün yönü ve şiddeti hakkında öngörülerde bulunarak, karar alıcıların gerekli kaynakları daha iyi tahsis etmesini ve güvenlik, barınma gibi temel ihtiyaçlara yönelik planlamalar yapmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak, göç süreçlerinin dijitalleşmesiyle birlikte veri gizliliği, algoritmik tarafsızlık ve etik kullanım gibi konular, göç yönetiminde yapay zeka uygulamalarının tartışmalı yönlerini gündeme getirmektedir. Bu makale, yapay zeka ve veri bilimi alanındaki gelişmelerin göç hareketlerinin yönetimi üzerindeki etkilerini; bu teknolojilerin sunduğu olanaklar, yol açabileceği etik sorunlar ve uluslararası güç dengelerinde yaratabileceği asimetrliler bağlamında ele almayı amaçlamaktadır.

1. DÜZENSİZ GÖÇÜN KONTROL ALTINA ALINMASINA YÖNELİK ULUSLARARASI ORTAKLIK ARAYIŞLARI

Göç doğum, ölüm gibi tekil bir olay değildir; çok yönlü olarak zamansal ve mekânsal farklı anlamlar içermektedir. Kayıt dışı ve düzensiz göç tanımlaması da kendi içerisinde çeşitlilik göstermektedir. Göç süreçlerinin çok yönlü hareketliliğinin izlenmesi için düzenli ve sürekli veri elde edilmesi önem taşımaktadır. Bu nedenle özellikle uluslararası kuruluşlar anlamlı veri üretme ve raporlama kapasitelerini arttırmayı hedeflemektedir. Ancak uluslararası düzlemde girişimler çok yenidir; göçün uluslararası bir sorun olduğunun kabul edilmesi ve küresel ortaklıklar yaratılması gibi...

20. yüzyılda iki dünya savaşının yarattığı büyük mülteci krizleri, Soğuk Savaş dönemindeki kitlesel göç hareketleri ve 21. yüzyılda artan iç çatışmalar, iklim değişikliği ve ekonomik dengesizliklerin tetiklediği göç dalgaları göz önüne alındığında, göç hareketliliğine yönelik devletler üstü bir mutabakatın çok daha önce gündeme gelmesi beklenirdi. Ancak, bu sürecin hız kazanması, özellikle Suriye iç savaşının ardından kontrol altına alınamayan göç akınlarıyla aciliyet kazanarak belirgin hale geldi. Suriye'den göç eden milyonların sınır ülkeleri üzerinden Avrupa ülkelerine yayılma riski göç yönetimine dair ortak hareket etme fikrini BM gündemine taşıdı. İlk olarak 19 Eylül 2016'da devlet başkanları, göç ve mültecilerle ilgili konuları görüşmek üzere BM Genel Kurulu'nda küresel düzeyde ilk kez bir araya gelerek kitlesel göçlerin uluslararası gündemin temel sorunu haline geldiğine dair bir siyasi mesaj vermiştir. 193 BM üye devleti, Mülteciler ve Göçmenler için *New York Deklarasyonu*'nu kabul ederken, insan hareketliliğine kapsamlı bir yaklaşım ve küresel düzeyde gelişmiş işbirliği ihtiyacını kabul ediyordu. New York Deklarasyonu bir başka sürece altyapı oluşturdu ve *Güvenli, Sistemli ve Düzenli Göç İçin Küresel Mutabakat*'ın geliştirilmesine yönelik hükümetler arası müzakere sürecini harekete geçirdi. Bu süreç, 10 Aralık 2018'de Fas'ın Marakeş kentinde düzenlenen Hükümetlerarası Konferans'ta BM üye devletlerinin çoğunluğu tarafından *Küresel Mutabakat*'ın kabul edilmesi ve ardından 19

Aralık'ta BM Genel Kurulu tarafından resmi olarak onaylanmasıyla sona erdi. Tüm bu süreçler göç sorununun uluslararası bir sorun olarak kabul edilmesi, çözüm yolları adına da ortak hareket edilmesini zorunlu kıldı. Bu amaçla yeni oluşumlar gündeme getirildi.

1.1. Göç Akınlarının İzlenmesinde Veri İttifakı

21. yüzyılın başında veri işleme kapasitelerinin artması ve dijital veri depolamanın yaygınlaşması, büyük verinin toplanma, paylaşım ve analiz edilme süreçlerinde önemli gelişmeler sağlamıştır. 2007 yılından itibaren göç araştırmalarında büyük veri kullanımında önemli bir artış gözlenmiştir. Bu araştırmaların neredeyse %60'ı Kanada İstatistik Kurumu verilerine dayanmaktadır ve bu çalışmalarda sıklıkla *Kanada Nüfus Sayımı ile Kanada Göçmenleri Boylamsal Anketi (Longitudinal Survey of Immigrants to Canada LSIC)* gibi veri setleri kullanılmaktadır (Ashton vd., 2016:2). Kanada erişilebilir göç istatistiklerini üretme gücüyle göç araştırmalarını domine etmektedir. Kanada'nın uluslararası göç örgütleriyle yaptıkları ortaklıklar ise kitlesel göçlerin seyrini izleme amacıyla kurulmuştur.

Göç araştırmalarında büyük veri kullanımının önemine dair farkındalık esasen 2011 yılında Suriye iç savaşı kaynaklı kitlesel göçlerle belirgin hale gelmiştir. Bu göç hareketi, Avrupa, Afrika ve Orta Doğu'da kamuya açık ve hükümetler tarafından paylaşılan veri miktarını, veri paylaşım hızını ve veri türünü artırmıştır. *IOM ve Kanada Göçmenlik, Mültecilik ve Vatandaşlık (Immigration, Refugees and Citizenship Canada- IRCC)* kurumlarının haftalık raporları, kamuoyunun mülteci verilerine olan ilgisini artırmış ve göç araştırmaları için yeni bir veri erişim yarışını başlatmıştır (Ashton vd., 2016:4).

Düzensiz göçle mücadelede en temel unsur düzenli verinin edinimidir. 2015 yılında kabul edilen *Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi (The 2030 Agenda for Sustainable Development)* hedeflerinin sürekliliği için oluşturulan *İstatistik Komisyonu*, göç istatistiklerinin neredeyse üçte ikisine dair düzenli veri olmadığını tespit ederek veri kaynaklarının sınırlılığına işaret etmiştir (United Nations, 2017). Bu kısıtların aşılması yönünde girişimlerin çok daha öncesinden başladığı söylenebilir. 2014 yılında Pekin'de düzenlenen ilk toplantısından bu yana *Küresel Çalışma Grubu*, büyük veri ortaklıkları ve pilot projeleri üzerine çalışmaktadır. 2015 yılında Abu Dabi'de düzenlenen ikinci konferans *Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin* göstergeleri için kapasite geliştirme ve büyük veri kullanımını konu edinmektedir (United Nations, 2016).

Tekil çalışmaların varlığı bilinmekle birlikte göç alanında veri eksikliğinin giderilmesi konusunda uluslararası ortaklıkların oluşturulması yine uluslararası kuruluşların girişimiyle gerçekleşmiştir. *Göç İçin Büyük Veri İttifakı (The Big Data for Migration Alliance -BD4M)* bu amaçla 2018 yılında kurulmuştur. Bu ittifak, IOM'e bağlı *Küresel Göç Verileri Analiz Merkezi (Global Migration Data Analysis Centre)* ve *AB Komisyonunun Ortak Araştırma Merkezi (Joint Research Centre (JRC))* arasında gerçekleşmiştir. Nihai olarak amaçlanan göç istatistiklerini tek bir merkezde toplayarak güvenli erişim sağlama amacıyla birçok projeye destek vermektir. Küresel Göç Verileri Analiz Merkezi, bünyesinde yürütülen bazı projeler veri temelli paylaşımın arttırılmasına bazıları da göç süreçlerinin geleceğine dair projeksiyonlar geliştirilmesini amaçlamaktadır. Örneğin projelerden biri olan ve 2021'de kurulan *Afrika Göç Veri Ağı (The Africa Migration Data Network (AMDN))* projesi, göç verileriyle ilgili konularda kıtalar arası iyi uygulamaların değişimini teşvik etmeyi, göç verileriyle ilgili girişimlerin uygulanmasında ağ üyeleri arasında koordinasyonu ve işbirliğini kolaylaştırmayı özetle Afrika genelinde veri paylaşımını teşvik etmeyi hedeflemektedir. Göç senaryoları üretmek uzun dönemli projeksiyonlar ortaya koymayı amaçlayan projeler de mevcuttur. *Hollanda Disiplinlerarası Demografik Enstitüsü (Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute (NIDI))* ile ortaklaşa olarak, AB tarafından finanse edilen *Horizon2020 Crossmigration* projesi göç senaryoları ile gelecekteki göç politika kararlarını yönlendirmek için araçlar üretmektedir. Bir başka örnek olan *USA for UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees-Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)*'nin inovasyon laboratuvarı *Hive (Humanitarian Innovation and Venture Exchange)* makine öğrenimini ve yeni teknolojileri insani yardıma entegre etme ve geçim kaynaklarını iyileştiren çözümler geliştirmeye odaklanmaktadır (Simit vd., 2022: 3).

Göç alanında yapay zeka uygulamaları, büyük ölçüde uluslararası kuruluşların öncülüğünde gelişmektedir. Bu durum, çeşitli örneklerle desteklenebilir; ancak temel olarak dikkat çeken, bu alandaki yeniliklerin çoğunlukla küresel aktörlerin inisiyatifiyle şekilleniyor olmasıdır. BM, IOM ve UNHCR gibi kuruluşlar, göç hareketlerini yönetme ve planlamada temel politika aktörleri olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, yapay zeka teknolojisinin yönlendirilmesinde devletlerden çok uluslararası kuruluşların etkili olmasına zemin hazırlamaktadır. Beduschi'nin belirttiği gibi, gelişmiş ülkelerin bu teknolojileri kullanma konusundaki yetkinliklerinin, gelişmekte olan ülkelerin söz konusu teknolojilere erişim ve uygulama kapasitelerini aşması, göç yönetiminde güç asimetrisi ortaya çıkmasına yol açabilir (Beduschi, 2021: 576). Göç süreçlerinde insani yardım ve veri yönetimi arasındaki bu ilişkiler, devletlerin bağımsız veri stratejileri oluşturma gerekliliğini ortaya koymaktadır. Göç alanında veri bilimindeki ilerlemeler ve yapay zeka uygulamalarının geliştirilmesi ulusal sorumluluklar içerisinde tanımlanmalıdır. Devletlerin kendi veri merkezlerini ve veri toplama yöntemlerini geliştirerek göç akımlarına karşı hazırlıklı olması gerekmektedir. Mevcut durumda, insani yardımların koordinasyonunu sağlayan uluslararası kuruluşlar, göç verilerini yönetme gücüne sahiptir. Bu veri kontrolü, hem göç kaynağı olan ülkeler hem de hedef ülkeler açısından hegemonik bir ilişki dinamiği yaratma riskine sahiptir.

2. KİTLESEL GÖÇLERİN İLERİ TEKNOLOJİLERLE İZLENMESİ

Büyük veri, depolama, analiz ve görselleştirme süreçlerinde zorluklar barındıran, çok büyük, çeşitli ve karmaşık yapıya sahip veri kümelerini tanımlamak için kullanılan bir terimdir (Sağıroğlu ve Sınanc, 2013: 42). Büyük verinin temel özellikleri hacim, hız ve çeşitlilik (volume, velocity and variety- 3V) olarak öne çıksa da, aynı zamanda verilerin kapsamlı olması, yüksek çözünürlük sunması, indeksleme ile kolay erişilebilir olması, veriler arasındaki ilişkilerin kurulabilmesi, genişletilebilirlik ve ölçeklenebilirlik gibi niteliklere sahip olma gereklilikleriyle tanımlanabilir (Kitchin ve Ardl, 2016).

Büyük veri, dijital izler, uydu görüntüleri, sosyal medya faaliyetleri ve mobil cihaz konum bilgileri gibi çok boyutlu ve geniş veri kaynaklarını kapsayarak, göç hareketleri hakkında ayrıntılı ve kapsamlı bilgi sağlamaktadır. Yapay zeka, bu geniş veri havuzunu analiz etmek suretiyle göç akışlarının dinamiklerini anlamaya ve öngörmeye yönelik hızlı ve etkili çözümler geliştirme imkânı sunar. Yapay zeka, büyük veriden elde edilen bilgileri makine öğrenimi ve derin öğrenme teknikleri aracılığıyla işleyerek göç hareketliliğine dair eğilimleri tespit etme yeteneğine sahiptir. Kriz durumlarında, yapay zeka algoritmaları, yüksek riskli bölgelerdeki göç akışlarını öngörerek göçmenlerin ihtiyaçlarını önceden belirlemekte ve kaynakların daha etkili bir şekilde tahsis edilmesine katkı sağlamaktadır. Etik ve hukuki temellerde ilerlediğinde yapay zeka, göç yönetimini yalnızca izleme düzeyinde sınırlamayıp, aynı zamanda göçmenlerin korunması ve toplumsal uyum süreçlerine yönelik daha kapsamlı müdahale geliştirilmesine olanak tanımaktadır.

Yapay zeka ve makine öğrenme gibi yöntemlerin göç çalışmalarına aktarılmasında çarpıcı örnekler ortaya konmuştur. Örneğin, UNHCR tarafından yürütülen Project Jetson bunlardan biridir.¹ UNHCR'nin, Somali'de bulunan ekibi, koruma izleme ve nüfus hareketleri verilerini kullanarak tahmine dayalı analitik teknikler uygulamak amacıyla deneysel bir proje başlatmıştır. Projenin amacı, Somali'nin çeşitli bölgeleri ve Etiyopya'nın güneyinde yer alan Dollo Ado sınır bölgesinde mültecilerin ve iç yerinden edilmiş kişilerin varış

¹ Aslında Project Jetson, UNHCR'de tahmine dayalı analitiğin kullanıldığı ilk proje değildir, ancak bu amaçla yapay zeka (AI) kullanan ilk projedir. UNHCR, mülteci hareketlerini tahmin etmek amacıyla dalga yükselmesi ve okyanus akıntıları gibi diğer iklim anormalliklerini analiz ederek Akdeniz üzerinden geçecek kişi sayısını öngörmeye yönelik ilk olarak Winter Cell'i yaratmıştır. Bu girişim, mültecilerin Avrupa'ya ulaşmak için kullandıkları rotalar boyunca risk altındaki yerler ve kışın olumsuz etkileyebileceği noktaları, hava durumu koşullarına ilişkin gerçek zamanlı verileri kullanarak belirlemeye odaklanmıştır (Schneider vd, 2023:66).

sayılarını tahmin ederek saha operasyonlarına destek sağlamaktır. Proje, Somali’de uzun süren çatışmalar ve iklim anomalilerinin yarattığı karmaşık koşullar altında, UNHCR’nin geleneksel nüfus tahmin yöntemlerinin ötesine geçerek farklı bölgelerdeki nüfus hareketlerini öngörmesine yardımcı olmuştur. Kaçma eylemi sırasında nakit akışına ihtiyaç duyan insanların, gittikleri yerde yeniden satın almak üzere keçilerini satma davranışını gözlemleyen çalışma ekibinin, bu davranışı projeye bir endeks olarak eklemesi literatürde yaratıcı bir girişim olarak yerini almıştır (Schneider vd, 2023:66).

Teknolojik çözümler, hükümetlerin ve insani yardım kuruluşlarının, mülteci krizlerine daha iyi yanıt vermesini sağlarken, aynı zamanda riskleri minimize etmekte ve bireylerin hayatta kalma şanslarını artırmayı hedeflemektedir. Bu gelişmelerin sonucunda üretilen örneğin, İnsani Takip Haritası (Humanitarian Tracker), yerinden edilen kişilere güvenli yolculuk rotaları belirlemekte ve insan kaçakçılarından kaçınmalarına yardımcı olma konusunda rehberlik etmektedir. Coğrafi kodlanmış veriler, göçmen ve mültecilerin ihtiyaçlarının belirlenmesinde ve kaynak dağıtımının daha etkili yapılmasında büyük rol oynamaktadır (Asthon vd, 2016:4). Büyük verinin göç sorunlarına çözüm üretme kapasitesi, göç sürecinin farklı aşamalarında anlamlı katkılar sağlayabilir. İlk aşama, göçmenlerin yolculuk süreçlerini kapsar; bu aşamada büyük veri analizi, geçiş akışları ve göç stoku gibi dinamiklerin incelenmesine olanak tanır. İkinci aşama, göçmenlerin varış ülkelerinde entegrasyon süreçlerini ele alır ve bu süreçlerin değerlendirilmesi için çeşitli entegrasyon endekslerinin oluşturulmasına imkan verir. Son aşama ise, göçün kaynak ülkeler üzerindeki etkilerini ve göçmenlerin geri dönüşünü incelemeye odaklanır (Sirbu vd., 2021). Göç bir yol hikayesidir ve güvenli alanlara ulaşmaya çalışan insanlar, bu yolda sadece fiziksel değil, aynı zamanda giderek artan bir şekilde dijital altyapılara güvenmektedir. Yolculuk aşamasında özellikle bazı göstergeler göç akını tahmin etmek açısından gereklidir. Örneğin yüksek döviz alımı/satımı, tweter yer işaretlemeleri, online harita kullanımı, gayrimenkul satışı/alımı gibi eylemler tahmin geliştirmeyi kolaylaştırır. Hedeflenen ülkeye geçiş biçiminin niteliği, bu süreçte sosyal ağ kullanımı önem taşır. Düzensiz göçte karşılaştığımız insan ticaretini önlemek amacıyla özellikle bilgilendirme amaçlı sitelere girişlerin analizi, önleyici politika üretmede emniyet birimlerinin işlerini kolaylaştırabilmektedir (Köster vd, 2018). Sosyal medya, mobil cihazlar ve benzeri dijital olarak ağlanmış teknolojiler, Latonero ve Kift’in (2018) "digital passages" (dijital geçitler) olarak adlandırdığı, mültecilerin, kaçakçıların, hükümetlerin ve şirketlerin birbirleriyle ve yeni teknolojilerle etkileşime girdikleri sosyo-teknik akış alanları olarak görülmektedir. İnsani hareketlilik yoğunlaştıkça göç güzergahları ve rotalar önem kazanmıştır. Bu çerçevede sosyal medya kullanımı üzerinden elde edilen büyük veriye dayalı yöntemler, mülteci ve yerinden edilmiş kişilerin ihtiyaçlarını daha etkin bir şekilde karşılamak amacıyla çeşitli yenilikler sunmaktadır.

Sosyal medya, göç kararının verilmesi ve yerleşecekleri yerlerin belirlenmesinde giderek daha popüler bilgi kanalları haline gelmekle birlikte çeşitli zorluklar da içermektedir. Teknolojilere eşitsiz erişim ve hükümet gözetimi korkusunun akıllı telefon kullanımını sınırlaması göç sürecinde diğer sosyal ağların harekete geçirilmesine neden olmaktadır (Dekker vd, 2018:2-5). Örneğin, REFUNITE gibi platformlar, çatışma veya doğal afet gibi kriz durumlarında birbirinden ayrılmış aile bireylerini yeniden bir araya getirme işlevi görmektedir. Bu platformlar, kullanıcıların kimlik bilgilerini doğrudan açığa çıkarmadan, yalnızca tanıdıkların tanıyabileceği ipuçlarıyla arama yapılmasına olanak tanıyarak gizliliği koruma ilkesini benimsemektedir. Bu sayede, mültecilerin güvenli bir şekilde yakınlarına ulaşabilmeleri sağlanmakta ve kişisel verilerin izinsiz erişim veya saldırı riskine karşı korunması hedeflenmektedir (Bock, Hague ve McMahon, 2020: 15)

Bu nedenle göç akışının seyri genel olarak insanların kaçış planına dair yaptıkları araştırmalarla gelişmektedir. İnternet üzerinden yapılan taramalar göç çalışmalarında önemli bir data seti oluşturmaktadır. Örneğin, Ukrayna’dan AB’ye yönelik göçü izlemek amacıyla Google Trends aracılığıyla yapılan internet aramaları analiz edilmiş ve sonuçlar UNHCR’nin resmi mülteci verileriyle karşılaştırılmıştır (Juric, 2022). Göç süreçlerinde dijital teknolojilerin ve sosyal medya platformlarının etkisi, bilgiye erişim açısından yeni

fırsatlar sunsa da, bu araçların kullanımı göçmenler için önemli riskler de barındırmaktadır. Dijital teknolojiler bilginin hızla yayılmasını sağlarken, bu süreçteki eşitsizlikler göçmenlerin ihtiyaç duydukları bilgiye ulaşmalarını engelleyebilir ve yanlış bilgilere açık hale getirebilir. Ayrıca, dijital platformların gözetim araçları olarak kullanılması, göçmenlerin mahremiyetini tehdit etmekte ve güvenlik kaygılarını artırmaktadır.

3. DİJİTAL KİMLİKLENDİRME

Düzensiz göç, günümüzde önemli bir uluslararası mesele olarak öne çıkmaktadır. Hükümetler, artan düzensiz göçle başa çıkmak için çeşitli stratejiler geliştirmekte; ancak bu çabaların çoğu, göçün kökenine inmek yerine yüzeysel kontrol önlemlerini artırmaya yönelmektedir. Kayıt ve kimliklendirme süreçleri dijital ağlar ve bilgisayar sistemleri aracılığıyla yürütülmekte, bu süreçlerin etkinliğini artırmak amacıyla Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeler arasında düzensiz göçle ilgili veri paylaşım ağları geliştirilmektedir (Broeders, 2007).

Eurodac, Eurosur ve Schengen Bilgi Sistemi (SIS), Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerde mülteci ve göçmenlerin kayıt altına alınmasını mümkün kılan ortak bir göç yönetim politikasının temel unsurlarını oluşturmaktadır. Eurodac, sığınma talebinde bulunan bireylerin parmak izlerini biyometrik olarak kaydederek, bu verilerin AB genelinde paylaşımını sağlamaktadır. Bu sistem, mültecilerin izlenebilirliğini artırmayı ve mükerrer başvuruların önüne geçmeyi hedeflemektedir. Eurosur, AB'nin dış sınır güvenliğini güçlendirmek ve yasa dışı sınır geçişlerini tespit etmek amacıyla oluşturulan bir gözetim sistemi olup, bu sayede sınır bölgelerinde mültecilerin ve düzensiz göçmenlerin tespit edilmesi mümkün hale gelmektedir. Schengen Bilgi Sistemi (SIS) ise, AB sınırları içindeki bireylerin ve eşyaların hareketlerini izleyerek yasa dışı göç veya suç unsurlarıyla bağlantılı bilgilerin paylaşımını gerçekleştirmektedir. Bu üç sistem, mülteci hareketlerini izleme, düzensiz göçle mücadele etme ve AB'nin güvenliğini sağlama amacı güderken, dijital veri tabanlarının kullanımı, bireylerin gizliliği ve veri güvenliği açısından önemli etik sorunları da gündeme getirmektedir. Mülteciler üzerindeki olası gözetim ve kontrol baskısı, AB'nin güvenlik ile insani odaklı göç politikaları arasında bir denge sağlama gerekliliğini tartışmaya açmaktadır.

General Data Protection Regulation (Genel Veri Koruma Yönetmeliği) olarak bilinen ve Avrupa Birliği tarafından 2016 yılında kabul edilerek 25 Mayıs 2018'de yürürlüğe giren, bireylerin kişisel verilerinin korunması ve işlenmesi konusundaki haklarını güvence altına almayı amaçlayan düzenlemede biyometrik veriler "hassas veri" olarak tanımlanmaktadır (Kuner, 2018: 22). Bu verilerin işlenmesi için güçlü koruma önlemlerinin alınması gerekmektedir. Özellikle, biyometrik veriler yalnızca bireyin açık rızasıyla veya kamu güvenliği, sağlık gibi yasal gereklilikler kapsamında işlenmelidir. Bu düzenleme, bireylerin gizlilik haklarını korumayı amaçlarken, veri işleyen kurum ve kuruluşlara da sıkı sorumluluklar yükleyerek, veri ihlali durumlarında yaptırımlar uygulanmasını öngörmektedir. Göç amacıyla biyometrik verilerin işlenmesi, potansiyel kötüye kullanımı önlemek için sıkı gizlilik kurallarına uymalıdır. Veri güvenliğine ilişkin endişelerin giderilmesi ve etik sorumlulukların sağlanmasını amaçlayan bu düzenlemelere karşın, artan sınır kontrolleri karşısında biyometrik sistemlerin verimliliği ile veri koruma gereksinimleri arasında bir çatışma yaratabileceği ihtimali düşünülmelidir (Hayes, 2017: 205).

3.1. Biyometrik Verilerin İnsani Yardımlarla Eşleştirilmesi

Biyometrik tanımlama (biyometri), bir kişinin kimliğini dijital ortamda parmak izi, iris taraması ve yüz tanıma yazılımları gibi yöntemlerle kaydetme sürecidir. 2002 yılında UNHCR, Peşaver'deki Afgan mültecileri arasında bir iris tanıma sistemi test ederek biyometrik mülteci kaydını uygulamaya sokmuştur. Bu uygulama, iris teknolojisinin dünya genelindeki ilk saha kullanımı olarak kabul edilmektedir. Başlangıçta, bu testler yalnızca gönüllü geri gönderme merkezinde gerçekleştirilmiş; ancak pilot aşamanın ardından, beş farklı merkezde iris tarama testleri kurularak bu testlerin, seyahat ve yeniden entegrasyon yardımı almak isteyen tüm geri dönen Afganlar için zorunlu hale gelmesi sağlanmıştır (Jacobsen, 2017:531).

Bu başlangıcın ardından, biyometrik kayıt sistemleri hızla yaygınlaşmış ve yalnızca sınır kontrollerinde değil, aynı zamanda insani yardımlara erişimde de önemli bir araç haline gelmiştir. Bu uygulamalara örnek olarak, IrisGuard ve Afrika'da kullanılan PRIMES (Profiled Refugee Information Management and Empowerment System) gösterilebilir. UNHCR ve Ürdün'deki Kahire Amman Bankası (CAB), mültecilere finansal yardım sunmak amacıyla EyeCloud projesini geliştirmiştir. Bu sistem, mültecilerin bankaya gitmeden ve ATM kartına ihtiyaç duymadan CAB'nin ATM ağı üzerinden işlem yapmalarını sağlamaktadır. Iris özellikli ATM programı 2012 yılında faaliyete geçtiğinde, finansal yardım almak isteyenlerin bu sisteme kayıt olmaları zorunlu hale getirilmiştir. Proje, daha sonra Ortadoğu alt bölgesine yayılmıştır (Sanchez-Monedero, 2018). Benzer bir başka örnek olan Yunanistan'da, UNHCR, Greek Cash Alliance (GCA) programı kapsamında ihtiyaç sahibi mültecilere nakit kartları dağıtmakta ve bu yardımlar ProGresV4 veri tabanı üzerinden takip edilmektedir. Bu sistem, Yunan Sığınma Servisi'nin (GAS) ALKIONI veri tabanı ile çapraz kontrol edilmektedir. ProGresV4, mültecinin coğrafi konumu gibi bilgileri içermekte ve UNHCR'in konut sağlama programı ESTIA ile verileri paylaşılmaktadır (Metcalf ve Dencik, 2019). Yine Ürdün'deki Zaatarı ve Azraq mülteci kamplarında Dünya Gıda Programı (WFP) tarafından biyometri, blockchain teknolojisi ve algoritmalar kullanılarak geliştirilen yardım dağıtım sistemi, mültecilerin temel ihtiyaçlara erişimini sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Bu sistem kapsamında mülteciler, market alışverişlerinde ödeme yapmak için iris taramasına tabi tutulmakta, bu tarama biyometrik doğrulama yöntemi olarak kullanılmaktadır (Lemberk ve Haoity, 2021: 44-45).

Covid 19 pandemisi dönemi hemen her alanda insanları birer veri öznesi haline getirirken; gözetim, biyometrik tarama, karantina ve ön tarama gibi dijital araçların yoğun olarak kullanılması, mülteci hareketliliğin izlenmesi ve sınır geçişlerinin hızla normalleşmesini kolaylaştırmıştır (Collins, 2023:739). Pandemi sırasında, Myanmar'dan kaçan Rohingya mültecilerinin kaldığı Cox's Bazar kampında uluslararası personelin sınırlı erişimi nedeniyle insani yardım faaliyetleri, yerel aktörler ve iletişim teknolojileri aracılığıyla uzaktan yürütülmüştür. Bu bağlamda uzaktan yönetim, insani yardım alanında ilgi görmüş bu uygulamaların genişlemesiyle, insani yardımda hem bir yerleşme hem de dijitalleşme beklentisi artmıştır (Hilzenden, 2021: 62). Ancak dijitalleşmenin getirdiği avantajın yanında olası yaratabileceği tehlikelere en iyi örnek yine bu kamptan gösterilebilir. Cox Bazaar kampında Rohingya mültecilerinin biyometrik verilerinin Bangladeş hükümeti tarafından Myanmar ile paylaşılması, veri güvenliği ve etik sorumlulukları tartışmaya açmaktadır. Göç yönetiminde dijitalleşme ve veri teknolojileri, pratik faydalar sağlasa da, bu verilerin devletler ve üçüncü taraflarca nasıl kullanılacağı konusundaki belirsizlikler ciddi endişe doğurmaktadır.

Biyometrik veriler, dijital fotoğraflar, iris taramaları ve parmak izleri gibi kişiye özel tanımlayıcılar aracılığıyla; daha verimli kayıt süreçleri, yardımların daha hızlı ve adil dağıtım, sahte taleplerin azaltılması gibi kolaylıklar sağlandığı öne sürülse de, bu sistemlerin kişisel mahremiyeti ihlal eden ve bireylerin gizlilik haklarını tehlikeye atan müdahaleci bir gözetim sistemine dönüşme riski göz önünde bulundurulmalıdır (Taylor, 2017: 33).

Dijitalleşme ve yapay zeka uygulamaları, göç yönetimi ve sınır kontrolünde köklü dönüşümler sağlamıştır; bu teknolojiler, göç hareketlerini takip etmekle kalmayıp öngörü ve yapılandırma işlevlerini de üstlenmektedir. Ancak, eleştirel yaklaşımlar, bu teknolojilerin tarafsız olma olasılığının sorgulanabilir olduğunu ve belirli ekonomik ve siyasi çıkarlar doğrultusunda şekillendirildiğini öne sürmektedir. Özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika sınırlarındaki dijital gözetim ve veri toplama pratikleri, düzensiz göçmenlerin damgalanmasını ve dışlanmasını pekiştiren mekanizmalar olarak eleştirilmektedir. (Collins, 2023: 745).

Sınır güvenliği ve insani yardım amacıyla bu teknolojilere olan güven artarken, göçmenlerin hareketlerinin yalnızca tahminlere dayalı olarak yönetilmesi, insani yardımı bir gözetim ve güvenlik aracı haline getirdiği iddiaları insani yardımın temel değerleriyle çelişkili etik sorunları gündeme getirmektedir (Baykurt ve Lyamuya, 2023:6). Masso ve Kasapoğlu, algoritmalara güvenin göç politikalarının bir uzantısı

olduğu ve insan önyargılarının etkisinin göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulamaktadır (Masso ve Kasapoğlu, 2020: 1207). Veri tabanlı modeller, veri setlerinde bulunan önyargılardan etkilenecek göç tahminlerinde yanlış sonuçlara veya ayrımcı uygulamalara yol açabilme potansiyeline sahiptir (Ajana, 2013: 45).

Uluslararası kuruluşların birlikte hareket ettiği aktörler de önem taşımaktadır. Madianou, dijital çözümlerin sosyal fayda amacı taşısa dahi mülteciler ve diğer savunmasız grupların verilerinin ticari aktörlerce kullanımını tetikleyebileceğini ‘tekno-sömürgecilik’ kavramıyla ele almaktadır. Madianou’nun temel argümanı, bu yapıların, mülteciler ile insani yardım kuruluşları arasındaki mevcut güç asimetrisini yeniden üreterek krizleri çözmek yerine onları süregelen hale getirme riski taşıdığı şeklindedir. Verdiği örneklerden biri, Şubat 2019’da Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı’nın, CIA ile ilişkisi olan Palantir Technologies ile imzaladığı 45 milyon dolarlık ortaklık anlaşmasıdır. Bu tür ortaklıklar, insani yardımın ticari çıkarlarla bütünleşmesi riskini doğurmakta ve mülteciler ve göçmenlere ait hassas verilerin ticari amaçlar doğrultusunda işlenebileceğine dair kaygıları derinleştirmektedir (Madianou, 2019:2).

SONUÇ

Günümüzde göç hareketliliği, çatışmalar, iklim değişikliği, ekonomik istikrarsızlıklar ve diğer küresel sorunlarla birlikte hızla artmaktadır. Bu artış, göç süreçlerinin izlenmesi ve yönetilmesinde yeni teknolojilerin, özellikle yapay zeka ve büyük veri analitiği gibi dijital çözümlerin önemli bir rol oynamasını zorunlu hale getirmiştir. Yapay zeka ve veri bilimi, göç akınlarının yönünü ve şiddetini belirlemek, kaynakların daha verimli dağıtılmasını sağlamak ve göçmenlerin temel ihtiyaçlarını planlamak gibi alanlarda önemli fırsatlar sunmaktadır. Ancak bu teknolojilerin uygulanması, bazı etik ve güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Veri gizliliği, algoritmik tarafsızlık ve etik kullanım gibi konular, bu teknolojilerin göç yönetiminde nasıl kullanılacağını sorgulamaktadır.

Uluslararası işbirlikleri, göç verilerinin toplama ve paylaşılmasına yönelik önemli adımlar atmıştır. Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşlar, göç hareketlerinin yönetilmesinde kilit bir rol üstlenmektedir. Bununla birlikte, devletlerin bu süreçteki bağımsızlıkları sınırlı kalmaktadır ve bu durum, gelişmiş ülkelerin teknolojik avantajlarının, gelişmekte olan ülkelerin dezavantajına yol açabileceği bir güç asimetrisi yaratmaktadır. Özellikle, büyük veri kullanımının ve yapay zekanın sosyal, politik ve ekonomik dinamikleri etkileyebileceği, bu teknolojilerin yalnızca teknik araçlar olarak değil, aynı zamanda güç ilişkilerini şekillendiren unsurlar olarak görülmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Veri güvenliği ve etik sorunlar, göç alanında dijitalleşmenin en önemli tartışma konularından biri olmuştur. Göçmenlerin ve mültecilerin verilerinin kötüye kullanımının önüne geçmek için, veri gizliliği ve insan hakları perspektifinden çözümler geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, bu teknolojilerin kullanımı, toplumların ve bireylerin eşitlik temelinde göç politikalarına dahil edilmesini gerektiren bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Göç yönetiminde devletlerin sorumlulukları ve bağımsız veri stratejileri geliştirme gerekliliği giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Sonuç olarak, yapay zeka ve büyük veri analitiği, göç yönetiminde büyük bir potansiyele sahipken, bu teknolojilerin kullanımı esnasında sosyal, etik ve güvenlik boyutlarının dikkatle ele alınması gerekmektedir. Hem uluslararası düzeydeki güç asimetrisinin azaltılması hem de gelişmekte olan ülkelerin teknolojilere erişiminin artırılması, daha adil göç politikalarının oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Ajana, Btihaj (2013), *Governing Through Biometrics: The Biopolitics Of Identity*, (Berlin: Springer).
- Ashton, William , Pallabi Bhattacharyya, Eleni Galatsanou, Sally Ogoe, Lori Wilkinson (2016). *Emerging Uses of Big Data in Immigration Research Final Report Submitted to SSHRC*, (Manitoba: Brandon University).
- Baykurt, Burcu ve Alphoncina Lyamuya (2023), "Making Up The Predictable Border: How Bureaucracies Legitimate Data Science Techniques." *New Media & Society*, 26(12), s.1-17.
- Beduschi, Ana (2021), "International Migration Management In The Age Of Artificial Intelligence", *Migration Studies*, 9(3), s. 576-596.
- Bock, Joseph G., Ziaul Haque, and Kevin A. McMahon (2020), "Displaced And Dismayed: How ICTs are Helping Refugees and Migrants, and How We Can Do Better." , *Information Technology for Development*, 26 (4), s. 670-691.
- Broeders, Dennis (2007), "The New Digital Borders Of Europe: EU Databases And The Surveillance of Irregular Migrants", *International Sociology*, 22(1), s.71-92.
- Collins, Francis. L. (2023), "Geographies of Migration III: The Digital Migrant", *Progress in Human Geography*, 47(5), s.738-749.
- Dekker, Rianne., Godfried Engbersen, Jeanine Klaver, Hanna Vonk (2018), "Smart Refugees. How Syrian Asylum Migrants Use Social Media Information in Migration Decision-Making." *Social Media+Society* 4 (1), s. 1–11.
- General Data Protection Regulation (2016), The European Parliament And Of The Council Of 27 April 2016 On The Protection Of Natural Persons With Regard To The Processing Of Personal Data And On The Free Movement Of Such Data, And Repealing Directive 95/46/EC.
- Hayes, Ben (2017), "Migration And Data Protection: Doing No Harm In An Age Of Mass Displacement, Mass Surveillance And "Big Data"", *International Review of the Red Cross*, 99(904), s. 179-209.
- Hilzendegen, Philipp (2021), "Humanitarian Operations During COVID-19: Remote Management, Digitalisation, and Localisation in the Rohingya Refugee Response", *Wageningen University M. Sc. International Development Studies SDC 80736*.
- Jacobsen, Katja. L. (2017), "On Humanitarian Refugee Biometrics And New Forms Of Intervention". *Journal of Intervention and Statebuilding*, 11(4), s. 529-551.
- Jurić, Tado (2022), "Predicting Refugee Flows From Ukraine With An Approach To Big (Crisis) Data: A New Opportunity For Refugee And Humanitarian Studies" *Medrxiv*, <https://doi.org/10.1101/2022.03.15.22272428>.
- Kitchin, R., & McArdle, G. (2016). What makes Big Data, Big Data? Exploring the ontological characteristics of 26 datasets. *Big Data & Society*, 3(1). <https://doi.org/10.1177/2053951716631130>.
- Köster, Antonia, Cora Bergert ,Jana Gundlach, (2018), " Information as a Life Vest: Understanding the Role of Social Networking Sites for the Social Inclusion of Syrian Refugees" *Thirty Ninth International Conference on Information Systems*, San Francisco, Short Paper.
- Kuner, Christopher (2018), "Data Protection Law and International Jurisdiction on the Internet". *International Data Privacy Law*, 8(1), s. 20-30.
- Latonero, Mark ve Paula Kift, (2018), "On Digital Passages And Borders: Refugees And The New Infrastructure For Movement And Control", *Social Media+ Society*, 4(1), <https://doi.org/10.1177/2056305118764432>.
- Lemberg-Pedersen, Martin ve Eman Haioty (2020), "Re-assembling the Surveillable Refugee Body in the Era of Data-Craving." *Citizenship Studies*, 24 (5), s. 607-24.

- Madianou, Mirca (2019), “Technocolonialism: Digital Innovation And Data Practices In The Humanitarian Response To Refugee Crises”, *Social Media+ Society*, 5(3), s.1-13.
- Masso, Anu ve Tayfun Kasapoglu (2020), “Understanding Power Positions In A New Digital Landscape: Perceptions Of Syrian Refugees And Data Experts On Relocation Algorithm”, *Information, Communication & Society*, 23(8), s. 1203-1219.
- Metcalf, Philippa ve Linda Dencik (2019), “The Politics Of Big Borders: Data (In) Justice And The Governance Of Refugees”, *First Monday* 24(4), 10.5210/fm.v24i4.9934.
- Sagiroglu, Şeref ve Duygu Sinanc (2013), “Big Data: A Review. In 2013 International Conference On Collaboration Technologies And Systems (CTS)” *IEEE*, s.42-47.
- Sanchez-Monedero, J. (2018), The datafication of borders and management of refugees in the context of Europe, Working Paper, Cardiff University. Retrieved from <https://datajusticeproject.net/wp-content/uploads/sites/30/2018/11/wprefugees-borders.pdf>.
- Schneider, Catherine, Rebeca Jimenez, Sofia Kyriazi (2023), “Artificial Intelligence-Based Predictive Analytics in the Humanitarian Sector: The Case of Project Jetson”. *Harnessing Data Innovation For Migration Policy*, 66.
- Smith, Nicole, Muhammed Y. Idris, Friederike Schüür, Rita Ko (2022), “Data for Good, What Is It Good For?: Challenges, Opportunities, and Data Innovation in Service of Refugees”, *Harvard Data Science Review* 4 (1). <https://doi.org/10.1162/99608f92.a6dbaef3>.
- UN GA. (2017), Resolution adopted by the General Assembly on Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N17/207/63/PDF/N1720763.pdf?OpenElement>.
- World Migration Report (2024), Migration Continues To Be Part of the Solution in a Rapidly Changing World, But Key Challenges Remain, McAuliffe, Marie ve Linda Oucho (Ed), World Migration Report, International Organization for Migration (IOM). <https://doi.org/10.1002/wom3.33>.

Devlet Biliminin Konusu ve Metodu - N.N. Alekseyev
Предмет и метод науки о государстве - Н.Н. Алексеев

Hatice Duygu Bankoğlu, Dr., ORCID: 0000-0002-7261-8315, h.duygubankoglu@gmail.com

Devletin Genel Teorisi Üzerine Denemeler
(Devlet Biliminin Temel Ön Koşulları ve Varsayımları)

**[Очерки по общей теории государства (Основные предпосылки и гипотезы
государственной науки)]¹**

N.N. Alekseyev [Н.Н. Алексеев]

Moskova 1919

Moskova Bilim Yayınları

Birinci Bölüm

(sayfa 3-34, dipnotlar 28-34)²

Devlet Biliminin Konusu ve Metodu

¹ Nikolay Nikolayevich Alekseyev (1879 Moskova, 1964 Cenevre), filozof ve hukuk profesörüdür. Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. 1911 yılında “Metodlarının Tarihsel İlişkisinde Sosyal ve Doğal Bilimler” başlıklı tezi ile devlet bilimleri alanında uzman oldu. 1917 yılında Moskova Üniversitesi’nde görev aldı. 1908-1910 yılları arasında Berlin’de A. Riehl ve G. Simmel, Heidelberg’de W. Windelband ve G. Jellinek ile seminerlere katılmıştır. *Hukuk Felsefesinin Temelleri* (1924), *Devlet Teorisi* (1925-1926), *Din, Hukuk, Ahlak* (1930), *Marksizmin Yolları ve Kaderleri: Marx ve Engels’ten Lenin ve Stalin’e* (1930), *Dünya ve Ruh: Diyalektik Gerçekliğe Dayalı Madde ve Ruh Üzerine Felsefi Düşünceler* (1955) başlıklı eserleri vardır. Hukuk felsefesinde fenomenolojik yöntemi uygulamaya dönük çalışmalarıyla dikkat çeken bir bilim insanıdır (Alekseyev hakkındaki bilgiler için Moskova Devlet Üniversitesi Felsefe Bölümü resmi web sitesinden yararlanılmıştır. Bkz. <https://philos.msu.ru/node/99>). *Devletin Genel Teorisi Üzerine Denemeler* başlıklı kitabı, 1919 tarihlidir. Kitabın önemi yeni bir düzenin kurulmakta olduğu Rus topraklarında tarihsel deneyimlerden yola çıkarak hem hukuk felsefesinin geliştirilmesine hem de devleti kavramada yönemsel bir sorgulamaya yer vermesidir. Kitap “Devlet Biliminin Konusu ve Metodu”, “Devletin Tanımlanması”, “Devlet Gerçekliği, Bağımsız Bir Varlık Olarak Devlet” ve “Devlet İktidarı” olmak üzere dört ana başlıktan oluşmaktadır. Bu çeviri, kitabın “Devlet Biliminin Konusu ve Metodu” başlıklı birinci bölümünü içermektedir. Burada Alekseyev’in Kant’tan Jellinek’e uzanan devlet biliminin temel sistematigini sunması ve bu bilimin özelliklerini irdelemesi önem taşımaktadır. Özellikle KAMU Hukuk ve Yönetim Dergisi’nin ilk sayısında Doç. Dr. İsmail Bahadır Turan tarafından Almandan Türkçeye çevrilen Georg Jellinek’in “Devlet Öğretisi Metodolojisi” bölümüyle birlikte okunduğunda, *Devlet Bilimi* (Alm. *Staatswissenschaft*, Ru. *Государствоведение*) alanındaki yönemsel sorgulamalar ve devlet olgusunu kavrayış tarzları hakkında bilgimiz daha genişlemiş olacaktır.

² Orijinal metninde sayfa 28-34 aralığında açıklama ve kaynak bilgilerini gösteren sonnotlar, çeviri metninde dipnotlar biçiminde sunulmuştur. Alekseyev’in ele aldığı yaklaşımları vurgulamak ve bu yaklaşımları okuyucu açısından ayırt edilebilir kılmak için metne çeviren notları [Çev. Notu] eklenmiştir.

Başlık I.

Devlet Biliminin Konusu ve Metodu

(3'üncü sayfa) Devlet hukukunun (государственного право) modern ders kitapları metodoloji ilgili konulara genellikle çok itina ederler. Hukukçular, yayıncılar ve devlet görevlileri, bilim metodunun konusuna bağlı olması gerektiği ve konunun önüne geçmeye heveslenen her metodolojinin konusuzluk/ içeriksizlik (беспредметность) tehdidi altında olduğu düşüncesinden çekinmezler. Bu nedenle, en başta biliş (idrak) sürecini incelemenin ve bilen zihnimizin bilişsel amaçlar için hizmet eden bilişsel *varlıklar* veya *araçlar* olarak belirlediği postülatları/varsayımları ve normları öğrenmenin önemli ve verimli olduğunu varsayarlar.³ Bu amaçlar, modern metodologlara göre, herhangi bir bilimsel araştırmanın belirleyici anlarıdır;⁴ metodolojilerdeki farklılıklar, bilim insanının kendi belirlediği amaçlara bağlıdır, yoksa neden hiç de konuların kendi farklılıkları değildir. Bilimin konusu hakikatin “işlenmesi”nin, onun stilizasyonunun/yalınlaştırılmasının sonucudur ve ne kadar çok bilimsel stil varsa, o kadar çok konu vardır.⁵ Tek ve aynı “hakikat” (örneğin bir Beethoven sonatı), doğa bilimleri açısından mekanik hareketlerin bir toplamıdır, estetik açıdan ise anlam doludur ve müzikal eser değerindedir. Bu nedenle konunun oluşumu, hakikate hangi amaçlarla yaklaştığımıza ve ondan ne talep ettiğimize bağlıdır.⁶ Bu anlayıştaki metodoloji, bilginin amaçları hakkında veya yalnızca konunun/nesnenin oluşumundan önce gelmeyen aynı zamanda onu ilk kez işleyen ve kuran ilkeler hakkında bir ön bilimdir (предварительная наука). Eğer devlet hakkındaki modern bilim kriz dönemindeyse, bu durum onun bilimsel amaçlarının ve görevlerinin yetersiz bilimsel açıklığından kaynaklanmaktadır. **(4'üncü sayfa)** Bilimi krizden ancak doğru bir şekilde uygulanan

³ Bkz. B. A. Kistyakovskiy, *Sosyal Bilimler ve Hukuk*, Moskova, 1916, s. 235 [B. A. Кистяковский, “Социальные науки и право”, М. 1916, стр. 235]: “Temel dikkatini biliş sürecine yönelten Yeni-Kantçı akım bizim görüşümüze göre en verimli olandır. *Bilişin araçları olarak zorunlu normlar ile bilişin kendi yasaları arasında sıkı/ katı bir ayırım yapmaktadır.*”

⁴ Mantık ve metodolojinin görevleri şöyle tanımlanıyor: “Mantığa, hedefe ulaşmanın mümkün olabileceği talimatlar/emirler verme görevini veriyoruz: Güvenilir, genel olarak geçerli hükümlere ulaşmak”... “Metod hakkındaki doktrininin genel görevi, tasarım ve bilme sürecimizin verili durumuna dayanarak ve doğal olarak zihinsel faaliyetleri kullanarak belirlenen hedefe ulaşmamızı sağlayacak tekniğe yönelik talimatlar vermektir...” Metodoloji bu açıdan jimnastiğe benzer: “Jimnastik nasıl ki yalnızca kendi iradesiyle uzuvlarını harekete geçirmiş olanlara hitap ediyorsa, nasıl ki bir yandan doğal olarak alışla gelmiş hareketleri geliştirmeye ve daha çeşitli hale getirmeye, diğer yandan onları uygunsuz yan hareketlerden kurtarmaya çalışıyorsa, nasıl ki tek bir darbeye tüm alışkanlıkları yok edemiyor ya da yeni kaslar ve eklemler yaratamıyorsa, mantıksal jimnastik de gerektirdiği tüm düşünme faaliyetleriyle gelişip dönüştüğü ölçüde gerçekleştirilebileceğini asla unutmamalıdır.” Christoph von Sigwart, *Logik*, 2 Bd., 1904, p. 3 (*Mantık*, St. Petersburg. 1908, İ. A. Davidova, cilt II, s. 3-4'ten çeviri -“Логика”, СПб. 1908, пер. с 3-го посм. изд. И. А. Давыдова, т. II, стр. 3-4). Bu sözler, yukarıda adı geçen yazarların yanında aşağıda sıralanan yazarların da ait olduğu mantık ve metodolojide bütün bir yönelimin ilkelerine biçim vermektedir: W. Windelband, H. Rickert ve bizim A. A. Çuprov. Bu eğilimin felsefi temellerine yönelik eleştiri, bir yanda felsefede Marburg okulunun destekçilerinde, diğer yanda da Husserl'de bulunabilir. Özellikle bkz. Ernst Cassirer, *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*, Berlin, 1910, s.s. 1-23, 292-313 (E. Cassirer, *Biliş ve Gerçeklik*, St. Petersburg, 1912- “Познание и действительность”, СПб, 1912). E. Husserl, *Logische Untersuchungen*, 1902; gözden geçirilmiş ikinci baskısı var (birinci bölümü Rusçaya çevrilmiştir, S. L. Frankom, St. Petersburg, 1909). Windelband ve özellikle Rickert, bu eleştirinin etkisiyle görüşlerini oldukça değiştirmiştir ancak bu değişikliklerin sosyal bilimlerin metodoloji anlayışı üzerinde çok az etkisi olmuştur. Bkz. H. Rickert. *Zwei Wege der Erkenntnistheorie in Kantstudien*, XIV (1911) ve *Vom Begriff der Philosophie in Logos'e I* (1910). W. Windelband, *Die Prinzipien der Logik*, in *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften*, Tübingen, 1912, Erster Band, Logik.

⁵ Bkz. A.A. Çuprov, *İstatistik Teorisi Üzerine Denemeler*, 2. Baskı, St. Petersburg, 1910, s. 44 ve devamı [A. A. Чупров, *Очерки по теории статистики*, 2 изд., СПб. 1910, стр. 44 и сл.].

⁶ Bkz. G. Jellinek, *System der subjectiven öffentlichen Rechte*, 2-te Auflage, 1905, s.14-15; Th. Kistjakowsky, *Gesellschaft und Einzelwesen*, 1899, s. 62 ff., bu bakış açısının özellikle açık biçimlendiği yer.

metodoloji çalışması çıkarabilir. Bütün bilimlerin canlanması, tamamen yeni olmasa da, en azından özel ve yeni bir kesinliğe sahip olan doğru metodu bulmaya bağlıdır.⁷

Devlet biliminde modern metodolojik arayışlar, Kant'ın pratik felsefesinin baskın etkisiyle ortaya çıkmıştır. “Genellikle”, bir devlet araştırmacısının (государственник) dediği gibi, “hukuk üzerine tüm bilim dallarındaki tartışmaların büyük kısmı, kaçınılmaz şekilde bugüne kadar *hukuki muhakeme yeteneğini* (юридической способности суждения) kurmada içtihadın borçlu olacağı bir Kant'ın olmayışından kaynaklanıyor.”⁸ Eleştirel felsefenin öğüdünü takip ederek modern metodoloji, tıpkı suya girmeden yüzmenin öğrenilemeyeceği gibi konunun/nesnenin bilgisine varmadan düşünce formlarının öğrenilemeyeceğini varsayar.⁹ Diğer unsurların, onlar için özgüllenen işlerin üretimi haricinde başka yollarla araştırılabileceği ve incelenebileceği, ancak bilgi ile ilgili tüm araştırmaların yalnızca bilmekle yapılabileceği ve kişinin araştırmalarını bu sözü edilen bilgi aracına yöneltmesinin bilmekten başka bir şey olmadığı” uzun zamandır söylenmektedir.¹⁰ “Ateş yakmanın ve söndürmenin çeşitli metodları, belirli bir hedefe ulaşmayı amaçlayan çeşitli araçlardır. Belirlenen hedef duyuşal olarak algılanan bir olgudur ve araçlar da hedefi belirleyen kişi için ortaya çıkan, duyuşal olarak algılanan olgulardır, çünkü tam olarak arzuladığı şeyin onlar aracılığıyla gerçekleşeceğini bilir. Mutlu bir yaşam düşüncesi ve ona ulaşmanın yolları olduğu kadar, mutluluğu aramanın da birçok yolu vardır. Ayrıca ne istediğini iyi bilmeyen biri, belli belirsiz önsezisel amaçlarının gerçekleşmesinin hangi koşullara bağlı olduğunu bilemez; onun yöntemi gelişigüzel/el yordamıyla dolaşmak olacaktır.”¹¹ Fakat bütün bu akıl yürütmeler, ateşle ilgili değil, su ile ilgili değil, insanın mutluluğuyla ilgili değil de bilişsel amaçlarla ilgili olduğunda; bilginin konusu duyuşal olarak algılanmadığında, bilmenin konusu bilmenin kendisi olduğunda uygulanabilir mi? **(5’inci sayfa)** Ancak diyelim ki bu zorluk yok. Diyelim ki konuyu anlamadan önce bilimin kendisine koyduğu ve ona yol gösteren amaçları tanıyabildik, bilmenin araçlarını veya bilimsel metodları belirleyebildik. Fakat soruluyor ki, bunu bulmayı nasıl başardık? Açıkçası, bir metodun yardımını alarak. Diyelim ki biz bir metod keşfettik; fakat şimdi önümüzde yeniden bir soru beliriyor: Biz onu hangi yöntemlerle keşfettik, vb. gibi. Bu biçimle problem sonu gelmeyen bir hal alır ve böylece problemi ortaya koymanın değersizliği ortaya çıkar.¹² Bilme metodları hakkında ve bu metodları bilme yöntemleri vb. hakkında sınırsız sayıda soru sormak imkansızdır, nesnelliğin bilişimizin doğasında yattığını ve dolayısıyla *metodla ilgili her öğretinin özünde zaten konunun kendisi hakkında bazı öğretiler/ doktrinler olduğunu* açıkça anlamak gerekiyor. “Taş ya da yaratık olsun ya da kırmızı ya da yeşil olsun, aranan şeyin ne olduğunu bilmediğinde arayışa giremezsin. Ama aynı zamanda her bilimsel araştırmada,

⁷ M. Deslandres, *La crise de la science politique*, Revue du droit public, 1900, t. XIII, p. 6.

⁸ G. Jellinek, 1.c, s. 13.

⁹ Hegel’in sözleri *Encyclopaedia*’dan alınmıştır (gözden geçirilmiş ve tüm eserler baskısına dahil edilmiştir) Bölüm I, § 10. (V. Çijov tarafından yapılmış Rusça çevirisi vardır: “*Felsefi Bilimler Ansiklopedisi*”, Bölüm I, Mantık, Moskova, 1861, s. 13[“Энциклопедия философских наук”, ч. I, Логика, Москва, 1861, стр. 13].

¹⁰ Ibid.

¹¹ W. Schuppe, *Die Methoden der Rechtsphilosophie*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, Bd. V, 2 Heft, 1884, p. 210.

¹² Bildiğimiz kadarıyla ilk kez bu zorluk Fichte tarafından fark edildi. Eseri için bkz. *Ueber den Begriff d. Wissenschaftslehre*; Rusça çevirisi, Ed. V. N. Trubetskov: *Felsefe Klasikleri*, J. G. Fichte, M. 1916, s. 45 [“Классики философии”, I. Г. Фихте, М. 1916, стр. 45].

araştırılanın hangi konu sınıfına ait olduğuna dair bir kavrayış (представление) veya en azından ilk önerme bulunmalıdır.¹³ Çeşitli bilim yöntemleri bu tasavvurlara göre birbirinden farklılık gösterir ve bilimsel metodlardaki her ilerleme, *nesnenin kendisinin yeni niteliklerine ilişkin tanımlanamayan nüfuz*a dayanır. Bu bulgunun koşulsuz doğruluğu sadece genel ve soyut anlamalarla değil, aynı zamanda bilim tarihinden alınan birtakım kanıtlarla da doğrulanabilir.

Sosyal bilimlerde (социальные науки) ve özellikle de devlet bilimlerinde (государствоведение) doğal ve bilimsel metodların büyük hakimiyetinin tanındığı zamanlar o kadar eski değil. Bu anlamda toplumsal bilimler öğretilerine (изучение общественных наук) metodolojik ön sözlerin yanı sıra genel mantıktan bununla ilgili bölümler eklendi. Araştırmacılar doğanın genel yasalarının bilgisine giden temel yolları formüle ederken geliştirilen doğa bilimleri yöntemlerinden hangilerinin toplumun incelenmesine uygulanabilir olduğu, hangilerinin uygulanamayacağı ve bu yöntemlerin nasıl değiştiği sorusunu sosyolog ve devlet bilimcisi (государствоведения) için ortaya çıkan yeni görevlere bağlı olarak ele almaya başladılar. Örneğin, sosyal bilimlerin açıklama mantığına adanmış ve bu tür tüm metodolojik araştırmalara klasik bir örnek teşkil edebilecek olan J. S. Mill'in *Mantık* kitabının sayfaları bu şekilde yazılmıştır. **(6'ncı sayfa)** Fakat şunu demek zor değildir ki, hem Mill'de hem de ondan önceki ve sonrakilerde tüm sosyal bilimlerin mantığının temel güdüsünü, sosyal bilimlerin konusu/nesnesi ve doğası, konuların derin bir iç benzerliği hakkındaki varsayımlar oluşturmaktadır. Mill'e göre sosyal olgular ne kadar karmaşık olsalar da "onların tüm tutarlılıkları (последовательность) ve bir arada yaşamaları, onların ayrı unsurlarının yasalarından kaynaklanıyor. Sosyal olgular alanında, karmaşık türdeki durumların sonucu, tam da tek tek ele alınan bu durumların sonuçlarının toplamına eşittir ve buradaki karmaşıklık, çok sayıda yasadan değil *çok büyük miktarda ve çeşitli verilerden veya unsurlardan* yani bu az sayıdaki yasaya tabi olarak sonucun üretilmesine katılan faktörlerden kaynaklanmaktadır."¹⁴ Başka bir deyişle, sosyolojinin konusu doğa bilimleri konularından niteliksel (качественно) olarak değil, sadece niceliksel (количественно) olarak ayrılır: sosyolojinin konusu doğa bilimlerinden daha karmaşık (запутаннее) ve daha zordur, bu nedenle incelenmesi daha zordur ve bilimsel yöntemlerde bazı değişiklikler ister. Mill, bu karmaşıklığın ve zorluğun biyolojik bilimlerde zaten gözlemlendiğini ve şu aksiyomda formüle edilebileceğini düşünüyor: "Toplum yaşamının diğer tüm gerçeklerinden ve dolayısıyla bu toplumdaki diğer tüm olguları etkileyen her nedenden az ya da çok etkilenmeyen tek bir sosyal olgu yoktur."¹⁵ Mill, bu sosyal bağ karmaşıklığına insan ve hayvan organizmasının farklı organları ve işlevleri arasında gözlemlediğimize benzer şekilde, "rıza (согласие)" veya "uyum (konsensüs)" adını veriyor.¹⁶ Sosyal olgular ve biyolojik olgular arasındaki sayısız ve olağan benzerliğin/analojinin temeli buna dayanıyor. Sosyal olguların bu işaret edilen tamamen *nesnel* karakteristiği

[J. S. Mill'in
Metodu: Doğal
Bilimi
Sosyolojizmi,
Çev. Notu]

¹³ W. Schuppe, 1.c., p. 211.

¹⁴ J. S. Mill, *Mantık Sistemi*, Çev. Düzenleyen V. N. İvanovsky, s. 723 [Д. С. Милль, "Система логики", пер. под ред. В. Н. Ивановского, стр. 723].

¹⁵ Aynı Rusça kaynak, s. 726.

¹⁶ Bilindiği üzere Mill consensus düşüncesini Auguste Comte'dan almıştır. V. A. Savalskov'un çalışmasına bkz. "Auguste Comte'un Sosyolojisinde Dayanışma Kavramının Eleştirisi", Milli Eğitim Bakanlığı Dergisi, 1905, no. 9 [В. А. Савальсков, "Критика понятия солидарности в социологии Ог. Конта", "Ж. М. Нар. Просв.", 1905, № 9].

(предметная особенность), doğa bilimleri metodlarının sosyolojiye uygulanmasında zorunlu olarak bir değişiklik yapılmasını şart koşturmaktadır. Mill'in mantığı, sosyal bilimlerin metodolojik özelliklerini türettiği *salt konu tanımlarından* (из чисто предметных определений) geliyor. **(7'nci sayfa)** Sosyal olgular böylesine karmaşık ve iç içe geçmiş ilişkilere sahip oldukları için, onlar hakkındaki bilim matematik modeline göre tündengimsel olamaz. Mill'in söylediğine göre, toplumda "her neden kendi sonuçlarını yaydıkça farklı etken gruplarıyla temas etmek zorundadır ve üstelik sosyal olgulardan biri veya diğeri üzerindeki etkisi çeşitli şekillerde değişecektir. Bu değişiklikler, nedenleri etkileyerek konuların sonuçlarında farklılık yaratacaktır. Böyle olmasaydı sonuçlar aynı olurdu."¹⁷ Konunun bu özelliği, sosyal biliminin iç yapısının özelliklerini belirliyor. Sosyal bilim matematiğe benzemez. Sosyal bilim "bir nedenin sonuçlarını genel biçimde iddia eden teoremler kurmaz: daha ziyade bize herhangi bir verili durumun koşullarına uygun bir teoremi nasıl oluşturulacağını öğretir. Bize genel olarak toplumsal yaşamın yasalarını değil, herhangi bir toplumun olgularını ve o toplumun kendi unsurları ya da verileri temelinde belirleme araçlarını verir."¹⁸ "Kısacası, sosyal bilimin metodu, en kusursuz uygulamasına astronomide rastladığımız, fizik ve kimya bilimlerinde biraz daha az kusursuz olan ve kullanımı (konuya uygun ayarlamalar ve önlemlerle) fizyolojiyi de dönüştürmeye başlayan somut tündengelim metodudur."¹⁹

Ana hatlarını çizdiğimiz düşüncelerinde, J. S. Mill, kesin konuşmak gerekirse, *bilme için sadece mümkün* tek bir *konu* olduğuna inanan dönemin tipik evladıdır: *Bu, doğa ve onun katı, istisnasız yasalarıdır. Doğanın ötesinde başka hiçbir konu/nesne yoktur ve olamaz, onun ötesinde var olan her şey yaklaşık değer ve hayali bir varoluş imgesidir.* Bu inanca bağlı kalarak Mill, uygarlığın gelişiminin katı doğa yasalarına tabi olduğunu var sayan Auguste Comte'un daha önceki düşüncelerini tekrarlamaktadır.²⁰ Bu inanç 19. yüzyılda pek çok kişiye ilham kaynağı olmuştur ve devlet bilimi ve sosyal bilim üzerine bu anlayışın doğrudan etkisi altında çok sayıda eser yazılmıştır. **(8'inci sayfa)** Bu görüşlerin savunucuları devlet bilimine kendi "metodolojik" girişlerini yazdıklarında, aynı Mill gibi, devletin *doğanın* bir *nesnesi* olduğunu ve bu nedenle doğa biliminin metodlarının zorunlu olarak devlet çalışmalarının da metodu olduğu yönündeki kanatlerini ifade etmişlerdir. Bu itirazların en ünlü temsilcilerinden biri olan Gumplovic'e göre, devleti ve hukuku "dünyadan ve gezegenlerden, hayvanlardan ve bitkilerden" tamamen farklı bir şey olarak gören devlet bilimcileri ve

¹⁷ Aynı Rusça kaynak, s. 726.

¹⁸ Ak., s. 726-727.

¹⁹ Ak., s. 723.

²⁰ Comte bu düşünceleri gelecekteki tüm faaliyetleri için bilimsel ve felsefi bir program olarak daha ilk çalışmalarında formüle etmiştir. Cp. Plan des travaux scientifiques nécessaires pour réorganiser la société, 1822, *Système de Politique Positive*'in dördüncü ciltte, Paris, Librairie positiviste, 1912, s. 91, 103, vd. Comte burada bu düşüncenin keşfini kendisine atfetmiştir; ancak bu düşünce ondan çok daha önce mevcuttu. Bu konuda bkz. E. V. Spektorskiy, *17.Yüzyılda Sosyal Fizik Problemi*, Cilt 1 ve 2 [E. B. Спекторский, "Проблема социальной физики в XVII ст." т. I и II]. Ayrıca benim kitabıma bkz. *Metodlarının Tarihsel Gelişiminde Sosyal ve Doğal Bilimler* [Науки общественные и естественные в историческом взаимоотношении их методов]. 19. yüzyıl, ünlü kimyager Berthelot'ın şu sözlerle göz alıcı biçimde ifade ettiği düşünceden tamamen etkilenmiştir: "La méthode qui raisonne chaque jour les problèmes du monde matériel et industriel est la seule qui puisse résoudre et qui résoudra tôt ou tard les problèmes fondamentaux relatifs à l'organisation des sociétés". Cp. R. Beudant, *Les méthodes biologiques dans les sciences sociales*, Revue du droit public, 18S6, t. V, s. 435.

hukukçular derin bir yanılgı içindeydiler.²¹ Sadece tek bir bilimsel konu vardır: doğa ve sadece tek bir asıl bilim: doğa bilimi. “Bilimin *tek bir* doğru anlayışının var olabileceği açıktır. Bir doğa bilimcinin/naturalistin bunu bir devlet bilimcisiinden ya da bir hukukçudan farklı anlaması mümkün değildir. Eğer iki farklı bilim anlayışımız olsaydı, bunlardan biri bariz biçimde yanlış, diğeri ise doğru olurdu.”²² Buna göre olguları incelemenin ancak *tek bir* temel metodu vardır, o da doğa bilimi metodudur. “Doğa bilimci doğa olaylarını incelerken, onları sistematize eder ve bu yolla onları yöneten gizemli yasaları ortaya çıkarmaya çalışır. Tarihçi, siyasetçi ve hukuk felsefecilerinin önünde şimdi tam olarak böyle bir görev duruyor. O, tarihin, devletin hukuki yaşamdaki olgularını gözlemlemeli, bu olguları sınıflandırmalı ve gelişimlerinin gizemli yasalarını araştırmalıdır. Bu görevin doğa bilimcinin faaliyet alanıyla çifte benzerliği vardır: *birincisi bu olgular doğanın belirli bir yönünü tasvir eder* ve ikincisi, aynı bilimsel metod bir araştırma metodu olarak hizmet eder.”²³

Şimdi de devletin dünyadan ve güneşten, hayvanlardan ve bitkilerden farklı olmadığı inancını paylaşmayan devlet bilimcilerin metodolojik itirazlarına bakalım. Siyasette hukukçular, sosyologlara ve doğa bilimcilere uzun zamandır karşı çıkıyor, sosyologlar ve doğa bilimciler genellikle hayalperest ve metafizikçi olarak görülüyordu. Geniş bir bilimsel eğilim olarak devlet bilimindeki hukuki yönelim, geçen yüzyılda ortaya çıkmış ve esas olarak Alman hukuk okulu tarafından desteklenmiş ve başlangıç temelini Gerber’den almıştır.²⁴ **(9’uncu sayfa)** Devletin modern hukuk teorisi oldukça geniş bir metodolojik alan yazına ve çeşitli yorumculara sahiptir. Ancak devlet bilminde hukuksal metodun uygulanmasını savunanlar arasında ne kadar büyük farklılıklar olsa da, hepsi devletin öznesinin, iç doğasının hukukla yakından bağlantılı olduğu temel görüşünde birleşmektedir. Devlet olgularının hukuki doğasına ilişkin bu zihinsel kavrayış, hatta bir tür *hukuki sezgi* (*правовая интуиция*) diyebiliriz, hukuki metodolojinin ruhunu oluşturuyor. Sonuçta hukukçular, natüralist sosyolojinin aşırı ve tek taraflı takipçilerinin çoğunun göremediği şeyi basitçe görürler: devletin çok özel ve doğa kavrayışında ifade edilemez yüzünü.

[Gerber ve
Hukuk
Metodu,
Çev. Notu]

Hukuk metodunun en yeni destekçilerinden birine göre, “hukuksal analiz yalnızca devletin temel ve kalıcı unsurlarını ortaya çıkarmaya izin vermesinden ötürü daha da gereklidir. Başka bir deyişle şu anda devlet varlığının fiili ve ideolojik temeli olan devlet doktrininin parçasını (часть учения о государстве) inşa etmeye izin verir. Tüm bunlar, siyasi değişimlerin etkisi altında devlet organizmasının sürekli olarak aldığı sayısız ve çeşitli biçimlere rağmen devletin daimi temeli olarak onun hayati sinirini oluşturan bir geri dönülemez başlangıç ve aynı zamanda devletin varlığının zamansal sürecinde bütünlüğünü koruduğu ve düşmanca siyasi

²¹ L. Gumpłowicz, *Allgemeines Staatsrecht*, 1907, p. 2. L. Gumpłowicz, *Devletin Genel Doktrini*, Nerovetskoy’un çevirisi, St. Petersburg, 1910, s. 3 [Л. Гумплович, Общее учение о государстве, р. II. Неровецкого, СПб, 1910, стр. 3].

²² Adı geçen Rusça kaynak, s. 1.

²³ Ak., s. 3-4.

²⁴ Bu sözü edilen hukuk metodu çok eski bir kökene sahiptir ve hukuki pratikle bağlantılıdır. F. V. Taranovskiy, *Devlet Biliminde Hukuk Metodu. Almanya’daki Gelişimi Üzerine Bir Deneme. Tarihsel ve Metodolojik Araştırma*, Varşova, 1904 [Ф. В. Тарановский, Юридический метод в государственной науке. Очерк развития его в Германии. Историко-методологическое исследование, Варшава, 1904]. Yine onun bir çalışması, *Eski Düzen Altında Fransa’daki Pozitif Devlet Hukukunun Dogmatikleri*, Yuriev, 1911 [“Догматика положительного государственного права во Франции при старом порядке”, Юрьев, 1911]. İngiliz devlet biliminin hukuksal yönü ile ilgili bkz. P. I. Novgorodtsev, *Devlet ve Hukuk*, 1904, s. 405 ve devamı [П. И. Новгородцев. Государство и право, Вопр. Фил. и Псих., кн. 74, 1904, стр. 405 и сл.].

etkilere direndiği güç olarak var olur.”²⁵ Bu açıdan bakıldığında, devletin hukuk teorisi, devletin bu *hayati ilkesini* kavrama amacına sahiptir; “bu olmaksızın bilim olmaz, yalnızca biçimsiz ve organik nitelikten yoksun olgular ve ampirik genellemeler yığını olur.”²⁶ Bu amaca ulaşmak için, devlet bilimi “ esasen kendine özgü, tüm sosyolojik, tarihsel ve siyasi etkilerle yabancı, kendi araştırma metodu tarafından yönlendirilmelidir, bu sadece hukuk metodu olabilir.”²⁷ **(10’uncu sayfa)** Konunun her zaman bu kadar açık bir şekilde ifade edilmediği ve söylenmediği tartışmasızdır, hatta hukuki metodolojinin maddesel gücünün (субстанциальная сила) olduğunu bile söyleyebiliriz. Ancak devletin hukuk teorisinin kuruluşunu kendi hayati görevi sayan hukukçuların çalışmalarına ilham veren şey bu güce güven değil miydi? Nitekim Gerber’e göre, devletin varlığının hukuki yönü kesinlikle devletin tamamını kapsamaz. Hukuk, devletin kültürel yaşamının yalnızca bir kısmını kendine tabi kılar, fakat bu kısım *devletin yaşam koşullarını belirlediği* için ağırlığı bakımından *çok büyük öneme* sahiptir.²⁸ Yani devletin iradi kuvveti, devlet iktidarı (государственная власть) onun hakkıdır. Dolayısıyla devlet hukuku bir devlet iktidarı doktrindir (учение о государственной власти) ve şu temel soruyu çözer: Devlet iradesinin içeriği nasıl bir şey olabilir?²⁹ Bu açıdan bakıldığında hukuksal metodoloji Otto Gierke’e göre, “malzemeyi ‘hukuk’ oluşturduğu için, incelenen malzemeyi hususi özellikleriyle belirleyen bir bilimsel araştırma metodu vardır” şeklinde ifade edilebilir.³⁰

Şimdi devlet bilimi alanındaki hem doğa bilimsel sosyolojizme hem de salt hukuksal devlet teorisine eşit şekilde olumsuz yaklaşan eğilimlere geçerseniz, bu eğilimlerin önerdikleri yolların inceledikleri konunun niteliği ve ilkeleri hakkındaki özgün bir düşünceden etkilendiği kanaatini belirtmeliyiz. Devlet biliminin tarihin yolunu izlemesi teklif edildiğinde, bu teklif “siyaset bilimine ihtiyaç duyduğu verileri amacına ve hedeflerine uygun olarak sadece tarih sunabilir”³¹ düşüncesinden çıkmaktadır. Bu nedenle, devlet bilimini tarihsel araştırmaya çağıran hukuk/içtihat(юрисдизм) muhalifleri, hukukçuları metodlarının devlet olgusunun doğallıktan uzaklaşmasına yol açtığı için suçluyorlar. İnceleme konusu hukukçuların elinden kayıp gidiyor ve temel kavramlar/anlayışlar tamamen çarpıtılıyor. Bütün bunların nedeni devlet biliminin konusunun hukukçuların incelediği konudan farklı olmasıdır. İnsan doğasının daimi özelliklerinin kendini gösterdiği bir alan olarak özel hukuk ilişkileri alanı bütünüyle Romalı hukukçular tarafından geliştirilen bir kavramlar sisteminin tüm ulusların hukuk biliminde oluşturulmasına doğal bir engel oluşturmazken, kamu hukuku alanında (публичное право) “bireysel özelliklerin sayısız çeşitliliği soyut formüller oluşturmayı tamamen imkansız hale getirmektedir.”³² **(11’inci sayfa)** Bu nedenle, “tarihsel-genetik araştırmalarda”, belirtilen görüşün temsilcilerinden biri olan Alman hukukçu Stern’in söylediği gibi, “kamu hukuku alanında yeterli, çağdaş yöntemin mantıksal soyutlama genellemesi hakkındaki metodolojik kabulünün yerine geçecek

[Tarihsel-Genetik Metod,
Çev. Notu]

²⁵ Ignace Tambaro, “Le principe organique de la constitution politique”, Revue du droit public, t. 24, 1907, p. 213.

²⁶ Ak., s. 215.

²⁷ Ak., s. 214.

²⁸ C. F. V. Gerber, *Grundzüge eines Systems des deutschen Staatsrechts. Zweite vermehrte Auflage*, Lpz. 1869, p. 3, No. 1.

²⁹ Aynı kaynak, s. 3.

³⁰ Otto Gierke, *Laband’s Staatsrecht etc; Schmoller’s Jahrbuch*, Bd. VII, p. 1102.

³¹ Deslandres, “La crise etc”, Revue du droit public, t. XVI, 1901, p. 404.

³² F. Störck, *Zur Methodik des öffentlichen Rechts*, 1885, p. 34.

tek bir vekil görüyoruz.”³³ Burada da konunun niteliğine dair ilkesel görüşün yazarın metodolojik bakış açısını belirttiğini görmemek olmaz.

Şimdiye kadar, devlet biliminde eleştirel felsefeden herhangi bir etki olmaksızın oluşturulan metodolojik eğilimlerle ilgilendik. Ancak devlet biliminin tarihinde, gördüğümüz gibi, kendi Kant’ını aramanın zamanı geldi çattı. Bu andan itibaren, devlet bilimlerindeki metodolojik arayışın tamamen yeni bir yön kazanması gerektiği görünmekteydi: nesneye doğru çekimin yerini devleti araştıran, bilişsel amaçlarını belirleyen ve bunların başarılı uygulaması için araçlara dikkat çeken zihni tanıma arzusu alacaktı. Çünkü, daha önce de söylendiği gibi, eleştirelliğin bilinçli ve gerekçeli bir amacı vardır: “Konunun kendisinin kavranmasından önce düşünce biçimlerini incelemek ya da suya girmeden yüzmeyi öğrenmek.” Teorik zorluğunu zaten daha önce açıkladığımız bu görev aslında neye yol açmıştır?

[Neo-Kantçı
Eleştirel Metod,
Çev. Notu]

Bu soruyu yanıtlarken, henüz eleştirinin ışığıyla aydınlanmamış bir metodoloji hakkında söylediğimiz herşeyi tekrar ediyoruz. Devlet bilimlerinin “eleştirel metodoloji”sinin erdemleri gayet büyüktür ve önemlidir. Ancak bu metodolojinin yararları esas olarak eleştirel felsefenin devlet araştırmacılarına (государственник) kendi konularında daha önce fark edilmesine rağmen mantıklı bir anlatıma sahip olmayan türden yeni yönleri ve özellikleri görmelerine yardımcı olduğu gerçeğiyle belirlenir. Kant’ın felsefesi hakkında genel olarak söylemek gerekirse, onun erdemi bilişsel merakı bilgi konusundan idrak ve muhakeme eden zihne kaydırılmış olmasına bağlı değildir. **(12’nci sayfa)** Bilişsel faaliyet alanında tamamen yeni ve saf ufukların keşfedilmesi ve tespiti eşlik etmeseydi, özneye böyle benzer şekilde yönelim yine de özgün olmazdı. Bilindiği gibi Kant, doğa-bilimsel deneyim olgusunu eleştiri konusu yapmıştır. Kant’a göre doğanın dünyası (мир природы) ya da deneyim dünyası (мир опыта) zorunlu mekânsal-zamansal ve nedensel-koşullu ilişkilerden oluşur. Böylece Kant şu soruyu sorar: mekan, zaman ve nedenselliğin kendileri doğa-bilimsel deneyimin nesneleri midir, yani onlar sırayla mekan, zaman ve nedenselliğin koşullarına tabi midir? Kant bu soruyu yanıtlarken, deneyimin koşullarının doğanın konuları değil, özel bir tür felsefi bilginin özel konularını temsil ettiği düşüncesini iddia etmeye girişmiştir. Kant’ın bu felsefi girişimi, doğa-bilimsel gözlemin evrensel gücünü *sınırlamaya* yönelik en önemli girişimlerden biriydi. Bu girişim, doğanın *ötesinde*, doğanın kendisinden daha fazla kavranmaya layık ve hatta doğa-bilimsel deneyimin inşası için bir koşul oluşturan bir nesneler dünyasının keşfedildiği gerçeğine dayanıyordu. Artık, doğanın ötesinde hiçbir şeyin var olmadığı ya da kavranabilir olmadığı görüşü kayıtsız şartsız sorgulanıyor ve felsefenin pozitif çabası, doğa-bilimsel deneyimin *dışında/ötesinde* yatan ve buna rağmen bir biliş konusu olabilen şeyi aramaya yöneliyor. Başka bir deyişle, eleştirinin olumsuz görevi doğa bilimini *sınırlamak*sa, olumlu görevi de *yeni konuları sezmek* için az ya da çok açık bir çaba olarak tarif edilebilir. Eleştiri böyle bir sezgi için zemin hazırladı ve en büyük erdemi de buradan kaynaklanmaktadır. Bu, tüm eleştirel metodolojinin erdemidir, eleştirilenlerin kendilerinin bazen küçümsediği ve hatta hissetmedikleri bir erdemdir: çünkü düşüncenin öznel sürecine odaklanmaları, onları

³³ Aynı kaynak, s. 31.

yaptıkları şeyin aslında yeni bilişsel imkanlara, yeni konulara ve yeni konusal ilişkilere dair entelektüel bir kavrayış olduğunu unutmaya mecbur eder.

(13'üncü sayfa) Kant'ın bu temel fikri yorumlanırken ortaya çıkan çeşitli eğilimlerden iki Alman filozof Windelband ve Rickert'in görüşleri, devlet bilimlerinin metodolojisi üzerinde özel bir etkiye sahip olmuştur. Burada onların görüşlerini, felsefe okullarının ilgi alanlarından, anlaşılıp bilinemeyen ve bazen karmaşık felsefi akıl yürütmelerden uzaklaşarak, bilimimiz için doğrudan konu açısından önemleriyle ele almak istiyoruz. Doğanın bilişsel anlamının (познавательная значения природы) bu eleştirel sınırlaması ve bunun sonucunda yeni bağlantıların ve yeni ilişkilerin kavranmasına yönelik felsefi susama ona gerçekten ne verebilir? Devlet biliminde Kant'ı aramaya başlayan bilimimizin temsilcileri yeni bir şey mi fark ettiler? Kabul etmek gerekir ki, devlet bilimi için hiç de azımsanmayacak bir önemi ve anlamı olan *bir şeyi* fark ettiler. Her şeyden önce, devlet biliminin konusunun, doğanın çoğu konusunun karakteristiği olan zorunlu yasallığı ortaya koymaktan çok uzak olduğunu gördüler. Birçoklarının bunu daha önce hissettiği doğrudur. J. S. Mill'in bile siyaset konusunda bir özgünlük bulunduğunu gördük; devlet biliminde hukuksal ve tarihsel yöntemlerin destekçileri bunu daha da fazla bulmalıdır. Ancak bu belli belirsiz öngörülen özgünlük, tam olarak ifade edilecek kavrayışı bulamadı. Windelband ve Rickert okulu bu amaç için yeni ve başarılı ifade biçimleri ortaya koydu. Kant'ın doğa bilimsel deneyimin anlamının sınırlandırılması alanındaki çalışmalarını sürdüren Windelband ve ardından Rickert, bizzat gerçeklik bilimlerinde, ampirik bilimlerde, Kant tarafından fark edilmeyen, felsefi bakış açısından “deneyim” düşüncesinin artık pek çok doğa bilimcisine görüldüğü kadar tektip olmadığını gösteren belirli bir ayrışma olduğunu gördüler.³⁴ Aksine, iki tür “deneysel” bilim (“опытных” наук) vardır: biri genelleyici bilimler (науки обобщающие), diğeri bireyselleştirici bilimler (науки индивидуализирующие). “Deneysel bilimler”, Windelband'a göre “gerçek dünyanın bilgisinde ya bir doğa yasası biçiminde genel olanı ya da tarihsel olarak koşullanmış biçimiyle tekil olanı ararlar; bir yandan gerçek olayların *değişmeyen biçimini*, diğeri yandan *tek seferlik* (однократное), *kendi içinde belirlenen içeriğini* araştırırlar. **(14'üncü sayfa)** Bazıları yasa bilimleridir (науки о законах), bazıları olay bilimleridir (науки о событиях); birincisi her zaman ne olduğunu, ikincisi bir zamanlar ne olduğunu öğretir.³⁵ Bunlardan ilki nomotetik, ikincisi idiografik bilimdir.³⁶

[Windelband
ve Rickert
Yaklaşımı,
Çev. Notu]

³⁴ Bakınız. W. Windelband, *Präjudien*, 3 Aufl. 1907 (daha önce bahsedilen 1904 yılına ait Rusçaya çevirisine [B. Виндельбанд, Прелюдии, СПб, 1904] “Naturwissenschaft und Geschichte” adlı önemli bir makalesi eklenmiştir). H. Rickert, *Die Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, 1902 [H. Rickert, *Kavramların Doğa-Bilimsel Oluşumunun Sınırları*, 1905 (Г. Риккерт, Границы естественно-научного образования понятий, 1905)]. Yine ona ait *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, 1899[*Kültür Bilimleri ve Doğa Bilimleri*, 1905 (Культуроведение и природоведение, 1905)] ve yine ona ait *Die Philosophie der Geschichte in Die Philosophie im Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts. Pestschrift für Kuno Fischer*, Heidelberg, 2-te Aufl. 1907 [Rikert, *Felsefe Tarihi*, 1908 (Г. Риккерт, Философия истории, 1908) bu Rusça çeviriye bir bibliyografik dizin eklenmiştir]. Rickert'in genel felsefi görüşlerine giriş için şu makaleye bkz. B.V. Yakovenko, *Felsefenin Özü Üzerine Rickert'in Doktrini*, [B. В. Яковенко, Учение Риккерта о сущности философии, в Вопр. Фил. и Псих. кн. 118 и 119].

³⁵ Daha önce bahsedilen *Präjudien*'den [Прелюдии, р. п.].

³⁶ Windelband bu iki tür bilimi “Gesetzwissenschaften” ve “Ereigniswissenschaften” olarak adlandırır. Diğer isimler: “nomolojik”, “nomografik” - “genel/ortak” bilimlerdir, tarihsel” bilimler - “bireysel”, “tekil” bilimlerdir. Bkz. A. A. Çuprov, *İstatistik Teorisi Üzerine Denemeler*, 1910, s. 45[A. A. Чупров, Очерки по теории статистики, 1910, стр. 45].

Windelband ve Rickert'te iki bilgi türü arasındaki bu karşıtlığın metodolojik bir anlamı vardır.³⁷ Ancak, bunun tamamen konuya/nesneye bağlı ya da ontolojik bir anlama da sahip olabileceğini görmek kolaydır. Neo-Kantçı felsefenin öznel-psikolojik özelemlerinden bağımsız bir Fransız yazarın haklı olarak öğrettiği gibi, genel anlamda doğada iki tür gerçek vardır -*tekrarlayan gerçekler (факты повторения)* ve ardıllık ardışıklık/gerçekleri (*факты последовательной смены*) (les faits de répétition et les faits de succession)³⁸. Birincisinin temel özelliği aynı olgunun yeniden üretilmesidir ve bu yeniden üretimde olgunun tekrarlandığı değişimlerin hiç önemi yoktur. Aksine, ardıllık/ardışıklık gerçekliklerinde temel nokta, tam olarak, bir önceki anı sonrakinden ayırt etmek; onlar için temel unsur genel değil diferansiyeldir.³⁹ Tekrarlayan gerçeklik var olan her şeyin temelidir; değişimse bu temelden büyüyen bir çiçektir. “Bu farklılık”, Ksenopol'e göre, gözlemlenen olguların doğasınca ruhumuza işlenmiştir; nesneldir. Tekrarlayan olgular bize kalıcı yüzlerini; ardıl/ardışık olgular ise değişken yüzlerini gösterir. Nesnenin statik ve dinamik doğasını bulan/ortaya çıkaran biz değiliz: nesnenin kendisi bu iki yüze sahiptir.”⁴⁰

Windelband-Rickert okulunun metodolojik araştırmalarında yapılan, anlamları farklı olan ayrışık/heterojen (разнородных) olgunun bu temel ayrımı, devlet çalışmalarında önemli etkiye sahip oldu. Her şeyden önce, devlet bilimcilerinin önünde şu köklü soru belirdi: Devlet bilimi hangi bilimler alanına aittir - yasaları inceleyen bilimler alanına mı, yoksa idiografik bilimler alanına mı? Ya da salt konu farklılıkları diline çevirirsek, devlet tekrarlayan gerçekliğe mi yoksa ardıllık/ardışıklık gerçekliğine mi ait olmaktadır? **(15'inci sayfa)** Devletin genel doktrini alanındaki bu soru, yeni sorunlar ortaya koyan ve yeni ufuklar açan şüphesiz yeni bir soruydu. Bu soruyu incelediğimizde, devlet olgusunun hiçbir şekilde, örneğin mekanikte incelenen hareket olgusunun ait olduğu gibi, her yerde ve her zaman, mekanda ve zamanda tekrarlanan olaylar olmadığını hemen ortaya koyar. Eğer devlet olgusu *tekrarlanıyorsa*, bu tekrarlama mekanik ve fiziksel doğanın tekrarlanan olgularından çok daha *öznel* bir karaktere sahiptir. Bu sonuç, devlet olgularının incelenmesi alanında, en son Kantçı metodolojinin düşüncelerini devlet bilimi alanına uygulamaya çalışanların fark etmekte gecikmedikleri yeni bir sezgiydi. Burada, metodolojik görüşleri Windelband ve Rickert'ten doğrudan etkilenen ve seçkin Alman hukukçulardan biri olan Georg Jellinek'i anmalıyız. Jellinek'e göre, “doğal olgular sosyal olgulardan farklıdır, çünkü ilkinde genel yasaların etkisi, her bir olgunun doğrudan her bir grubun tipik özelliği olarak görülebileceği şekilde izlenebilir. Oksijenin hidrojenle birleşerek suyu oluşturduğu ilişkiyi tek bir durumda açıklığa kavuşturduktan sonra, sonucu aynı türden tüm olası durumlara genişletebiliriz. Tek bir hayvanın yapısını biliyorsak, aynı türün diğer tüm üyelerinin yapısını da

[Jellinek
Yaklaşımı,
Çev. Notu]

³⁷ “Yani burada *deneyisel bilimlerin tamamen metodolojik ayrımına* sahibiz. Ayrım ilkesi *bilimlerin bilişsel amaçlarının biçimsel karakteri* olarak *bizmet eder...* Genel olarak, bu metodolojik karşıtlığın bilişin içeriğini değil, yalnızca biliş tekniklerini sınıflandırdığını gözden kaçırmamalıyız.” Bkz. *Prelüdlar*, s. s. 320-21[Прелюдии, р. II. стр. 320-21]. Bu, temel felsefi öncülleri tarafından kullanıldıkları okulun sağlam güdüsüdür. Bu bölümün 1., 2. ve 3. notlarına bakınız.

³⁸ A. Xénopol, *La théorie de l'histoire*, 1908, p. 2.

³⁹ Aynı kaynak, s. 3.

⁴⁰ Aynı kaynak, s. 4-5.

biliriz.”⁴¹ Jellinek’e göre toplumsal ve tarihsel olgular bu özelliğe sahip değildir. Elbette bu alanda da genel yasalar bulmaya çalışmak mümkündür ve tarih felsefesinin ve sosyolojinin defalarca bu girişimde bulunduğunu biliyoruz. Ancak bu pek de tartışmasız müsbet sonuçlar getirmedi. Sözü edilen toplumsal ve tarihsel yasaların ya ‘ortak kullanım alanları (общими местами)’ ya da kanıtlanamayan varsayımlara ve olgulara ilişkin yetersiz aşinalığa dayanan ‘inşa’ olduğu ortaya çıkmıştır.⁴² **(16’nci sayfa)** Bu, sosyal olguların *ebediyen tekrarlanan* genel güçlerin eylemleri değil fakat her zaman sonsuz, çeşitli ve tekrarlanmayan insan faaliyetlerinin ürünleri olmasına bağlıdır. “Tüm toplumsal olgulardaki temel faktörün -bireylerin- etkisi hiçbir zaman bütünüyle zihinde canlandıramazsa, *toplumsal yasaların geniş kavrayışının* imkânsızlığı da böylece kanıtlanmış olur. Her tarihsel olgu, her toplumsal olgu, diğerleriyle ne kadar türdeş (однородно) ve benzer olursa olsun, her zaman onu diğer tüm olgulardan, hatta onunla en çok ilgili olanlardan bile özellikle ayıran bireysel anlar tarafından belirlenir. Hiçbir toplumsal olay sadece belli bir tür olgunun temsilcisi değildir, ama her zaman aynı zamanda sadece bir kez meydana gelen, asla kendini tekrar etmeyen bir şeydir, tıpkı insan bireyselliklerinin uçsuz bucaksız çeşitliliği içinde bireyin asla kendini tekrar etmemesi gibi.”⁴³ Bu *konu* farkı, sosyal ve devlet bilimlerinin yönteminin temel özelliğini açıklamaktadır. “Türdeş doğa olaylarında, özdeşlik unsurları (тождественные) bilim için baskın bir öneme sahipken, sosyal olaylarda özdeşlik unsurları bireyselleştirici unsurlar tarafından o kadar geride bırakılır ki, sosyal bir olay asla özdeş bir biçimde değil *yalnızca benzer* bir biçimde tekrarlanır.”⁴⁴ Bu nedenle, sosyal bilimlerde genel yasalar bireysel bir olguyu açıklayamaz. Romalı bir hukukçunun medeni hukukla ilgili olarak “her tanım/tespit tehlikelidir çünkü çürütülemeyecek kadar az şey içerir” yorumu, sosyal bilimler alanındaki tüm genel ifadeler için geçerlidir. Yaşamın bütünü genel kalıplara sığmıyor ve bu kalıplar genişletilirse, ya neredeyse hiçbir bilimsel değeri olmayacak kadar içeriksiz/boş ve kendi kendini açıklayıcı olurlar ya da en yüzeysel eleştiriyle çürütülecek kadar yanlış olurlar.”⁴⁵ Sosyal bilimin görevi ve amacı, eğer genelleme yoluna gitmek istiyorsa, genel yasalar bulmak değil benzer olgular bulmak ya da sözü edilen *tipler* oluşturmaktır. **(17’nci sayfa)** Sosyal tip, diğer bireyler arasından en yoğun, daha az göz alıcı ve stilize edilmiş, ortalama tipik bir imgedir. Tip, şöyle söylemek gerekirse, genelin içine girmeyi değil bireysel göz alıcılığı ifade etmektedir.

Ancak sosyal bilimlerin devleti inceleyen kısmının önünde tam olarak aynı görevler durmaktadır. Jellinek’e göre devlet bilimi, genelleme yolunu izlemek istediğinde dahi her zaman bu bireyci önyargıya sahiptir. Yukarıda söylenene uygun olarak devlet bilimlerinin, her biri nomotetik bilimlerden ziyade idiografik bilimlere daha yakın olan iki ana dalı saptanabilir. Her şeyden önce ayrı, bireysel-muayyen devleti tamamen somut bir incelemeye tabi tutmak mümkündür. Bu, konusu itibarıyla tekrarlarla değil, zamansal ardışıklıkla ilgilenen, tamamen açıklayıcı, tarihsel bir devlet bilimi olacaktır. Ancak her devlet diğer devlet

⁴¹ G. Jellinek, *Das Recht des modernen Staates*, 2 Aufl. 1905. s. 26. G. Jellinek, *Modern Devlet Hukuku*, St. Petersburg. 1903, s.16 [Г. Еллинек, *Право современного государства*, СПб, 1903, стр. 16].

⁴² Ibid, p. 27; Rusça adı geçen kaynak, s. 17.

⁴³ Ibid., p. 28; Rusça aynı kaynak, s. 18.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

oluşumlarıyla bağlantı kurar, onlarla çok sayıda ortak özellikler ve nitelikler paylaşır. “Bir devletin incelemesine genel olarak devletin incelenmesi de katılmalıdır... Sadece böyle bir çalışma sayesinde genel olarak devlet kendi özgünlüğü içinde anlaşılabilir, çünkü sadece böyle bir çalışma tipik olanı bireysel olandan ayırır, bu da hem teorik kavrayış hem de siyasi faaliyet için aynı derecede önemlidir.”⁴⁶ Bu *genel* bir devlet doktrini, devlet olgusunun genel bir teorisi olacaktır.

Ancak devlet bilimlerinin özel, bireyselleştirici doğasına ışık tutulması, eleştirel metodolojinin devlet bilimi üzerindeki etkisinin yalnızca bir yönüdür. Kendi Kant’ını arayan devlet bilimcileri, yalnızca konularının özel bir genellik doğasına sahip olduğunu değil, aynı zamanda konularındaki bazı önemli özellikleri de görmeyi başardılar. Eleştirel felsefenin destekçileri, Kant’ı izleyerek, doğa biliminin önemini sınırlama ve doğanın ötesinde ne olduğunu görme çabalarında, yalnızca deneyim alanını iki farklı dala bölmekle kalmadılar. Dahası *bunlar* tekrar eden ve tekrar etmeyen konuların *ötesinde*, bilişimizin ulaşabildiği başka bir alan olduğu düşüncesini yerleştirmeye çalıştılar. Bu, *gerçek* olmayan, ancak doğru ve güvenilir biliş için çare olan konular alanıdır. **(18’inci sayfa)** Bilindiği gibi, Windelband tarafından bu tür konular olarak normlar dünyası belirtilmiştir. Norm olarak adlandırdığımız şey *mevcut* ve *geçerli* bir şey değildir; norm, maddenin/şeylerin *gerekli* düzenini onaylayan bir şeydir. Bir şeyin olması gerektiğini söylediğimde, bununla varlık hakkında herhangi bir önermede bulunmuyorum. Varolan, olması gereken değildir ve olması gerekenle hiçbir ilgisi olmayabilir. Genellikle ahlaki faaliyetimiz, gerekli olanı en basit ve en erişilebilir şekilde ortaya koyan yeri gerekli alan sayıyor. Ancak Windelband’a göre sadece etik değil aynı zamanda bilişsel olarak uygun olanı, hakikat ve estetik olarak uygun olanı güzellik ideali olarak belirleyen mantıksal ve estetik normlar da vardır. Çeşitli hüküm ve düşüncelerimin hepsi doğru olmaktan uzaktır. Zihinsel faaliyetlerimde hakikat bana verildi, ancak hazır bir şekilde verilmedi, hakikat *için* çabalar, bilinen hakikat postüllarını ve hakikatlik normlarını sergilerim; benzer şekilde güzellik normları da vardır. Bu doğruluk, iyilik ve güzellik normları içsel anlamlarıyla kavranabilir, *özel bir çalışma konusu olarak hizmet* edebilir. Bu doğanın bir konusu değildir, var olan ve gerçek bir şey değildir. Gerçek düşüncelerimi incelerken, kafamda hem iyiyi hem de kötüyü, doğruyu ve yanlış vesaire eşit buluyorum. Gerçek deneyimde öğrenilen düşüncelerin mevcut içeriği bize olan ile olması gereken arasında bir ayrım vermiyor. Gerçek olan ile olması gereken arasında, mevcut yasa ile norm arasında ayrımın yapılmasını sağlayan özel bir *takdir yetkisi ve ayırt etme* edimine sahip olmak gerekir. Olması gerekenin dünyası gerçekten de özel konular dünyasıdır ve bunun kavranması için ona uygun özel araçlara ihtiyacımız vardır.⁴⁷

Dolayısıyla bilimler arasında, konularındaki bu farklılıklara göre yeni bir ayrım söz konusudur. Bu gerçeklik bilimleri (науки о фактах) ve norm bilimleri (науки о нормах) ayrımıdır. Doğa bilimleri ve tarihin birincisine/gerçeklik bilimlerine ait olduğunu zaten biliyoruz; ikincisi ise esasen felsefidir. **(19’uncu sayfa)**

⁴⁶ Ibid, p. 32; Rusça adı geçen kaynak, s. 21.

⁴⁷ Bu düşünceler Windelband’ın *Normlar ve Kanunların Doğası, Präjudien* adlı eserinde, s. 195 [Нормы и законы природы, Прелюдии, стр. 195] ve sonraki makalelerinde sunulmaktadır.

Fakat şimdi soruluyor ki, devlet bilimi bu yeni ayrımla nasıl bir ilişki içindedir? Gerçek olanın bilimi midir yoksa olması gerekenin bilimi midir?

Devlet bilimlerinin eleştirel metodolojisi tüm bu sonuçları kabul ediyor ve bunları devlet bilimlerinin genelleyici ve tarihsel açıklayıcı bilimler ayrımı kabulüyle birleştirmeyi arzuluyor. Jellinek'e göre, bilimler arasında yeni bir ayrım ilkesi daha vardır: bu tam olarak *nedensel* ve *normatif* bilimlerin ayrımıdır. Kantçı görüşler kendine özgü formülasyonu, der ki "iki türlü kural vardır: olguların nedensel bağlantısını ifade edenler ve insan tarafından, onun düşüncesi ve eylemleriyle gerçekleştirilmesi gerekenler -başka bir deyişle, *varoluş kuralları* ve *zorunluluk kuralları*."⁴⁸ "Buradan" diyerek devam eder Jellinek, "devletin sosyal doktrini ile devlet hukuku doktrini arasında önemli bir metodolojik ayrım ortaya çıkar. Birincisinin içeriği devletin fiili, tarihsel ya da -pek doğru ifade edilmese de- doğal varlığı/oluşu, ikincisinin içeriği ise bu gerçek varlıkta kendi ifadesini bulması gereken hukuk normlarıdır. Bu normlar kendi içinde var olan bir şey değil, insanın yaptıklarıyla gerçekleştirilmesi gereken bir şeydir. Bu *devlet doktrininin iki parçasını birbirine karıştırma olasılığını ortadan kaldıran yerleşik/köklü bir ayrımdır*."⁴⁹ Normlar, bir taraftan tanımlamanın/açıklamanın konusu olabilir, böylece somut, tamamen bireysel bir devlet hukuku normları sisteminin özel, idiografik bir bilimini meydana getirebilir; fakat normlar diğer taraftan devlet hukukunun *genel* doktrininin temelini oluşturan tekrarlayan, tipik içerikleri açısından da incelenabilir. Çünkü Jellinek'in deyişiyle, "devlet doktrini tarafından incelenen tipler, devletin görülebileceği iki bilimsel bakış açısı dolayısıyla iki türlü olabilir: tarihsel-toplumsal ve hukuksal. Bu nedenle, devlet yaşamının diğer taraflarını incelemek için farklı inceleme metodları gereklidir. **(20'nci sayfa)** Devletin sosyal doğası, tarih ve sosyal bilimlerde kabul edilen yöntemlerle, hukuki doğası ise hukuk bilimine hakim olan yöntemlerle öğrenilir."⁵⁰

[Metodolojik
Çeşitlilik,
Çev. Notu]

Şimdi devlet biliminde kendi Kant'ını arama arzusunun yol açtığı sonuçları özetlemeye çalışırsak, devlet bilimlerinin eleştirel metodolojisinin, konusunun *çok yönlü yapısını* ve bunun sonucunda ortaya çıkan *devleti bilme/kavrama yollarının çeşitliliğini* gördüğünü söyleyebiliriz. Eleştirel doktrinin/öğretinin metod hakkındaki *metodolojik çoğulculuğu* (*методологический плюрализм*) adını buradan alır. Devlet, farklı varoluş tasarımlarından oluşan ve bir kişiyi değil birkaç kişiyi, bir tarafı değil birçok farklı unsuru ortaya çıkaran karmaşık bir konudur. Bu nedenle, devleti incelemek için sosyolojik, tarihsel ya da hukuksal tek bir metod ortaya konulamaz. Bunların hepsi devletin incelenmesine varır ve devlet olgularının tamamı, ardışık ve çeşitli uygulamalar yoluyla öğrenilebilir. Devleti inceleme metodlarından herhangi biri tercih edilemez ve bu metodun devlet olgusunun *özüne* dair kesin şekilde bilgi verdiği iddia edilemez. Hakikat, konuyu mümkün olduğunca tam olarak ele almayı arzulayan bakış açılarının birleşiminde yatmaktadır. Tabii ki konu bunlar tarafından *tamamen* kapsamaz, sonuçta her zaman tanınamayan bir tortu -yani olgunun bilinmeyen özü, "kendindeki şey (вещь в себе)" kalır. Bununla birlikte, devletin *özünü* ifade edecek tek bir kavrayış

⁴⁸ G. Jellinek, p. 19; Rusça adı geçen kaynak, s. 11.

⁴⁹ Ibid, p. 20; Rusça aynı kaynak, s.12.

⁵⁰ Ibid, p. 40; Rusça aynı kaynak, s. 26.

oluşturmak da imkansızdır. Devlet hakkında ne kadar çok sayıda bakış açısı ve metod varsa o kadar devlet kavrayışı vardır: sosyal-bilimsel, hukuksal vb.⁵¹

Eleştirel metodoloji, devlet söz konusu olduğunda beliren çeşitli bakış açılarının tümünü tam olarak tespit etmemiştir. Eleştirel metodologlar arasında bunların sayısının kaç olduğu ve ne oldukları konusunda genel uzlaşa yoktur. Bilimde ayırt etmeye eğilimli insanlar bu türden çok sayıda bakış açısı oluşturmayı seviyorlar ve onların çoğulculukları hakikaten sınırsızdır. Ancak ayrımlara/ayırt etmeye susamamış olanlar, genellikle kendilerini devlet olgularına ilişkin bazı temel kavrayış çizgilerine işaret etmekle sınırlarlar ve bunları az sayıda temel tipe indirgerler. **(21'inci sayfa)** Böylece, modern zamanlarda, eleştirel metodolojinin savunucusu olan Rus devlet araştırmacımız B. A. Kistyakovskiy, “*Sosyal Bilimler ve Hukuk [Социальные науки и право]*” adlı eserinde, devletin incelenmesi için dört temel çizgi belirler: tarihsel-siyasal, sosyolojik, psikolojik ve felsefi-ideolojik.⁵² Devlete dair tam ve bütün bilgi, eleştirel çoğulculuk metodolojisiyle kurulan tüm bu farklı bakış açılarının uygulanması sonucunda elde edilebilir.

Belirtmek gerekir ki, devlet ve hukuk çalışmalarındaki *çoğulcu (плюралистическое)* yönelim yeni-Kantçıların bazı öncülleri tarafından da öngörülmüştür. Metodoloji sorunlarını tartışan hukukçu ve devlet adamlarının pek çoğu, bu tür karmaşık olguların incelenmesinde tek bir metodun uygulanmasının yetersizliğine bir çok kez işaret etmişler ve diğer yardımcı bakış açılarıyla *eksikliği tamamlamayı* istemişlerdir.⁵³ Bu bakımdan, içtihat için Kant'ı arayanların değeri azalıyor gibi. Ancak Kantçı çoğulculuk ile onun öncellerinin metodolojik arayışları arasında büyük fark vardır. Kantçılar için her metod bağımsız bir araştırma ilkesine, devlet biliminin ayrı bir dalı için kuruluş temellerini oluşturan özerk bir hipoteze sahiptir. Bu sonuçlarda/bulgularda Kantçı çoğulculuk, eleştirel felsefenin salt mantıksal araştırma alanında elde ettiği zengin deneyimden yararlanmıştır. Bu nedenle, eleştirel metodolojinin savunucuları her zaman bakış açılarının ayrılmasında titizlikle ısrar etmiş ve bunların birleştirilmesini ve karıştırılmasını reddetmiştir. Eğer devlet olgusu birçok yüze sahipse, bu nedenle her bir yüzü diğer yüzlerle karıştırılmadan ya da onların ayrı özelliklerini birbirine karıştırmadan tüm özellikleriyle tutarlı bir şekilde incelemek gerekiyor. Kantçı çoğulculuk bu nedenle yöntemlerin tek bir disiplinde yapay olarak bir araya getirilmesine, senkretizm/bağdaştırmacılık denilene karşı her zaman ayağa kalkmıştır. Devletin tam bilgisine/kavrayışına, her biri kendi yolunda ilerleyen ve kendine özgü amaçlarını gerçekleştiren bir dizi bağımsız devlet biliminin oluşumu sonucunda ulaşılabilir.⁵⁴

(22'nci sayfa) Eleştirel metodoloji incelemenin/araştırmanın konu farklılıkları ve konu tanımları alanında döndüğünü kabul eder. Kesin olarak konuşursak, yalnızca böyle bir metodoloji, belirli bir bilgi dalında ve dünyanın incelenmesinde gerekli olan bazı teknik kabullerin ve becerilerin toplamı olarak, basit

⁵¹ Bkz. Th. Kistjakowski, *Gesellschaft und Einzelwesen*, p. 60 ff. G. Jellinek. *System d. subject. Rechte*, p. 12 ff.

⁵² B. A. Kistyakovskiy, *Sosyal Bilimler ve Hukuk*, Moskova, 1916, s. 442 ve devamı.

⁵³ Gierke haricinde, kısmen Deslandres (Деландер) ve Sterk'in (Штерк) yanı sıra bu görüşün temsilcisi olarak Rieker, *Ueber Begriff und Methode des allgemeinen Staatsrecht, Vierteljahresschrift für Staats-und-Volkswirtschaft*, Bd. IV.

⁵⁴ Jellinek, *System*, etc, p. 15. Kistyakovskiy, *Sosyal Bilimler*, s. 439 [Кистяковский, Социальные науки, стр. 439].

bir *metodolojiden* sıvırlan herhangi bir genel ve temel felsefi ilgiye sahip olabilir. Bilişsel faaliyetimizde de, kendilerini bilgiye ve bilime adanmak isteyenler için gerekli olan belirli ruhsal bir jimnastik vardır. Bu jimnastiği öğrenmek mümkündür ve kişinin laboratuvarında çalışırken, herbaryumu bir araya getirirken, kendi metodolojisini incelerken uyulması gereken kuralları açıklayan bazı teknik disiplinler oluşturmak mümkündür. Onlar için metodoloji her zaman, bilgi konusunun oluşumunda yaratıcı, kurucu rol oynayan ruhumuzun ilkeleri veya temel hipotezleri hakkında felsefi bir bilimdir. Kant, salt, matematiksel doğa biliminin altında yatan ilkeleri keşfetmeye çalıştı. Ancak tarihin temelinde ve normatif bilimlerin temelinde tamamen bağımsız başka ilkeler yatıyor. Onların yardımıyla belirli nesneleştirme sistemleri (системы объективации) kuruluyor, konular ve onlara karşılık gelen bilimler doğuyor. Gerçeklik kendi başına bilinebilir mi sorusuna türlü şekillerde bakılabilir ve Kantçılar bu soru üzerinde fikir birliğine varamamıştır. Ancak bilinebilenin sınırları kapsamında sadece hipotezleri ve bunlara uygun konu sistemlerini kurarak bilebiliriz. Bu, eleştirel idealizmin dayandığı ve üzerine düştüğü temel Kantçı inançtır/kanıdır. Bu anlamda, bir Kantçı için bilginin veya ilkelerin ön koşullarının her zaman, ontolojik olmasa da (kendi gerçekliği kavrayış anlamında), en azından tamamen konusal değere sahip olması gerekir. Bu nedenle eleştirel metodoloji teknik değil felsefi ilkeler bilimidir.⁵⁵

(23'üncü sayfa) Bu açıdan bakıldığında Windelband ve Rickert'in etkisiyle oluşturulan eleştirel metodolojinin önemli bir dezavantajı vardır. Tabii ki devlet biliminin temel hipotezlerini kurarken, bizi devlet olgusunun konusuna, devletin varoluşunun unsurlarına koyması gereklidir. Ancak bu konu, gördüğümüz gibi, zihinsel düşüncemizde çoğalır ve tamamen bağımsız birkaç konuya ayrışır. Soruluyor ki, ilkeleri bakımından bu kadar farklı olan bu konular (örneğin sosyolojik olgu olarak devlet, psikolojik olgu olarak devlet, hukuki olgu olarak devlet vb.) neden hala genel "devlet" kavramı/anlayışı altında birleşmeyi hak ediyor? Öyle görünüyor ki, çoğulcu metodoloji tarafından kabul edilen devletin farklı yüzlerinin çokluğu tek, ortak bir şeyin değerini, bir tür genel özü/benliği engelleyemez. Devlet olgusunun ayrı yönlerini belirleyen ayrı ilkeler veya hipotezler, bazı genel ilkelerde veya bazı temel hipotezlerde birleşmeyi gerektiriyor gibi görünmektedir.⁵⁶ Kendi Kant'larını arayan devlet bilimciler, bu sorunun sorulmasına gerek duymuyorlar.

⁵⁵ Kantçılığın bu yönü özellikle Marburg felsefe okulu tarafından tespit edilmiştir. Cohen, *Das Princip der Infinitesimal-Methode und seine Geschichte*, 1883; *Kants Theorie der Erfahrung*, 2 Aufl 1885; *Kants Begründung der Ethik* 2 Aufl 1910; *System der Philosophie, 1 Theil Logik, 2 Theil Ethik*. Zamanımızın en üretken yazarlarından biri P. Natorp'un özellikle *Die logische Grundlagen der Exakten Wissenschaften*, 1910 buraya dahildir. E. Cassirer vd.

Cohen okulunun önemli özelliği, Kant'ın bu yorumunun önceki felsefe tarihiyle, özellikle de idealizm tarihiyle en derin bağlantısını göstermeyi başarmasıdır. Özellikle Platonla antik felsefe üzerine yapılan dikkat çekici araştırmalar, Marburg okulundan gelenler, Platonculuk ile Kantçılık arasında yakın bir ilişki olduğunu ortaya çıkardı. Bkz. P. Natorp, *Platon Ideenlehre*, 1903. N. Hartmann, *Platos Logik des seins*. 1909. Eleştirmenler, Platon'un Cohenci yorumunun tek yanlışlığına ne kadar dikkat çekerse çeksin, burada Platonculuğun, felsefe okulu tarafından affedilmez şekilde göz ardı edilen yeni bir yönü keşfedildi. Ancak bu yön hem İngilizler hem de Fransızlar tarafından birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkarılmıştır. Bkz. Lutoslawskie, *The Origin and Growth of Platos Logik*, 1905. L. Robin, *La Théorie Platonicienne de L'amour*, 1908; *La Théorie Platonicienne des Idées et des Nombres d'après Aristote* 1908. Cohen'in Kant anlayışı ile modern felsefe arasındaki ideolojik bağlantı hakkında bkz. Ernst Cassirer, *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit*, Bd, I, II, Berl. 1910. Ayrıca bkz. Cassirer, Leibnitz. 1902. Rusya'da bkz. B.P. Vişeslavtsev, *Fütche'de Etik*, 1913 [Этика Фихте, М. 1913] eseri ile Cohenci anlayıştaki temel eleştirinin tamamen Fichte'de yer aldığı gayet başarılı bir şekilde gösterdi. Bunun, Marburg okulu için Kant sonrası idealizme yönelik tutumunu köklü biçimde değiştiren, beklenmedik bir keşif olduğu kabul edilmelidir.

⁵⁶ B. A. Kistyakovskiy, eleştirmenlerin birçok kez işaret etmesine rağmen yukarıda belirtilen en yeni çalışmada bu zorluk konusunda sessiz kalıyor. Örneğin benim eski makaleme bkz. "Rudolf Stammler'in Sosyal/Toplum Felsefesi" ["Социальная философия Рудольфа Штаммлера" в Вопр. фил. и психол., кн. 96].

Dahası, bu temel sorunu, ampirizm ve pozitivizmin destekçilerinin çözmeye alıştıkları yöntemle çözüyorlar. Bunlar, devletin türsel özü hakkında benzer genel doktrini, eski zamanların mirası, artık geçerliliğini kaybetmiş doğal hukuk doktrini olarak reddetmişlerdir. Eğer herhangi bir “genel” devlet doktrini mümkünse, bu ancak tarihsel malzemenin deneyimsel bir genellemesi olarak tamamen tarihsel bir tip oluşturabilir. Bu bağlamda, modern genel devlet doktrini, yalnızca devlet düşüncelerinin anlaşılmasında bir miktar birlik bulan Germen ve Galya kültürünün devlet doktrini olmalıdır. Böyle genel bir doktrinden yalnızca Hristiyan olmayan diğer kültürlerin devletlerini değil, hatta örneğin Slav devletlerini, Rus devletini hariç tutmak gerekir.⁵⁷ Jellinek, tipler hakkındaki doktrininde, renksiz ve belirsiz tipler ortaya çıkmaması için devletlerin birbirleriyle karşılaştırılmasının fazla ileri gitmemesi gerektiğini iddia ederek bu görüşleri tamamıyla kabul etmektedir. **(24’üncü sayfa)** Dolayısıyla genel devlet teorisinin nesnesi yalnızca “modern Batılı devletlerin yaşamı”dır; doğru inşa edilmiş bir devlet bilimi bunun ötesine geçemez.⁵⁹ Başka bir ifadeyle, Jellinek’e göre devlet kendi fikrine sahip olma hakkına sahip değildir. Felsefi bilimin talep edebileceği anlamda genel bir devlet kavramı yoktur ve olamaz; devletin “özüne/benliğine” ilişkin bir bilim yoktur, yalnızca devlet biliminin ayrı dalları vardır.

Bu görüşler yalnızca eleştirel metodolojinin temel öncülleriyle bağdaşmamakla kalmaz, aynı zamanda kendileri de son derece tartışmalıdır. Devletin türsel özünü/benliğini, her zaman ve her yerde belirli evrensellik ve değişmezlik özelliklerini ortaya çıkaracak kadar yaymak imkansızdır.⁶⁰ Böyle bir yayımda, her zaman çeşitliliğin bir birliği olarak, çeşitli değişikliklerin uzun vadeli bir bağlantısı olarak görünen konunun/nesnenin kendisi zorunlu olarak kaybolur. Devlet, doğasını gerçekten ortaya koysa bile, her yerde -hem Avrupa’da, hem Asya’da, hem de Slavlar ve Almanlarda- bazı ortak özellikleri ortaya çıkarır. Başka bir ifadeyle, devlete veya onun kalıcı genel özüne dair bir idea vardır. Bu ideanın içerik açısından çok fakir olduğu, sonuçta birkaç sıradan söze ve genel bir yere indirgediği itirazı yapılabilir. Ancak böyle bir itiraz aslında hedefi ıskalamaktadır. Bunlar “ortak kullanım alanları (общие места)” olsa da yine de keşfetmek gerekiyor. Ama bunların yalnızca genel bir yer/sıradan şeyler olup olmayacağını kim bilebilir? Devlet fikrinin henüz bağımsız bir araştırma konusu haline getirilmediği için oldukça zengin, ortaya çıkarılmamış bir içeriğe

[Devletin Genel
Teorisi - Bilimi,
Çev. Notu]

⁵⁷ Bkz. Ricker, *Ueber Begriff und Methode etc.*, 1. c.

⁵⁸ G. Jellinek, s. 23.

⁵⁹ Ibid, s. 13.

⁶⁰ Eski devlet bilimi, moderninin aksine, bu genel kavramı, devlet olgularının bu ortak özünü bulmaya çalışıyordu. Doğal hukuk teorisinin hala takdir edilmeyen felsefi önemi buradan gelmektedir. Bkz. örneğin P. F. Schmier, *Iurisprudentia Publica Universalis, Salisburgi*, 1723, s. 1-2: “Iurisprudentia. si qua in rerum natura experiatur, erit occupata circa Leges Publicos Universales, in toto, qua excurrit, mundo vim obligandi habentes. At hujus modi Leges, in toto urbi vim obligandi habentes, non immerito referri possunt inter entia rationis politica: quippe cum quaelibet Respublica specialibus Legibus publicis, in suum proprium commodum unice collimantibus, instructa noscantur; nee in Gallia vel Hiepania valeant Leges, in Moscovia latae”... Ayrıca dönemin tanınan sözlüklerinden (*Philosophisches Lexicon*, Lpz, 1775, Bd. II, s. 980) J. G. Walch’a aittir ve burada genel devlet hukukunun görevleri aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır: “gründet sich auf die natürlichen Gesetze, welche einen jeden bürgerlichen Stat regieren müssen, und trägt noch denselbigen der Regenten und Unterthanen Pflichten und Rechte für.” L. I. *Petravitskiy*’nin yerinde yorumları için bkz. *Devlet ve Hukuk Teorisi*, 1919, s. 213-14’ten [Теория права и государства, т. I, изд. 2, 1909 стр. 213-14 прим. 1] : “Devlet hakkındaki en yeni doktrinlerde, Jellinek ve diğerleri, devlet üzerine tarihsel veya dinamik anlayışı slogan olarak sergilemektedir...Buna rağmen, Jellinek ve diğerleri devlet üzerine doktrinlerini “genel” doktrinler olarak adlandırmaktadırlar. Gerçekte, söz konusu “genel” kavramlar ve “genel” doktrinler, genel kavramları ve teorileri değil, devlet yaşamının en son olgularını tanımlama girişimlerini temsil etmektedir.”

sahip olması mümkündür. Devletin genel, türsel doğasının, araştırmacılara, genel devlet teorisinin veya onun felsefi biliminin içeriğini oluşturacak bir dizi genel doğruyu veya aksiyomu ortaya çıkarması mümkündür. Bunlardan bazıları, konuyu unsuruna dalmadan önce kavramaya çalışan, ancak aslında konunun en genel tanımlarından bazılarını oluşturan en son metodolojik doktrinler tarafından öngörülmemiş miydi?

(25'inci sayfa) Açıklanan düşünceler, devletin genel teorisi olarak adlandırılabilir bu bilimin temel özelliklerini oluşturmaktadır. Bu bilim, kendine göre ilk/öncül ve temel olmalıdır. Bu bilim görüşüne göre düşünce biçimleri değil en genel tanımlarıyla konunun kendisi incelemeye alınır. Dolayısıyla epistemoloji değil varlık bilimi veya ontoloji olacaktır. Bu bilime farklı adlar verilebilir: Devlet veya ideoloji fikri öğretisi olarak adlandırılabilir, devlet felsefesi olarak adlandırılabilir, çünkü felsefi bilginin konusu her zaman zamansal gerçekliğin değişken ve akıcı olaylarının temelinde duran evrensel (всеобщие) ilişkiler ve bağlantılar olarak kabul edilir. Son olarak, bu bilimi artık moda olan fenomenoloji olarak adlandırabiliriz. Bu, devletin genel türsel özünü/benliğini kendi özellikleriyle tanımlayan bir bilim anlamına gelir. Bu tür temel bilim, filozofların adlandırdığı gibi, zihnimizde var olan genel/evrensel gerçekler (всеобщая истина) zihinsel olarak düşünmenin belirli bir yeteneğine, entelektüel sezgiye dayanır. Kesin olarak konuşursak, tüm bilginiz sonuçta bu yetenekten geliyor, çünkü yalnızca onun yardımıyla en güvenilir ve doğru olduğunu var saydığımız -genel tanımları veya aksiyomları- öğrenebiliriz. Böyle özgürce düşünülmüş aksiyomlara dayanan en güvenilir bilginiz, doğruluk şekli ve her bilimin ideali olarak tanınan matematiktir. Ancak, büyüklüğün veya mekanın genel tanımlarını zihinsel olarak ayırt ettiğimiz gibi, benzer şekilde diğer konuların ve diğer bilgi alanlarının altında yatan genel ilkeleri de ayırt ederiz. Elbette bunlar, devlet biliminin bu bakımdan matematiğe benzeyen bir salt bilim (mathesis pura) olabileceği anlamına gelmez. Buradaki aksiyomlar farklıdır ve onların esasen heterojen ve özel olarak belirli/tanımlı maddeyle ilişkileri farklıdır. Ancak durum ne olursa olsun, bu aksiyomların yeri, zamanı, tarihsel ve toplumsal koşullarından bağımsız olarak, konusu genel olarak devlet fikri olan özel bir temel bilimde öğrenilmelidir.⁶¹

(26'ncı sayfa) Bu aksiyomların keşfi için yukarıda sözü edilen felsefi anlamda herhangi bir metodoloji kurmanın imkansız olduğunun tekrar altını çizmek gerekir. Birinci ilke onun en öncesine ve kendisini koşullandırılan hiçbir şeye sahip olamaz. Birinci ilke felsefi gücünü ve bilimsel önemini kendi kendine ortaya koymaktadır. Bu gücü zihinsel olarak görmek ve anlamak gerekir. Ancak felsefenin bu ilkenin nasıl aranması gerektiği ve nerede bulunabileceği hakkında tam *metodolojik* talimatlar verebileceğini yadsımıyoruz.

Devlet düşüncesi, diğer herhangi bir ideal konu gibi, belli anlamda bilincimizde yatmaktadır ve bu bilincin “içeriklerinden” birini oluşturur. Bu nedenle devlet düşüncesi ancak bilinç yoluyla, onun özel derinliğiyle ve belirli şekilde gerçekleşmesiyle bilinebilir. Bu tür zihinsel aktivitenin ilk teknik koşulu, dikkatimizi özellikle düşünceye yönelik eylem olarak saymak gerektiğidir.⁶² Dikkatin yardımıyla

⁶¹ Hukuk felsefesi biliminin burada belirtilen görevlerinin tanımları ve bunun yanı sıra bu sonuncunun doğal hukuk teorisi ile ilişkisi için bkz. benim *Hukuk İncelemesine Giriş*, Moskova, 1918, özellikle II, VII ve VIII başlıklar [“Введении в изучение права”, Москва, 1918, особенно главы II, VII и VIII].

⁶² Bkz. S. L. Frank. *Bilginin Konusu*, s. 260 [C. Л. Франк, Предмет знания, стр. 260]: “Bilginin ortaya çıkışı sezgidir, onun sayesinde kör “tecrübeler” birliğin içeriği olarak tanınır ve böylece *bilginin içeriği* haline gelirler... Basit iç özlem bize bu eylemin temel koşulunun

ruhsal/manevi güçlerimizi bir noktada yoğunlaştırırız, zihinsel gözümüzü ona “çeviririz”, bu merkezi çevreleyen yabancı her şeyi atarız ve böylece onun özel, benzersiz özelliklerindeki nesnelliği açıklığa kavuştururuz. Tamamen dışsal bir çevre, tüm bilişsel faaliyetler kişisel ruhumuzla, tıpkı bir kaptaki şarap gibi, tüm nesnelerin dünyasının içinde bulunduğu “ben”imizin zihinsel içerikleriyle bağlantılıdır. Bu anlamda, esasen biliş teknikleri açısından bakıldığında, psikolojizm olarak adlandırılan şey tamamen kaçınılmaz bir gerçektir. Ruhumdan başka bilgi aracı yoktur ve onun haricinde nesnelliğin taşıyıcıları da yoktur. Gerçeğin var olduğuna ve bunun gerçek olarak ne anlama geldiğine kendine göre karar vermesi istenir. Ancak kişisel ruhsal deneyimin tek yardımcı bilgi aracı olduğunu düşünmek yanlış olur. Bu deneyimin yalnızca tek bir “ben” tarafından üretilmediğini hatırlamak gerekiyor; onu tarihsel gelişim süreci içerisinde tüm insanlık üretmiştir. Dahası, bunu tam olarak iki ana yönde üretmiştir: Bir yandan devletin ne olduğunu düşünmeye dalmak, kendi devlet teorilerini inşa etmek, siyasi düşünceler yaratmak, diğer yandan da bu düşünceleri hayatta ve devletin siyasi ve hukuki kurumların tarihsel varlığında gerçekleştirmek. **(27’inci sayfa)** Devlete ilişkin genel düşüncelerin bilgisine yardımcı olarak bu tarihsel deneyimin göz ardı edilebileceğine inanmak telafisi olmayan bir hata olacaktır.⁶³ Tersine, siyasi düşüncelerin tarihi ve kurumların tarihi, devlet felsefesinin *organi* haline getirilmelidir. İlk kez Hegel tarafından felsefe tarihinde ve öğrencileri tarafından da ruhsal olanın

dikkat olduğunu söyler. İzlenimlere ya da deneyimlere basitçe “sahip” olduğumuzda, bunlar bilincin tamamen içine daldığı ya da daha doğrusu bilinç eyleminin içinde olduğu bir akış oluşturur. Dikkat eylemi bu pasif, bütüncül, akıp giden yaşamı karakteristik bir ikiliğe dönüştürür: o zaman bir yanda kendimiz, “bilinç akışı” ve diğer yanda bilincimizin yöneldiği nesne olarak karşımıza çıkan şey vardır. Bu bakış açısından dikkat bir *yönelimsel* durumu, bilincin özne ve nesne, “ben” ve “önümde duran şey” olarak farklılaşması ve bu gerçekliğin ilk üyesinin (“ben”) ikincisine (“nesne”) yönelerek birleşmesi olarak tanımlanabilir... Dikkat, bilincin deneyimde var olan/ona içkin bir yoğunlaşması değildir; her zaman nesnel içeriğe, yani bir nesnenin içeriği -nesneler üstü bir varlığın içeriği- olması anlamında içeriğe yöneliktir... Bu anlamda dikkat, bilincin nesneleştirici, objeleştirici bir işlevidir. Bu, özel bir dikkat gerilimiyle, bilincin bir nesnede derinleşmesiyle, “kendimizin” bilincini kaybettiğimiz ve sanki nesnenin kendisinde yaşadığımız ve özünde her dikkat eyleminin belli bir ölçüde nesneye böyle bir dalmayı içerdiği gerçeğiyle çelişmez. Çünkü bu birlik, bir deneyim akışı olarak “ben”in nesneyle kaynaşmasına değil, bu akıştan kopmasına dayanır. Bilincin yaşamının kendisi ya da özne “fark edilemez”, çünkü tam da nesneye doğru yöneliminden oluşur ve içine daldığımız şey “bilinç akışı” değildir, nesnelerden ve izlenim değişikliklerinden oluşan yaşamımız değildir, ama tam da bu akıştan ayrılmış ve akış fark edilmeden kalsa bile mantıksal olarak ona karşıt bir şey olarak nesnedir.” Husserl’in özel bir bilgi teorisi düzeyine yükselttiği bilincimizin “nesneleştirme” faaliyeti alanındaki son derece ilginç metodolojik araştırmasına da bkz. *Ideen zu Einer Eeinen Phänomenologie* etc., 1. c, s. 48 ve devamı. I. A. İlyin, “Tanrı’nın ve İnsanın Somutluğuna Dair Bir Doktrin Olarak Hegel’in Felsefesi” başlıklı tezinde, cilt I, M. 1918, bölüm. III [И. А. Ильин, “Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека”, т. I, М. 1918], Hegel tarafından nesnel sezginin çok ilginç özelliklerini vermektedir.

⁶³ Bu “yönelime” felsefi deneyimin düşünce tarihinde Hegel ve okulu tarafından öncülük edilmiştir. Bu açıdan, Hegelci okulun *kültürel tarihselciliği* ile Fries okulunun *psikolojizmini* Kantçı eleştirinin izlediği iki farklı yol olarak karşılaştırabiliriz. Windelband’ın doğru ifadesine göre, Kant’tan türetilen bu yolların ortak noktası şuydu: “besteht darin, dass beiden die empirische Vorerkenntnis nur als Mittel gilt, um zu der selbstvidenten Besinnung auf die Vernunftwahrheit vorzudringen; für beide ist diese Vorerkenntnis nur ein Hilfsmittel der Auffindung, aber keine Begründung der philosophischen Wahrheit. Ihre Unterschied ist der, dass diesen Handlangerdienst für Fries die Anthropologie, für Hegel die Geschichte leisten soll...” Ayrıca makalesine bkz. “Die Philosophie im Beginn des XX. Jahrhunderts”, 1. c, p. 184. Ayrıca “Rus Hegelci B. N. Çiçerin” [Русский Гегельянец Б. Н. Чицерин], Логос, 1911 г. кн. I. стр. 195] adlı makalede s. 195’ten: “Hiçbir çağ felsefe tarihinin böyle çiçek açtığını bizim gibi bilmedi, bazen karşılaştırıldığımız İskender çağı da bilmiyordu. Felsefenin bu tarihsel eğilimi özel, varlığın içinde bulunan, bilimsel ruh, özel bilimsel varsayımlar ve metodlar üretiyor. Felsefi düşüncenin tüm gücünün bireysel yaratıcılığa dayandığı dönem yerini, felsefenin her şeyden önce “felsefelerle” tanışık olmanın, başkasının düşüncesine dalmanın, köken üzerine çalışmanın ve gerçeklere yönelmenin gerekli olduğu bir döneme bırakıyor. Batı Avrupa felsefesi, bu tarihselciliği gerekçelendirme ve gerçekleştirme sürecinde, Avrupa’nın kültürel bilincine daima girecek bir dizi önemli felsefi olgu ortaya çıkardı. Bunlar Zeller, K. Fischer, Windelband, Bergmann’ın çalışmalarıdır. Bu yönelimin Rus temsilcisi B. N. Çiçerin’dir. Çiçerin her şeyden önce felsefi düşünce tarihçisi, kronikçisi ve araştırmacıdır. Ama onun özelliği, eğitimi açısından bir hukukçu olarak, tarihsel gelişim düşüncesini saf felsefe alanına olduğu kadar siyasi ve sosyal teoriler alanına da uygulamasıdır. Onun beş ciltlik *Siyasi Doktrinler Tarihi* [История политических учений] çalışması bu bakımdan kendi türünde tektir. Belirtildiği gibi, yeni tarihselciliğin karakteristik özelliği haline gelen aynı bilimsel ruhu geliştirip büyütüyor: düşüncelerin tarihsel gelişim sürecinin sonuçsuz bir ileri geri dolaşma olmadığı, fakat bir akıl, bir mantık, felsefenin geçmişine bir saygı, diyebilirim ki özgün *klasizizm* içeriyor; katı bir kesinlikte şu geçmişe nüfuz etme ve onu anlama arzusunu “Die Wahrheit war schon längst gefunden, Halt edle Geisterschaft verbunden, Das alte Wahre fass es an!”

diğer çeşitli alanlarında bir hayli başarılı şekilde uygulanan bu sonuç/bulgu, genel bir devlet bilimi inşasının temel taşı olmalıdır. Burada meselenin devlet düşüncesini kanıtlama değil, sadece onu tanımlama metodlarıyla ilgili olduğunun altını çizmek gerekir. Tarih, tıpkı psikoloji gibi, bizim için bir gerekçe sunmayabilir. Tarihsel deneyim ve tarihsel kurumların yanı sıra “düşünsel eylemimizin ampirik olarak bilinen koşulları”, yalnızca devlet hakkındaki genel aksiyomların açıklığa kavuşturulmasına vesile olabilir.⁶⁴ Geometrice çizgilerini ve şekillerini tahtaya çizdiğinde, bu çizimler onun yalnızca matematiksel ilişkilerin içsel gerekliliğini kavramasına yardımcı olur. Bu nedenle, ister tahtada, ister hayalinde, ister varsanı olsun, onları nasıl çizdiği fark etmez.⁶⁵ Çizim/şekil onun için doğrulayıcı bir eylem değil, ancak bir devlet filozofu için de devletle ilgili deneyimlerim, diğer insanların yaşadıkları, onların düşünceleri, hipotezleri ve ikincisinin tarihsel ve pozitif kurumlarda somutlaşmasını kanıtlayıcı eylem değildir. Genel devlet biliminde, tüm bu unsurlar, bize konuyu/nesneyi nerede ve nasıl arayacağımızı öğreten ve aynı zamanda temel özelliklerini tam olarak belirlememize yardımcı olan teknik biliş yöntemi (технические приемы познания) olarak yer alırlar.

⁶⁴ Windelband, *Präludien* adlı daha önce bahsi geçen eserinde, s. 249: “*Aksiyomların temel anlamlarının* bizim için bu nedenlerde yatmadığı doğrudur; ancak sonuncusu (düşünsel eylemimizin ampirik olarak bilinen koşulları) çalışmamız için ihtiyaç duyduğumuz ortamı oluşturur.”

⁶⁵ Husserl, *Ideen*, p. 16-17.

BOŞ Bırakılmıştır

Prof. Dr. Korkut Boratav ile
Emperyalizm, Üçüncü Dünya ve Emperyalizmin Güncel Krizine Bakış

Perspectives on Imperialism, Third World, and the Contemporary Crisis of Imperialism with
Prof. Dr. Korkut Boratav

Ali Murat Özdemir, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuk Ana Bilim
Dalı Ankara/Türkiye. ORCID: 0000-0001-8073-2081, alimurat_ozdemir@yahoo.com

Göksu Uğurlu, Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler
Bölümü Ankara/Türkiye. ORCID: 0000-0001-5260-5966, goksugurlu@gmail.com

Öz

Prof. Dr. Korkut Boratav ile emperyalizmin klasik döneminin nasıl betimleneceğine; Üçüncü Dünya ülkelerinin bu emperyalizm karşısındaki konumlarına ve yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra nasıl bir dönüşüm talebiyle dünya sahnesine çıktıklarına; emperyalizmin dönüşümü ile bu dönüşümün güncel uzantıları ve emperyalizmin krizine dair bir söyleşi gerçekleştirildi. Sayın Boratav emperyalizmin nasıl anlaşılması gerektiğini olgusal düzlemde açıklarken aynı zamanda merkez kapitalist ülkelerin odakta yer aldığı Batı Kapitalizmi karşısında eski sömürge ve/veya “bağımlı” konumdaki ülkelerin uluslararası ticaretteki rolüne, bu rolden çıkış için özellikle Birleşmiş Milletler nezdinde gerçekleştirdikleri “Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen” arayışlarına ve 77’ler grubunun girişimlerine kendi deneyimleri ışığında değindi. Kapitalizmin neoliberal dönem ile birlikte geçirdiği dönüşüm ve emperyalizmin büründüğü biçim ve mevcut krizini Batı Kapitalizmi’nin açmazları üzerinden değerlendiren Sayın Boratav, BRICS’in uluslararası işbölümündeki konumunu ve yeni bloklaşma ihtimallerinin ciddiye alınması gerektiğini vurguladı.

Anahtar sözcükler: Emperyalizm, Batı Kapitalizmi, Uluslararası İşbölümü, BRICS, Finansallaşma

ABSTRACT

The interview conducted with Prof. Dr. Korkut Boratav has covered the issues on how to describe the classical period of imperialism, the position of the Third World countries in the context of this imperialism and what kind of transformation they demanded after the second half of the twentieth century, the transformation of imperialism with its current extensions and the crisis of imperialism. While explaining how imperialism should be understood on a factual level, Prof. Boratav also touched upon the role of former colonial and/or “dependent” countries in international trade vis-à-vis Western Capitalism, in which the central capitalist countries are at the center, the search for a “New International Economic Order”, especially at the United Nations, and the initiatives of the Group of 77 in the light of his own experiences. Prof. Boratav evaluated the transformation of capitalism with the neoliberal era and the form that imperialism has taken and its current crisis through the dilemmas of Western Capitalism, and emphasized the position of BRICS in the international division of labor and the need to take the possibilities of new blocs seriously.

Keywords: Imperialism, Western Capitalism, International Division of Labor, BRICS, Financialization

Hocam şöyle sorarak başlayalım: Emperyalizm nasıl tanımlanabilir? Klasik dönemin emperyalizmi ile 1945 sonrasının emperyalizmi arasında fark görüyor musunuz, görüyorsanız bunu nasıl tanımlarsınız?

Klasik emperyalizm... Bir kere sorunun çapraşık bir boyutu var. Klasik emperyalizm kuramını mı kastediyoruz, olgularını mı? Ben o zaman olgulardan başlayayım:

Emperyalizmin 20'nci yüzyıl başındaki ortamını en iyi analiz eden değil, betimleyen çalışmanın Lenin'in çalışması olduğunu düşünüyorum. Bu çalışmada Hobson'dan [John Atkinson Hobson] ödünç alınarak kullanılan bilgi malzemesinin eskiliği tartışılabilir. Çağdaş olguların tespitinde kullandığı nicel malzemenin de geçersiz olduğu tespit edilebilir, eleştirilebilir. Ama ana perspektif açısından konuşacağım. Bu çalışma kapitalizmin bünyesindeki değişiklikleri doğru tespit etmiş ve sonraki gelişmelerin de bütün ipuçlarını içermiştir.

Bir kere 20. yüzyılın devletler ortamında kapitalizmin dönüşmesinin çatışmacı bir aşamada olmasının etkileri de var bu çalışmada. Kapitalist sistemin ilk büyük savaşının rakip kapitalist ülkelerin emperyalizm gündemi nedeniyle gerçekleştiğini tespit ediyor doğru olarak. Emperyalizm gündemi, dışarıya taşan kapitalizmin devletler-arası çatışmacı bir rekabete dönüşmüş olmasıdır. Çatışmacı bir rekabet vurgulaması Kautsky'nin ultra emperyalizm teorisindeki "barışmacı bir emperyalist sistem" teorisıyla çatışıyor. Bu tespit 20'nci yüzyıl başı için de geçerlidir.

Öte yandan bugün için çatışmacı emperyalizmin 21'inci yüzyılda aşılmış olduğunu söyleyebiliriz. Emperyalizm saldırganlaşmıştır; ama uzlaşarak... Onun için Lenin'in teorisinin günümüze otomatik olarak taşınması mümkün değil. Ama bugün için de geçerli olan özelliklerin hepsi var: En başta kapitalizmin erken aşamalarında dışarıya taşmasının, yani sömürgecilik biçiminin ipuçlarının tespiti de var orada. Das Kapital'in birinci cildinin son bölümünün başlığı, "Çağdaş Sömürgeciliğin Eleştirisi"dir. Orada kapitalizmin dışarıya yayılmasının sömürgecilik biçimindeki ilk ipuçları var. Lenin'in çalışmasında da bu tespit geliştiriliyor.

Rosa Luxemburg'un Lenin zamanında vurguladığı, kapitalizmin dışa yayılmasının, yayılan ülkelerdeki sonuçlarının ipuçları da Lenin'in kitabında yer alıyor. Marx, Hindistan'ı incelerken Britanya kaynaklı kapitalizmin "inşa ederken parçalayıcı özelliklerini" tespit eder. Bu dönüşümün incelikli analizi daha çok Rosa Luxemburg'la başlıyor. Lenin'de de yer alıyor. Günümüze bağımlılık ilişkileri biçiminde de taşındı. Marksizm'in, Lenin'in katkılarıyla gelişen temel gücü, insanlığın bilgi haznesini kullanarak kuramı geliştirmektir.

Lenin, kapitalizmin dışa taşması dışında, emperyalizmin kapitalizmin bünyesel yol açtığı gelişmesinde meydana gelen bazı olgularla da ilişkili olduğunu tespit ediyor. Bu değişiklikler tekelleşme ve finans kapitaldir. Finans kapitalin dışa taşma eğilimi ile bağlantısı anlamlıdır.

Kapitalizmin ilk dışa taşma biçimi ticaret yoluyla olmuştur. Ticaretin dış ticaret yoluyla dünya çapında gerçekleşmesi, Lenin'de de var. Özellikle İkinci Enternasyonal'in metinlerinde de vurgulanıyor. Dışarıya taşmanın birinci sonucu dünya sisteminde ilk uluslararası işbölümüdür; buna bağlı ilk uluslararası kutuplaşmadır. İkinci Enternasyonal metinlerinden Türkiye'ye yansıyan bir metin var: Birinci Sanayi Planı'nın herhalde Lenin döneminin Marksizm'inden esinlenen Kadrocular tarafından yazılmış olan önsözünde şu tespit yer alıyor: "Dünya çapında ticaretin yol açtığı ilk büyük işbölümü sanayide uzmanlaşan ve ihraç eden ülkeler ile mamul olmayan zirai ürünlerde uzmanlaşan ülkeler arasında gerçekleşmiştir. Bu uzmanlaşma aynı zamanda ilk kutuplaşmadır. Ve Türkiye de ikinci, ziraatçı/ham maddeci gruptadır. Bu kutuplaşmanın mahkumiyetinden de kurtulmak için hızla sanayileşmeye başlamalıdır."

Birinci büyük uluslararası işbölümü bugünkü iktisat diliyle; dış ticaret hadlerinin, yani uluslararası ticaretteki fiyat ilişkilerinde ithal ürünlerinin ucuzlaması ile gerçekleşir. Türk halkı da 19. Yüzyılda bu

dönüşümün ipucunu tespit etmiş ve şöyle bir özdeyiş yaratmıştır: “Asılacaksan İngiliz sicimiyle asıl” Niye? Çünkü Sanayi Devrimi, İngiliz sicimini ucuzlatmıştır. 1839 antlaşmalarıyla, Osmanlı’ya empoze edilen serbest ticaret koşullarıyla ulusal iplik ve sicim üreticileri tezgâhlarını kapatmış; tüketiciler ucuz İngiliz sicimini tercih etmiştir. Üreticiler iflas ediyor ama “ucuza intihar etmek isteyen tüketicinin refahı” artıyor.

Lenin’de “çatışmacı emperyalizm” anlayışının ilk boyutu, sanayileşmiş kapitalizmin dış pazarları ticaret yoluyla paylaşma savaşıdır. İkinci boyutu ise finans kapitalin yürüttüğü sermaye ihracında kredilerin, yatırım yapılacak ülkelerin, madenlerin, limanların paylaşılma savaşıdır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra “çatışmacı emperyalizm” son buldu, anlaştılar. Yani metropol bir büyük blok oluşturdu. Amerika’nın egemenliğini, egemenlik şeklinde olmasa da liderliğini kabul etmek şartıyla anlaştılar. Ebedi ve ezeli değil, iç çatışma potansiyelini daima bünyesinde taşıyan bir anlaşmadır bu.

Zaten çok açık bir örnek, Ukrayna savaşında Amerika’nın Batı Avrupa’yı, özellikle Almanya’yı düşürdüğü durumdur. Yani Rusya’nın boru hatlarından ithalatı yasaklayarak Almanya’yı perişan etti. Ucuz enerjiden en çok yararlanan Batı Avrupa ülkesi Almanya’dır. Çünkü ihracata en çok bağımlı olan ve ucuz enerjiye de en çok muhtaç olan ülke odur. Enerji ithalatını ABD’nin daha pahalı likit gazına kaydırıldığı için...

Evet.

Almanya’daki muhalefetin de örgüt düzeyinde en kalabalık temsilcisi AfD, Almanya için alternatif denenen faşist parti. Ama Sol Parti’nin bölünmesiyle oluşan Sahra Wagenknecht’in kurduğu solcu parti de AfD ile beraber Ukrayna Savaşı’na körü körüne desteğe karşı çıkmaktadır. İşte günümüzdeki farklılaşmaya da bir örnek... Uzlaşmacı özelliğini ABD hegemonyasına teslim olmak şartıyla sürdürüyor kolektif emperyalizm...

Bugün emperyalizmin işleyişinde kurumsal bir yapı var, finansallaşma ile birlikte dönüşen. Bir de bunun krizi var sanki. Daha doğrusu, özellikle şu anda 2008’den sonraki kriz acaba kendisini yeniliyor mu? Bu kurumsal düzenek nasıl bozuluyor? Bu konuda fikirlerinizi alabilir miyiz?

İki büyük dönüşüm olduğunu söyleyebiliriz: Birincisi aslında demin başlattığımız argümanın uzantısı. Yani kolektif emperyalizmin içsel gerilimleri. Amerikan liderliğinin yarattığı problemlerden biri var: 2000’li yılların başında Neo-Con grubu, “Yirmi birinci yüzyıl Amerikan yüzyılı olacaktır!” iddiasını, Project of the New American Century’yi ileri sürdü. Özellikle ikiz kuleler saldırısı sonunda da “Amerika liderliği korunmalıdır” iddiası, gerekirse şiddet kullanarak Orta Doğu’da uygulanmaya başladı. Halen uygulanmaktadır.

Küçük istisnalar dışında emperyalist ülkeler teslim oldu. İngilizler tam teslim oldu. Kısmen NATO sürükledi. Afganistan operasyonunu zaten NATO üstlendi. İngiltere tam katıldı. Ama Fransa da büyük ölçüde katıldı. Örneğin Libya’da Kaddafi’nin, linç edilerek öldürülmesine katkı yapan birlikler NATO birlikleridir. Kaddafi, Fransız veya İngiliz uçakları tarafından tespit edilmiş, öldürülmesinin videosu da çekilmiş; Obama’nın Dışişleri Bakanı Hillary Clinton da canlı olarak seyretmiştir. Üstelik Jül Sezar gibi, “Geldim, gördüm, yendim!” diye konuşarak... Emperyalizmin dönüşümü, içsel uzlaşma arayışlarını sürdürürken ideolojik rakiplerini içeren tüm dünya coğrafyasına dönük şiddet ve çatışmacılık içermektedir.

Bunun kökeninde de kapitalizmin altın çağının son bulması yatıyor. Kolektif emperyalizmin ideal işleyiş dönemi, kapitalizmin altın çağıdır. O çağ, iki dönüşüm sonunda tükendi. Birincisi, kapitalizmin bünyesinde olan bir değişim. Altın çağ, Keynes doktrininin, Batı Kapitalizmi’ne egemen olma dönemidir. Keynes’i soldan yorumlayan bir görüş otuz küsur yıl boyunca hâkim oldu. Niye? İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminde, savaşın kıyımının en büyük kurbanı olan işçi sınıfının gözetilmesi bir zorunluluk olarak algılandı... Çünkü er olarak savaştılar; kurban verdiler. Savaş sonunda sosyalizm, alternatif sistem olarak yayıldığı için algılandı ki işçi sınıfı eski dünyayı kabul edemeyecektir. Keynes’i soldan yorumlayan, kapitalist dünya

sistemindeki ilk lider Roosevelt'tir. Keynes şu tespiti yaptı: Kapitalizm işsizlik yaratabilir. Dolayısıyla işsizliği önleyecek araçlarımız da vardır; bunları kullanabiliriz ve kullanmalıyız.

1945 sonrasında Batı Kapitalizmi Keynes'i benimsedi. Refah Devleti reçetelerini Beveridge Planı İngiltere'de, daha önce Roosevelt Amerika'da fiilen uyguladı. Tam istihdam, kapitalizmin temel hedeflerinden biri haline geldi. 1945 ile 80' arasında yani 35 yıllık bir dönemde Batı Kapitalizmi altın çağı kendi işçi sınıflarına sağladı. Ne var ki, Kapitalistlerin tam istihdama sürekli olarak razı olamayacağını Marksist kanattan gelen bir sol Keynesçi olan Michal Kalecki daha baştan, 1944'te öngörmüştü. Öngörü otuz yıl sonra gerçekleşti. Tam istihdamın savaş yıllarını izleyerek de devam etmesi işçi sınıflarının pazarlık gücünü artırdı. Kapitalizmin sınırını zorlayan talepler gündeme geldi. Mesela İskandinav'da işçilerin işletmelere ortaklığı creeping socialism diye yorumlanacak uygulamalara dönüştü. Verim artışları sonun da altı saatlik iş günü veya haftada dört günlük çalışma gündeme geldi.

1960'lı yılların sonunda öğrencilerden gelen, hızlı yaygınlaşan sistem karşıtı hareketler canlandı. Sol kanattan Wallerstein, 1968 Batı toplumlarındaki ortamı devrim olarak tanımlıyor. Amerika'da da yaygınlaştı. Vietnam'da Amerika'nın yenilgisine yol açan etkenlerden biri de Amerikan gençliğinden başlayarak tüm halkına yayılan savaş karşıtı direnmelerdir. Zorunlu, kurayla askerlik yaygınlaştı. Kurası çıkan çok sayıda genç reddetti, asker kaççağı oldu. Kanada'ya kaçtılar, ülke içinde kaçak dolaştılar.

Batı sermaye bloku, bir anlamda kolektif kapitalizm, Altın Çağ'ın kesinlikle son bulması gereğini algıladı. İşçi sınıfı hizaya getirilmelidir. İngiltere'de Thatcher madenciler grevini ödünsüz biçimde ezdi. Amerika'da daha küçük boyutlu bir grev sembolik önem kazandı. Profesyonel Hava Kontrolörleri Sendikası grevi [1981] karşısında işçi sınıfına yönelik "teslim olmayacağız" bayrağını başkan Reagan sahiplendi.

"There is no alternative!"

"There is no alternative", yani TİNA sloganı işçi sınıflarına "hizaya gelin..." uyarısıdır. Fakat başka muhatap da var, onu söyleyeyim. "Dünyanın Lanetlileri", yani Üçüncü Dünya da bu dönemde örgütlenmeye başlamıştı. Bandung Konferansı ile, 1955'te ortaya çıkan Bağılantısızlar Topluluğu uluslararası siyasette Amerikan Emperyalizmi'nin bir karşı dengesini oluşturucu fonksiyonları üstlendi ve uygulamaya başladı. Bunun içinde tabii en azından o dönemin Sosyalist dönüşümlerinin iki temsilcisi katıldı. Yugoslavya'dan Tito, Çin Halk Cumhuriyeti'nden Çin Komünist Partisi'nin hükümet başkanı Zhou Enlai... Daha da ilginç, tam o dönemde, 70'li yılların ortasında bir noktada petrol üreticisi ülkeler, Suudi Arabistan'dan gelen bir hamleyi yapıverdiler. Fiyatları yükselttiler. Üç misli kadar, petrol fiyatlarını yükselttiler. Bağılantısızlar Bloğu'nun Birleşmiş Milletler bünyesindeki bir uzantısı, 77'ler Grubu'dur. Bu grup, Birleşmiş Milletler'i kullanarak "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" diye "New International Economic Order" başlığı altında bir gündemi pazarlık süreci haline dönüştürmeye muvaffak oldu. Tarımsal, ham madde ticaretinde uzmanlaşmış ülkeler, "OPEC'in petrol fiyatlarında başardığı zammı pamuk, kauçuk, kahve, çay, çinko, üreticileri birer kartel oluşturarak neden tekrarlamayalım?" diye sorgulamaya başladılar.

Bu gündem uluslararası ekonomik düzenin bağımlılık, eşitsizlik yaratan çeşitli alanlarına taşındı; uluslararası para sistemi dahi dahil olmak üzere çok çeşitli alanlarda Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen başlığı altında bir dizi müzakere BM içinde başlatıldı. Üçüncü Dünya'yı 77'ler Grubu temsil etti.

Hatta bir "Borçlular Konsorsiyumu"...

Fikir olarak "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" şunu söylüyordu: "Uluslararası düzende, dış ticaret alanı ile başlayan ekonomik bağımlılığın, ilave unsurlarını da algılıyoruz ve görüşmek istiyoruz". Ufak tefek kazanımlar sağlanmaya başladı. Batı Bloğu direnmiyor. Ben Gündüz Ökçün'ün Dışişleri Bakanlığı sırasında bu konudaki bazı uluslararası müzakerelere Türkiye heyetiyle katıldım. 1970'li yılların sonunda UNCTAD'ın Filipinler'de yapılan genel kuruluna Türkiye heyeti içinde gittim. O sırada uluslararası

bloklamada Türkiye, Batı Bloğu'nun içinde yer alıyor. Bloğumuzun adı "B" idi. 77'ler Grubu, Bağlantısızlar Bloğu'nun ekonomik kanadını temsil ediyor. Sovyet Bloğu, "D" diye ayrı bir grupta. Çin de 77'ler Grubu ile beraber çalışıyor. O sırada Gündüz Ökçün Dışişleri'nin parlak ve aydınlık diplomatlarından bir ekip kurmuştu. Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen tartışmalarında Türkiye B bloğunda yer alıyor. Ama nesnel çıkarlarımız 77'ler Grubu ile çakışıyor. Türkiye olarak 77'ler Grubu'na girmeye teşebbüs ettik. Ama bağlantısızlar içinde yer almadığımız için özel bir formül kullanmayı denedik. Üçüncü Dünya'yı oluşturan uluslararası antlaşmalardan birine üye olanlar da 77'ler Grubu'na girebiliyordu. Irak, İran ve Türkiye arasındaki bir ekonomik işbirliği antlaşması vesilesiyle katılmayı denedik. Sonuç alamadık.

Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen müzakereleri Batı'da şu eğilimi yarattı: "Bu 77'ler Grubu'na da bir ders vermek lazım. İşçi sınıflarımıza karşı neoliberal politikaları resmi programımız haline getirdik, ekonomik programımız haline getirdik. Uluslararası ilişkilerde de aynı kararlılığı uygulamamız lazım. Bunlara da sopayı göstermek lazım."

Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen müzakerelerini dondurdular. Sistematik bir karşı saldırıyı Afrika'dan başlattılar. Dünya Bankası ve IMF'nin habis rolleri sahneye çıktı ve her ekonomik kriz IMF gözetimi altında uluslararası neoliberal modelin gelişmekte olan ülkelere uygulanma reçetesini oluşturdu. Adım adım... Bu reçetenin unsurlarını biliyorsunuz: Ticarete serbesti, hammadde ticaretinde korumacılığın iptali. Afrika'yı perişan eden tarımsal politikalar. İngilizler için çay, İtalyanlar için de kahve. Bir damla çayı İngiltere, kahveyi İtalya üretebiliyor mu? Üçüncü Dünya'ya "buğdaya, mısıra, pirince destekleme politikalarına son verin; kahvede kauçukta ticari üretime geçin." telkiniyle Afrika'nın hammadde ticaretindeki kontrol ve teşviklerini yıktılar. Sonuç? Afrika'da açlık ve işsizlik. Latin Amerika'da "kayıp on yıl". 1980 sonrasında Borç Krizi, neoliberal modele zincirleme darbelerle geçiş. Arjantin ile Brezilya örnektir, Türkiye de üçüncü örnektir. Türkiye eşzamanlıdır, yani başlangıçtır. Tabii, ilk deneyim, laboratuvar deneyi olarak Şili'de uygulandı, 1973'te.

Hatta Nihat Erim ile bizde...

Ama onu beceremedi, Atilla Karaosmanoğlu geldi, kafasını karıştırdı Erim'in. Fakat sene 1980'in TİNA dönemi değil; 1971, yani Altın Çağ dönemi. Türkiye'ye planlamayı getiren sol ekti. Sadun Aren'in öğrencileri. Atilla Karaosmanoğlu, Necat Erder gibi isimler... Nihat Erim, Karaosmanoğlu'nun koluna girerek bir televizyon programında reformcu başbakan olarak imaj verdi. Reformların başında da toprak reformu var mesela. Kağıt üzerinde sol bir iktisat politikası oluşturmaya çalıştılar. Fakat Erim, iki yıl sonra Balyoz Hareketi'ni başlattı; 12 Mart'ı şiddete, solu tasfiye harekâtına dönüştürdü.

Altın Çağ'ın bitiminde Üçüncü Dünya'da da kalkınmacı, planlamacı eğilimlerin "hizaya getirilmesi" gündeme getirildi. Bretton Woods kurumlarının bünyesindeki IMF ve Dünya Bankası'nda neoliberal politikalar kurgulanmaya başladı. İlk deneyi, biraz önce söyledim, Şili'de yaptılar. Dünya Bankası'ndan gelen uzmanlardan ziyade, Friedman'ın öğrencileri geldi. Chicago Boys denen takım. Tabii, Dünya Bankası'nın teorik bulgularından destek aldılar.

Bretton Woods kurumları oluşturulduğu zaman, Keynes'in de müdahaleleri nedeniyle Amerika'nın talepleri frenlenmişti. Örneğin uluslararası sermaye hareketleri, IMF'nin ana sözleşmesine göre denetlenebilmektedir. Serbestleştirilmesi 80'den sonra getirilen ana sözleşmeyi aslında ihlal eden ilave bir neoliberal katkıdır. Nasıl? Uluslararası sermaye hareketleri sadece dış borçlanmayı kolaylaştırmıyor, aynı zamanda Üçüncü Dünya'nın finansal kağıtlarını, hisse senetlerini ve tahvillerini bir yatırım aracı olarak metropol sermayesine açıyor. Sonuçta tüm Üçüncü Dünya spekülâtör finans kapitalin serbestçe at oynattığı bir Casino'ya dönüşecek; ani giriş-çıkışlar yapan metropol sermayesinin bu deneyimleri gibi...

Afrika, tarımsal çöküntüye ilaveten genç sanayileşmesi tamamen tıkanıp kurudu. Çünkü korumacı sanayi duvarları indirildi, borçlu her ülkeye IMF heyeti geldi. Meşhur bir IMF fıkrası vardır: IMF uzmanı

Bangladeş'te görevlendirilmiş. Fakat bileti yanlış alıyor; Dakka'ya değil, Dakar'a... Dakar da Senegal'in başkenti. Gidiyor, yanlışlığı fark edince "fark etmez" diyor. Merkez Bankası başkanıyla randevu alıyor. Zaten Senegal de batmış durumda. "Bana istatistikleri getirin" diyor, getiriliyor. Kullanacağı matematiksel model standart, sadece sayısal değişkenleri yerleştirmesi lazım. İstatistiklerdeki değişkenleri modele yerleştiriyor. Washington'daki IMF merkezine yolluyor. Modelin çözümü yapıyor; politika değişkenleri sonuç olarak geliyor. Bunları direktif olarak hükümet yetkililerine veriyor; görevi son buluyor, Washington'a dönüyor. Bu da IMF'nin gerçekçi bir iç fıkrasıdır.

Peki hocam, günümüzde kolektif emperyalizmin geldiği noktayı nasıl değerlendiriyorsunuz? Emperyalizmin bir krizinden bahsedebilir miyiz?

Öncelikle iki tane önemli yenilik geldi, soruyu oraya bağlayalım.

Birincisi nedir? Dedik ki, "Amerikan yüzyılı başlıyor, Amerika dünyanın lideri olmayı sürdürecektir. Gerekirse şiddet kullanarak." 2000 sonrasının bütün Orta Doğu ve Batı Asya operasyonları bu stratejinin ürünüdür. Afganistan işgali ile başlayan kıyım, Irak'ta kitle imha silahları uydurmasıyla bütünleşen diğer rejim değiştirme operasyonları ile sürdürüldü. Irak Savaşı'nı yöneten ABD Genel Kurmay Başkanı Powell, düzmece "kitle imha silahları" iddiasını BM Genel Kurulu'nda savunmuş; daha sonra da bu sahtekârlığı "hayatımın en büyük günahıdır" diye itiraf etmiştir. Irak'a uygulanan operasyonun sonuç olarak yarattığı kayıp bir milyonu aşkın ölümdür. Bunu Lancet'te yayımlanan bir makale hesapladı. Rejim değiştirme savaşlarının Libya'da, Suriye'deki ayrıntılarına, sonuçlarına girmeyelim; değinmekle yetinelim.

Şu anda İsrail tarafından uygulanan benzer bir operasyonun Gazze şeridindeki sonucu resmen 40.000, fakat (yine Lancet'te yayımlanan bir tahmine göre) yarattığı sonuç itibarıyla 186 bin ölümdür. 2,2 milyonluk bir nüfusun 186 bininin ölümüne sebep olan bir operasyon Lübnan'a da sıçramıştır ve halen de sürmektedir. Sonuç mağdur ülkelerde ölçsüz bir vahşettir.

İkinci yenilik, saldırganlaşan emperyalizm ile Güney'deki neoliberal politikaların sonuçlarının Batı ekonomilerine kitlesel göçlerle yansımasından kaynaklandı. Emperyalist saldırıların mağdur ülkelerde yol açtığı çöküntüler, Türkiye'den, bazıları İran'dan başlayarak Batı'ya kayan kitlesel göçleri üretti. Milyonlarca Arap, Afgan göçmen Avrupa iş gücü piyasalarına yığıldı. Bunlara, Siyah Afrika'nın neoliberal politikalar sonunda sanayi bakımından çökertilmesini, kent işsizliğinin tırmanmasını, tarımda küçük üreticiliğin tasfiyesini, mülksüzleştirme operasyonlarının yaygınlaşmasını ekleyin. Siyah Afrika'dan İtalya üzerinden kuzeye akan ikinci bir göç dalgası ile karşılaşacaksınız.

Benzer bir dalga Amerika Kıtası'nda da işledi. Neoliberalizmin 1980 sonrasında yarattığı "on kayıp yıl" sonunda Latin Amerika'nın yaşadığı toplumsal çöküntüler ABD'ye benzersiz göçmen akımlarını tetikledi. Şu anda Kolombiya'dan Panama'ya geçerek ormanların içinden yaya olarak Meksika'ya ulaşan yüz binlerce insan ülkenin kuzey sınırındaki Rio Grande nehrinden ne pahasına olursa ABD'ye sızmaya çalışıyor. Bir kısmı ormanlarda telef oluyor; bir kısmı Meksika'daki geçici kamplarda barınıyor; bazıları Teksas'ta yakalanıp kamplara konuyor. Bir kısmı da geçebiliyor. Geçtikten sonrası, "Allah kerim."

Batı'daki toplumsal, ekonomik sonuçlara odaklanalım. Neoliberal model birkaç kanaldan Batı işgücü piyasalarını sıkıştırdı. Sanayi sermayesi ucuz emek maliyeti arayarak Asya'ya, Çin'e, Meksika'ya taşındı; ABD'deki fabrikalar kapandı. Refah Devleti uygulamalarına son verildi, işsizlik oranları bu nedenle tırmandı; ücret payları geriledi. Öte yandan da yerel işçi sınıfının rekabet gücü göçmenlerin katılımı sonunda daha da baskı altına girdi.

Amerika'da "Rust Belt" diye anılan "kapanan fabrikalar bölgesi"nde mavi yakalı işçilerin ve benzerlerinin sıkıntılarını Trump sahiplendi. Göçmen ve Çin düşmanlığı ile ırkçılığı besledi. İki kere iktidara onlar tarafından getirildi. Benzer sıkıntılar, Avrupa'da da Meloni'yi, Almanya'da AfD'yi yarattı. Fransa'da da

faşist Le Pen'i... İngiltere Brexit'e benzer tepkilerle sürüklendi. O ülkede geleneksel İşçi Partisi'nin sol birikimini ayakta tutmaya çalışan, Corbyn'in hareketiydi. İşçi Partisi'ni Altın Çağ kazanımlarına döndürmeye çalışan programı kabul ettirmek üzereydi; düzmece anti-semitizm suçlamaları sonunda tasfiyeye uğradı.

Faşizmi besleyen ana etken, neoliberal sosyal çöküntülerin ve saldırganlaşan emperyalizmin Kuzey ve Güney coğrafyasında halk sınıfları üzerindeki tahripkâr baskısıdır.

Peki hocam, sonra ne olacak? Şimdi Avrupa ve Amerika yurt dışına çıkan sermayeyi geri getirip eskiden olduğu gibi Alsas-Loren'de ya da Silikon Vadisi'nde yeniden üretime mi geçecek? Yani dışarı kaçan sermaye geri gelecek ve burada bir üretime mi yol açacak? Yoksa geri de gelemeyecek, orada da kalamayacak; acayip şeyler mi olacak? Ciddi bir sıkıntısı var kolektif emperyalist blogun. Eskiden yurt dışından fikri mülkiyet hakları, emperyalist rantlar, vesaire usullerle kendisine akan miktar eskisi gibi akıyor. Üstüne üstlük uluslararası iş bölümünde bir değişiklik var. Çin ortaya çıkmış, Ruslar savaşı kazanıyorlar, Ukrayna'daki. Batı sürekli savaş kaybediyor. Bu koşulda biz neyi bekleyebiliriz? Yani kolektif emperyalist blok kendi içinde çözülecek midir? Yoksa büyük savaşlarla mı belli olacak bu işin gidişi? Ne düşünüyorsunuz?

Çok kutuplu (belki de sadece “Güney/Batı” kutuplu) bir dünyanın oluşma çabalarını ciddiye almamız gerek. BRICS beş üyeden oluşuyordu. Geçen yıl üye sayısı 10'a çıktı. 2024 Kazan toplantısında açıklandı ki ortak ülke olarak kabul edilen 13 ülkeden biri Türkiye'dir. 2023'te katılan ülkeler arasında İran, Suudi Arabistan ile Birleşik Arap Emirlikleri var.

Çok önemli buluyorum...

Öyle bir blok ki bu, sadece dünya üretimindeki önemi değil aynı zamanda dünya ticaretinin en büyük bölümünü oluşturuyor. Katılanlara bakın. Çin, dünya sanayi üretim ve ihracatının da birinci ülkesi. Yani uluslararası iş bölümünde dünya fabrikası olmuş durumda. Tedarik zincirlerinin önemli bir geçiş halkası ve birçok bakımdan da başlangıç karargâhı. Öyle bir konumda ki teşvik ve suni alternatiflerle, sübvansiyonlarla değil sadece üretim maliyeti ve teknoloji bakımından birinci sırada; elektrikli cihazlar, elektrikli taşıtlar üretiminde ve parçalarının üretiminde... Bu üstünlüğünü Amerika suçlamayla önlemeye çalışıyor: Üretim fazlası, yatırım fazlası yapmışsın. Bütün sübvansiyonları tasfiye ederek yine %100 gümrük getiriyorsun, önleyemiyorsun rekabet gücünü. Yani %100 gümrüğe rağmen bazı Batı otomobillerinden daha ucuza piyasaya girebiliyor hâlâ.

Diğer katılımlardan biri de Rusya. Enerji ticaretindeki stratejik ve önemli konumu, aynı zamanda bazı üretim kollarında -mesela suni gübre ve temel ara mallarda- en önemli üretim kanallarından biri. Metal üretiminde, Savaş üretiminde Batı, Rusya'yla yarışmadı. Ağır sanayideki üstünlüğü ortada. Bir de iki büyük petrol üreticisi daha katıldı BRICS'e. Şu anda BRICS alternatif bir kutuplaşmanın yeni bloku ve Amerikan parasının dünya parası olmasını önleyebilecek bir çalışma içinde. Başarıp başaramayacağı şüpheli. Çünkü Amerikan parasının üstünlüğü sermaye hareketlerinin bir numaralı aracı olmasından kaynaklanıyor. BRICS ise ticaretten alıyor üstünlüğünü. Yani ticarete dayanan bir para sisteminin birinci adayı olmaya onlar yatkın. Şu anda yaptıkları yenilik çok ölçülü. Şu anda bu blok ticaretinin önemli bir bölümünü ulusal paralarla yapmaya başladı.

Şunu söyleyeyim: Batı kapitalizmi artık bir sistemik kriz içindedir. Yani kapitalizmin krizinden ziyade emperyalizmin krizi. Bunun kapitalizmin krizine dönüşüp dönüşmeyeceği ayrı bir mesele. Bu krizin eşiğine 2008-2009 yılında geldi. O krizi ek bir finansallaşma ile atlattılar. Ama o kriz aynı zamanda yeni bir radikalleşmeyi de doğurdu. Wall Street'i işgal çalkantısına yol açtı. Wall Street işgali resmen Amerikan emekçilerinin, işçi sınıfının ve genç kuşaklarının neoliberalizmin soyguncu boyutlarını algıladığı bir tepkidir. Çünkü krizi yaratan, neoliberal modelin Amerika'daki gaddar uygulamalarıdır. O kriz borç batağına saplanmış emekçi sınıfların konutlarına alacaklı bankalar tarafından el konulmasına da yol açtığı için ciddi

bir sosyal çalkantıya yol açmıştı. Wall Street'i işgal eylemlerine de hatta büyük ihtimalle Obama'nın seçilmesine de katkı yaptı.

Büyük bir hata olarak...

Daha sonra ABD emperyalizmin saldırganlığını tırmandıracak olan Obama'yı yeni bir ses ve imge olarak gördüler. Şimdi aynı dönüşümün yeni bir boyutu içindeyiz. Şu anda Amerika'da büyük kalabalıklar iki savaşa karşı tepkiler yaratıyor: Biri Amerika'nın Orta Doğu savaşlarının son uzantısı olan ve İsrail'in Amerikan silahlarıyla yürüttüğü Gazze operasyonu. Öbürü de Ukrayna'da Amerika'nın desteklediği savaş. Ki üçüncü bir dünya savaşına dönüşme olasılığı var şu anda. Ukrayna'ya verilmekte olan bazı silahların uzun menzilli kullanılması halinde... Bu tespitleri, olasılıkları ifade ederek söyleşiye son vermek biraz üzücü ama...

Hocam, sorularımızı cevaplayarak değerli görüşlerinizi bizimle paylaştığınız için çok teşekkür ederiz. Saygılarımızı sunuyoruz.

BOŞ Bırakılmıştır